

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

2(2) Aralık / December 2024

intpoljournal.com
E- ISSN: 3023-5499

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

2(2) Aralık / December 2024

intpoljournal.com
E- ISSN: 3023-5499

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

E- ISSN: 3023-5499

Sahibi / Owner
Serkan KEKEVİ

Editör Kurulu / Editorial Board

Ömer KURTBAĞ
omer.kurtbag@erciyes.edu.tr
ID 0000-0002-5702-7912

Esmâ ÖZDAŞLI
ssaracesma@gmail.com
ID 0000-0003-2336-9719

Gökmen KILIÇOĞLU
gokmenkilicoglu@yandex.com
ID 0000-0003-3161-1907

Serkan KEKEVİ
serkankekevi@gmail.com
ID 0000-0002-6805-9821

Ahmet Coşkun TEKİN
acoskuntekin@gmail.com
ID 0000-0003-1589-7714

Fatih ERARSLAN
erarslan2003@gmail.com
ID 0000-0003-2863-6310

Dil Editörü / Language Editor

Meltem KEKEVİ
meltemkekevi@gmail.com
ID 0000-0003-3591-9474

Dergi iletişimi

Fatih ERARSLAN
erarslan2003@gmail.com

Dizgi

Serkan KEKEVİ
Ahmet Coşkun TEKİN

Yayın Türü
Yaygın Süreli

intpoljournal.com

Yıl / Year 2024
Cilt / Volume 2
Sayı / No. 2

Uluslararası Siyaset Dergisi altı aylık dönemlerde (Haziran - Aralık) yılda iki kez açık erişim ve ücretsiz e- dergi olarak yayımlanmaktadır. Yayın ilkeleri, etiği, intihal politikası ile yazım kurallarına <https://intpoljournal.com/> adresinden ulaşılabilir.

Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal is published twice a year (June-December) as an open access and free e-journal. The publication principles, ethics, plagiarism policy, and writing guidelines can be accessed at <https://intpoljournal.com/>.

©Her hakkı saklıdır. Bu dergide yer alan yazı, makale, fotoğraf, resimleme ve grafiklerin elektronik ortamlarda dâhil olmak üzere kullanma ve çoğaltılma hakları Uluslararası Siyaset Dergisine aittir. Yazılı ön izin olmaksızın materyallerin tamamının ya da bir bölümünün çoğaltılması yasaktır. Makalelerde yer alan görüşler yazar(lar)ın kendi görüşüdür, derginin görüşü değildir. Ayrıca yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu da yazar(lara) aittir.

© All rights reserved. The rights to use and reproduce the articles, photos, illustrations, and graphics in this journal, including electronic media, belong to the US Journal. It is prohibited to reproduce all or part of the materials without written prior permission. The views expressed in the articles are those of the author(s) and do not reflect the views of the journal. Additionally, the ethical, scientific and legal responsibility of the articles belongs to the author(s).

Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal tescilli markadır ve 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında korunmaktadır.

Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal is a registered trademark and protected under Industrial Property Law No. 6769.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi

Fadime Ayca CEYLAN	ULUSLARARASI SİSTEM(LER)E YENİ BİR YAKLAŞIM: KARMAŞIKLIK TEORİSİ <i>A New Approach to the International System(s): Complexity Theory</i>	93-116
Talip BAŞER	YUNANİSTAN'IN DOĞU AKDENİZ'DE TÜRKİYE'YE KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ DİPLOMATİK FAALİYETLER <i>Greece's Diplomatic Activities Towards Türkiye in the Eastern Mediterranean</i>	117-132
Fatih BEYAZ	ÇİN-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ: EKONOMİK YATIRIMLAR, SİYASİ İTTİFAKLAR VE BÖLGESEL ETKİLER <i>China-Serbia Relations: Economic Investments, Political Alliances and Regional Influences</i>	133-144
Süleyman TEMİZ	ASEAN İÇİ DENGELER VE GÜNEY ÇİN DENİZİ ETKİSİ <i>Intra-Asean Balances and the Impact of South China Sea</i>	145-167
	Boş bırakılan sayfa	168
Muhammed Asif YOLDAŞ	TÜRK ŞİRKETLERİNİN AFGANİSTAN'DA KARŞILAŞTIKLARI PAZARLAMA VE SATIŞ ALANINDAKİ KÜLTÜREL SORUNLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME <i>An Assessment of the Cultural Challenges Turkish Companies Face in Marketing and Sales in Afghanistan</i>	169-187
	Boş bırakılan sayfa	188
<i>Kitap İncelemesi</i>		
Mevsim DURMUŞ	1950-1960 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİNDE AMERİKAN FAKTÖRÜ	189-194
Sueda ÇİLİNGİROĞLU TÜZER	GAZZE ŞEHADETE TANIKLIK	195-198

Makale Gelişi:
22.11.2023

Makale Kabulü:
28.10.2024

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

ULUSLARARASI SİSTEM(LER)E YENİ BİR YAKLAŞIM: KARMAŞIKLIK TEORİSİ

Fadime Ayca Ceylan
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi
aycaceylan09@gmail.com
0000-0002-4116-4170

ÖZET

Uluslararası sistem kavramının, uluslararası ilişkiler disiplinde sıklıkla kullanılıyor olmasına rağmen üzerinde mutabakata varılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Uluslararası sistem(ler)e yönelik çalışmalar incelendiğinde uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin sistemi doğrusal neden-sonuç ilişkileriyle, tarihsel sosyologların ise etkileşim türleri ve sıklıklarıyla açıkladıkları görülmektedir. Bu çalışmalar, yararlı teorik ve kavramsal çerçeveler sunsalar da bütünsel bir perspektifle dinamik ve karmaşık etkileşim ağlarını açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Dolayısıyla sistem(ler)in gelişim ve değişim süreçlerinin bütünsel görünümünün elde edilebilmesi için çok katmanlı bir makro yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, uluslararası sistem(ler)in incelenmesine yönelik çok düzeyli bir yaklaşım potansiyeli taşıyan karmaşıklik teorisi ele alınmıştır. Bu doğrultuda öncelikle karmaşıklik teorisine ilişkin genel kavramlar ele alınmıştır. Teorinin sosyal sistemler ve politik süreçlere uyarlanması incelenmiş; uluslararası sistem(ler)in açıklanması için karmaşık uyarlanabilir sistemlerin sunduğu yararlı çerçeve irdelenmiştir. Karmaşık uyarlanabilir sistemler ile uluslararası sistem(ler)in çeşitli ortak özellikleri tespit edilmiş ve bu kavramlar açıklanmıştır. Son olarak ise karmaşıklik metodolojisinin uluslararası sistem(ler)in bilgisayar ortamında modellenmesi için uygulanabilirliği tartışılmıştır. Çalışmada uluslararası sistem(ler) olarak adlandırdığımız sistem(ler)in karmaşık uyarlanabilir bir sistem olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda uluslararası sistem(ler)in “çok sayıda heterojen aktörün birbirleriyle etkileşime girmeleri sonucu doğrusal olmayan dinamiklerin oluştuğu, çeşitli kısıtlamaların bulunduğu, kendini uyarlayabilen, entropi ile negotropinin bir arada var olduğu karmaşık uyarlanabilir bir sistemdir” olarak tanımlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma karmaşıklik teorisinin kavramsal olarak uluslararası sistem(ler)e uyarlanmasında bir ilk niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Sistem, Karmaşık Uyarlanabilir Sistem, Karmaşıklik.

Atıf Bilgisi: Fadime Ayca Ceylan. “Uluslararası Sistem(ler)e Yeni Bir Yaklaşım: Karmaşıklik Teorisi,” *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, sayı 2 (2024): 93-116.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir.
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.
1. yazar % 100.

Article Received:
22.11.2023
Article Accepted:
28.10.2024

Research
Article

A NEW APPROACH TO THE INTERNATIONAL SYSTEM(S): COMPLEXITY THEORY

ABSTRACT

Despite its frequent usage in international relations discipline, the concept of the international system remains a topic of contention, with no consensus on its definition. A review of studies on international systems reveals that international relations theorists employ a linear cause-and-effect approach to explain the system whereas historical sociologists utilize a typological and frequency-based explanation of interactions. While these studies provide useful theoretical and conceptual frameworks, they are insufficient for explaining dynamic and complex interaction networks from a holistic perspective. Accordingly, a multi-layered macro approach is required to obtain a comprehensive understanding of the evolution and transformation processes of the system(s). The paper considers the potential of complexity theory as a multilevel approach to the study of the international system(s). In order to achieve this objective, it is first necessary to discuss the general concepts of complexity theory. This study examines the adaptation of the theory to social systems and political processes and analyzes the useful framework offered by complex adaptive systems for explaining the international system(s). This section identifies and describes various common features of complex adaptive systems and the international system(s). Finally, this study examines the potential applicability of complexity methodology for computer modeling of international systems. The study determines that the system(s) referred to as the "international system(s)" is a complex adaptive system. In light of these considerations, it can be concluded that the international system(s) can be defined as "a complex adaptive system in which nonlinear dynamics occur as a result of the interaction of a large number of heterogeneous actors, various constraints exist, self-adaptive, entropy and negentropy coexist." This study represents a pioneering effort in the conceptual adaptation of complexity theory to the international system(s).

Key Words: *International System, Complex Adaptive System, Complexity.*

To Cite: Fadime Ayca Ceylan. "Uluslararası Sistem(ler)e Yeni Bir Yaklaşım: Karmaşıklık Teorisi," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 2, no. 2 (2024): 93-116.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest.
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval.
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support.
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%

Giriş

Sistem kavramı sıklıkla kullanılmasına rağmen üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip değildir. Sistem kavramının tanımlanmasına ilişkin muğlaklık uluslararası sistem kavramının tanımlanmasına da yansımaktadır. Ayrıca bir sistemin ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktığına dair üzerinde uzlaşmış bir kronoloji de yoktur. Uluslararası sistem üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde öne çıkan çalışmaların; uluslararası siyasal sistem, dünya sistemleri analizi, gelişen dünya sistemi/uzun döngüler teorisi, karşılaştırmalı dünya sistemleri analizi, yutan dünya sistemi, uluslararası toplum ve diğer modeller (bilaro topları, ağ modeli, sarkaç modeli vb.) şeklinde sınıflandırılabilceği görülmektedir.¹ Henüz buraya dahil edilmeyen, dünya sistem(ler)inin oluşum, gelişim ve devamlılığına dair birçok farklı görüş mevcuttur. Uluslararası ilişkiler teorileri kapsamında geliştirilen sistem kavramsallaştırmalarında indirgemeci bir doğrusallık ön plana çıkarken, tarihsel sosyologların çalışmalarının etkileşim odaklı olduğu görülmektedir.

Geleneksel sistem teorileri, sosyal bilimlerin çoğunda olduğu gibi nedenselliği açıklamak için Hume'un² kurallarını benimsemiştir. Bu kurallar doğrultusunda neden ve sonuç arasında her zaman aynı bağlantıların olması beklenmektedir. Ancak bu düşünce sistemi uluslararası sistem gibi çok katmanlı ve karmaşık bir sosyal sistemin açıklanmasında yeterli değildir. Benzer bir şekilde, uluslararası sistemi açıklamayı hedefleyen realistlerin, siyasi aktörlerin güç ve zenginlik peşinde koştuğu varsayımı, idealistlerin ise insanların idealler tarafından yönlendirildiği ya da yönlendirilmesi gerektiği varsayımı gerçekliğin önemli yönlerini ortaya çıkarsa da bütünsel bir bakış açısı sunmamaktadır. Hatta bütünün bazı kısımlarını gözden kaçırmaları nedeniyle dar ölçülü paradigmlar olaya bakışımızı bulanıklaştırabilir ve bozabilir.³ Bu nedenle nedensellik arayışı içinde olan teorilerin sistemin gerçek doğasını anlamaktan uzaklaşmış oldukları ifade edilebilir.

Buna karşın, tarihsel sosyoloji çalışmaları sisteme ilişkin etkileşim kalıplarının ön planda tutulduğu daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Örneğin Immanuel Wallerstein⁴, dünya sistemlerini, günlük yaşam için gerekli olan yiyeceklerin ve hammaddelerin üretiminde bir iş bölümünün olduğu çok kültürlü ekonomiler olarak tasavvur eder. Wallerstein'a göre "toplular" tanımı, pek çok sistemde kesinlikle sistemik kültürler arası etkileşimin önemli bir yönüdür. Wallerstein ayrıca dünya sistemleri ve "mini sistemler" arasında ayırım yapar. Dünya sistemleri, "birkaç farklı kültürel gruptan oluşan bölgesel iş bölümü" olarak tanımlanırken, mini sistemler, "kolektivitinin hayatta kalması için gerekli olan her şeyin içinde yapıldığı sınırlı bir coğrafi alanı kapsayan küçük ölçekli sistemler" olarak tanımlanır. Sistemik ilişkileri oluşturduğu öne sürülen diğer ara bağlantı türleri, prestij malları alışverişi, politik koruma,

¹ Detaylı bilgi için bkz. David Easton, "The Political System," *World Politics* 9, no.3, (1957): 383-400. Immanuel Wallerstein "World-Systems Analysis," *Social Theory Today* 3, (1987): 310-313. Robert A. Denemark; Barry K. Gills, "World-System History: Challenging Eurocentric Knowledge," içinde *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*, ed. Babones, Salvatore, Christopher Chase-Dunn (New York: Routledge, 2012), 163-171. Chase-Dunn, C., Hall, T. D. "The Historical Evolution of World-Systems," *Sociological Inquiry* 64, no.3 (1994): 257-280. David Wilkinson, "Central Civilization," *Comparative Civilizations Review* 17, no. 17, (1987): 31-59. Available at: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol17/iss17/4>. Barry Buzan, Richard Little, *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2000). Ed. Douglas T. Stuart, Stephen F. Szabo, *Discord and Collaboration in a New Europe: Essays in Honor of Arnold Wolfers* (Washington D.C.: University Press of America, 1994)

² David Hume, *A Treatise of Human Nature* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

³ Walter C. Clemens Jr., *Complexity Science and World Affairs* (New York: SUNY Press, 2013).

⁴ Immanuel Wallerstein, "Historical Systems as Complex Systems," *European Journal of Operational Research* 30, (1987): 203-207.

düzenli askeri çatışma ve bilgi alışverişi zayıflıklarıdır. Wilkinson⁵ ise kapital temelli yaklaşımlardan farklı bir politik yaklaşım benimser. Çatışma yoluyla etkileşimin, özellikle askeri rekabetin önemine odaklanmıştır. Bu nedenle düzenli olarak askeri çatışmalara giren iki imparatorluğu aynı sistemin parçası olarak kabul eder. Ancak her ne kadar yöntemi devletsiz toplumlara da uygulanabilme potansiyeline sahip olsa da Wilkinson yalnızca devlet tabanlı çatışma ilişkilerinin bir sistem oluşturabileceğini belirtmiştir. Frank ve Gills⁶ ise dünya sistemi kavramını, devletleri ve şehirleri içeren toplumlararası sistemle sınırlandırır. Bu yaklaşımların haricinde, daha küçük, devletsiz ve sınıfsız sistemlerin dünya sistemleri kavramları kullanılarak anlamlı bir şekilde incelenebileceğini ve bunları karşılaştırma kapsamına dahil etmenin yapısal dönüşüm süreçlerinin anlaşılması için yararlı çeşitlilikler eklediğini iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır.⁷

Örnek çalışmalar, bir sistemin tanımlanması için gerekli etmenlerin farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Temel tartışmalar şu şekildedir: Uluslararası Sistem başlangıcının ne zaman olduğu⁸, hangi etkileşim türlerinin bir sistem oluşmasını sağladığı, etkileşimlerin sıklık ve yoğunluklarının etkileri ve hangi birimlerin etkileşiminin önemli olduğu hususlarındadır. Hangi etkileşimlerin bir sistem oluşturacağına dair olan tartışmalarda etkileşim türleri dörde ayrılmıştır: kültürel etkileşim, siyasal etkileşim, askeri etkileşim ve ekonomik etkileşim. Sistem araştırmacıları arasında etkileşim türlerinden yalnızca birinin dahi bir sistem oluşmasını sağlayacağını iddia edenler ve birden fazla etkileşim türlerinin çeşitli kombinasyonlarıyla bir uluslararası sistemin var olabileceğini savunanlar bulunmaktadır.⁹ Kavrama ilişkin bir diğer önemli tartışma, etkileşimlerin sıklığı ve yoğunluğudur. Tekrarlanmayan şekillerde etkileşime geçen birimlerin bir sistem oluşturup oluşturmayacağına dair tartışmalar mevcuttur. Ayrıca çeşitli ve sürekli etkileşimlerin hangi koşullarda bir sistem oluşturacağı da tartışma konusudur.

Uluslararası sistemdeki olayların nedenleri ve kendilerinden sonra gelişen sürece etkilerinin incelenemesi, meydana gelen değişikliklerin zamansal karmaşıklığını bütünsel bir görünüm olarak sunabilen sistemik ve çok katmanlı bir makro yaklaşımla mümkündür. Bu ihtiyacı karşılama potansiyeline sahip yaklaşımlardan biri karmaşıklık teorisidir. Teori, çok katmanlı ve doğrusal olmayan dinamiklere sahip sistemlerin uzun vadeli incelenmesinde kullanılmaktadır. Çalışmada öncelikle, karmaşıklık teorisi ve karmaşık sistemlere ilişkin tanıtıcı genel bir giriş yapılmıştır. Takip eden kısımda karmaşıklık teorisinin sosyal sistemler ve politik süreçlerin incelenmesindeki kullanımı incelenmiştir. Çalışmanın üç numaralı başlığında uluslararası ilişkiler disiplinindeki sistem yaklaşımı ve uluslararası sistem(ler)in karmaşık uyarlanabilir sistem olarak kavramsallaştırılabilirliğine odaklanılmıştır. Çalışmanın son kısmında ise karmaşıklık metodolojilerinin uluslararası sistem(ler)in modellenmesindeki uygulanabilirliği incelenmiştir.

⁵ David Wilkinson, "Civilizations, World Systems and Hegemonies," içinde *World System History*, ed. Robert. A. Denemark, Jonathan Friedman, Barry K. Gills, George Modelski (London: Routledge, 2002), 76-106.

⁶ Andre Gunder Frank, Barry K. Gills, "The World-System: Five Hundred Years or Five Thousand?" içinde *The World-Systems Research*, ed. Andre Gunder-Frank, Barry K. Gills (New York: Routledge, 1996), 3-58.

⁷ Randall Collins, "The Geopolitical and Economic World-systems of Kinship-based and Agrarian-coercive Societies," *Fernand Braudel Center Review*, (1992), 373-388.

⁸ Uluslararası Sistemlerin başlangıç dönemine ilişkin tartışmada üç öne çıkmaktadır. İlki sistemlerin MÖ.40.000 civarından itibaren var olduğudur. Bu görüşe göre avcı toplayıcı toplumlar arasındaki zincir modelli etkileşim bir sistem oluşması için yeterlidir. İkinci görüş sistemlerin MÖ.3500 civarında meydana geldiğini belirtmektedir. Bu görüşe göre sistemlerin gelişimi kompleks yapılanmalara sahip şehirlerin gelişimiyle paralel gerçekleşmiştir. Üçüncü görüş ise bir uluslararası sistemin yalnızca son 500 yılda meydana geldiğini öne sürmektedir.

Çalışmalarda 1500'ler deniliyor olsa da spesifik başlangıç tarihi olarak Colomb'un 1492'de Hindistan zannederek aslında Karayiplere ayak basması sonucu dünyanın tam anlamıyla birbirine bağlandığı görüşü baskındır.

⁹ Barry Buzan, Richard Little, *International Systems in...*

1. Karmaşıklık Teorisi ve Karmaşık Sistemler

Karmaşıklık Teorisi her ne kadar geniş bir çalışma alanı haline gelmiş olsa da henüz net ve yaygın olarak kabul edilen bir tanıma sahip değildir.

Teori, birleşik bir yapıdan ziyade, genel yasalar, tahmin edilebilir davranış modelleri, doğrusal ilişkiler ve sebep-sonuç arasındaki orantılılığa meydan okuyarak fiziksel ve sosyal sistemlerin nasıl anlamlandırılacağına yönelik çeşitli kavramlardan oluşmaktadır.¹⁰ Orsini vd., karmaşık sistemi “birbiriyle karmaşık bir şekilde birbirine bağlı ve çeşitli seviyelerde çalışan çeşitli türlerde birden fazla ögeyi (birimi) içeren açık bir sistem...” olarak tanımlamışlardır.¹¹ Karmaşıklık teorisi ve hesaplama yöntemleri birlikte, karmaşık sistemlerdeki yasaları ve sistemik imzaları tanımlamayı amaçlayan karmaşıklık bilimi alanını oluşturmaktadır.¹² Karmaşıklık kavramsal olarak; “doğrusal olmayan dinamik sistemler teorisi”, “denge dışı termodinamik”, “dağıtıcı yapılar”, “felaket teorisi”, “kendi kendini organize eden kritiklik teorisi”, “kaos ve fraktal teorisi”, “kendi kendini organize etme”, “yapay sinir ağı öğrenme/egitim teorileri”, “sürü öğrenme teorisi”, “istatistiksel fizik”, “termodinamik”, “entropi”, “kuvvet yasası ölçekleme fenomenleri”, “diferansiyel geometri”, “bilgi teorisi”, “kritik fenomenler ve faz geçiş teorisi”, “türbülans teorisi”, “uzaysal-zamansal korelasyon fonksiyonları”, “stokastik ve deterministik diferansiyel denklemler” ve “sosyal ve ekonomik ağ teorisi” dahil olmak üzere çeşitli disiplinler ile alakalıdır.¹³

Teori genel anlamda fiziksel ve sosyal bilimlerde, ajanların kendi kendilerini nasıl organize ettiklerini ve daha sonra ortaya çıkan davranışları üretmek için sürekli olarak geri bildirim nasıl kullandıklarını anlamaya çalışmaktadır.¹⁴ Temel görüş, sistemdeki aktörler birbirleri üzerinde geniş bir etkiye sahip olsalar da hiçbir zaman mutlak kontrole sahip olmadıklarıdır.¹⁵ Karmaşık bir sistemde, denge veya kaos yaratan sosyal sistem davranışına yol açan çok sayıda etkileşim vardır.¹⁶ Karmaşık sistemlerde ağlardaki etkileşimler, genellikle doğrusal olmayan bir şekilde makro düzeyde sonuçların ortaya çıkmasına yol açan birçok heterojen parçadan oluşur.¹⁷ Bir diğer ifadeyle sistem içindeki dinamikler doğrusal olmayabilir, yani mikro düzeydeki küçük bir değişikliğin makro düzeyde büyük etkisi olabilir ve bunun tersi de geçerlidir.

Karmaşıklık teorisi genellikle kaos teorisi ile karıştırılmaktadır. Her iki teori de doğrusal olmayan dinamiklere, ajanların zaman içindeki değişimine ve başlangıç koşullarına duyarlı

¹⁰ Sylvia Walby, “Complexity Theory, Systems Theory, and Multiple Intersecting Social Inequalities,” *Philosophy of the Social Sciences* 37, no. 4 (2007): 449-470.

¹¹ Amandine Orsini, Philippe Le Prestre, Peter M Haas, Malte Brosig, Philipp Pattberg, Oscar Widerberg, Laura Gomez-Mera, Jean-Frédéric Morin, Neil E Harrison, Robert Geyer, David Chandler, “Complex Systems and International Governance,” *International Studies Review* 22, no.4 (2020): 1008-1038.

¹² Stefan Thurner, Rudolf Hanel, Peter Klimek, *Introduction to the Theory of Complex Systems* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

¹³ Michael R. Lissack, Hugo Letiche, “Complexity, Emergence, Resilience, and Coherence: Gaining Perspective on Organizations and Their Study,” *Emergence, A Journal of Complexity Issues in Organizations and Management* 4, no.3 (2002): 72-94.

¹⁴ Michael Wolf-Branigin, *Using Complexity Theory for Research and Program Evaluation*, (New York: Oxford University Press, 2013), 175.

¹⁵ Michael Fullan, *Change Force with a Vengeance* (New York: Routledge, 2003); Scott E. Page, *Understanding Complexity, Chantilly* (VA: The Teaching Company, 2009).

¹⁶ Scott E. Page “Agent based models”, Erişim tarihi: 27.10.2024, <http://cscs.umich.edu/~spage/palgrave.pdf>.

¹⁷ Robert Geyer, Samir Rihani, *Complexity and Public Policy: A New Approach to Twenty-first Century Politics* (New York: Routledge 2010); Bryan D. Jones, Frank R. Baumgartner, *The Politics of Attention: How Government Prioritizes Problems* (University of Chicago Press, 2005).

olma noktalarında benzer bir temel paylaşmaktadır.¹⁸ İki teori arasındaki temel farklılık ise kaosun, kendini tekrar etmeyen kararsız davranışlarla karakterize olmasıdır. Buna karşın karmaşıklık ise, ilk incelemede rastgele görünen, ancak aslında altta yatan kalıplar sergileyen temel yapılardan oluşmaktadır.¹⁹ Genel olarak karmaşıklıkta aktörlerin/ajanların sınırlı rasyonel ve sınırlı öngörülebilir oldukları kabul edilirken, kaos teorisinde aktörler/ajanlar irrasyonel birimlerdir ve tamamen öngörülemezler.²⁰

Karmaşıklık ve karmaşıklık teorisi bir takım ayırt edici niteliklere sahiptir. Holland, bu nitelikleri açıklık, doğrusal olmama, kendi kendine organizasyon; kelebek etkisi, karşılıklı etkileşim, entropi ve kaos eşiği, ortaya çıkış, birlikte evrim ve yol bağımlılığı olarak sınıflandırmıştır.²¹ Stauffer vd. ise, çok sayıda aktör; heterojenlik; ağlarda etkileşim; çevresel kısıtlamalar; birlikte evrim ve ortaya çıkma olarak sınıflandırmıştır.²²

Karmaşık sistemler genel haliyle karmaşık fiziksel sistemler (KFS) ve karmaşık uyarlanabilir sistemler (KUS) olarak ele alınmaktadır. Karmaşık fiziksel sistemler, diferansiyel denklemlerle tanımlanan ve fizik yasalarına uygun davranış sergileyen sistemlerdir. Bu sistemlerde temel kurallar değişmediği gibi, sistemin bileşenlerinde de değişiklik olmaz. Değişim gösteren tek şey bileşenlerin konumlarıdır. Bu alandaki çalışmalar, bileşenlerin, örüntü benzeri yapılar oluşturan geometrik dizilimlerine odaklanmaktadır. Bu dizilimlerle etkileşim tipik olarak yalnızca en yakın komşu üzerinden gerçekleşmektedir. KFS’de yasalarla verili başlangıç durumu değişimin oluşacağı yolda kısıtlamalar getirmektedir.

KUS ise KFS’nin aksine sabit olmayan bileşenlere dayanır. Bileşenler uyarlanabilir araçlardır. Bir diğer ifadeyle, araçlar veya ajanlar uyarıldıkça bileşenler değişim göstermektedir. Değişen bileşenler arasındaki etkileşimler, sistem yasalarının keşfi için basit şekilde toplanmasını engellemektedir. KUS’nin en temel ayırt edici niteliği, davranışın daima bileşenlerin uyarımlı etkileşimleri tarafından üretilmesidir. Bir seviyedeki aracı/ajan kombinasyonları, bir sonraki düzeyde kendilerinin toplamından daha fazla bir yapının oluşmasını sağlayarak hiyerarşik özellik sergiler. Bir diğer ifade ile KUS’de sistem kendisini oluşturan bileşenlerin toplamından daha farklı nitelikler taşıyabilen bir sistemi ifade etmektedir. Dinamik ve doğrusal olmayan etkileşimler yoluyla ortaya çıkar ve parçaların toplamını aşan bir yapı meydana getirir. Değişimi artırabilen ve azaltabilen, olumlu ve olumsuz geri bildirimle karakterize niteliktedir.²³ Bu nitelik tüm karmaşık sistemlerin temel niteliklerinden biridir. Bu noktada KUS’nin temel farklılığı öğrenme ve gelişen geri bildirim yanıt olarak çevresel adaptasyon sergilemesidir. Bu doğrultuda KUS, “ajanların ve tüm sistemin uyum sağlayabildiği, çeşitli, birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı parçalardan veya ajanlardan oluşan karmaşık bir sistem veya sistemlerdir” şeklinde tanımlanabilmektedir.²⁴

¹⁸ Keith Warren, “*Chaos Theory and Complexity Theory*,” içinde Encyclopedia of Social Work (20th edn.), ed. T. Mizrahi, L.E. Davis (Washington, DC: NASW Press, 2008), 227–233.

¹⁹ Michael Wolf-Branigin, *Using Complexity Theory for Research and Program Evaluation* (New York: Oxford University Press, 2013).

²⁰ Emilian Kavalski “The Fifth Debate and the Emergence of Complex International Relations Theory: Notes on the Application of Complexity Theory to the Study of International Life,” *Cambridge Review of International Affairs* 20, no.3 (2007): 435-454.

²¹ Bkz. Holland, John H. *Complexity: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

²² Maxime Stauffer, K. Seifert, I. Mengesha, I. Krawczuk, J. Fischer, G. D. M. Serugendo, “Computational Policy Process Studies: Coevolving Network Dynamics of Policy Change,” *Complexity* 2022, doi.org/10.1155/2022/8210732.

²³ Ben Ramalingam, H. Jones, T. Reba, J. Young, *Exploring the Science of Complexity: Ideas and Implications for Development and Humanitarian Efforts*, (London: ODI Working Papers, 2008).

²⁴ Liz Johnson, *Agent-based Model Overview: A Guide for Public Policy Practitioners* (Washington D.C.: Westphalia Press, 2016).

Karmaşık sistemlerde, sistemik olarak oluşan bütün, parçaların toplamından farklıdır.²⁵ Bu sebeple, nedensellik ve doğrusal ilişkiler kavramları etrafında şekillenen geleneksel yaklaşımlar, karmaşık sistemleri tanımlamak ve anlamlandırmakta başarısız olmaktadır. Karmaşık sistemler, olaylar ve sonuçları, büyük ölçekli yapısal dönüşümlerden ziyade, kaostun sınırında gelişen²⁶ ve belirli benzersiz özelliklere sahip, kendi kendine örgütlenen ve ortaya çıkan özelliklerin ürünleridir.²⁷ Bu sistemlerin bir diğer temel özelliği evrimleşmeleridir. Sistem(ler) birbirleriyle etkileşimde bulunan ve değişen bir dizi düzeyde veya ölçekte var olmaktadır. Bu nedenle bu değişiklikleri belirli kurallar açısından tanımlamak mümkün olmadığı gibi, anlayışı tek bir açıklama düzeyine indirgemek de zordur. Karmaşık sistemlerde tuhaf olan şey, bu değişiklikler içinde kalıpların ortaya çıkması ve düzenin yeniden sağlanmasıdır. Bir diğer ifade ile “düzenli karmaşıklık”ın meydana gelmesidir. Bundan da öte, düzenin korunduğu kalıpların kendisi de değişir.²⁸ Bu gelişen düzenli karmaşıklığın içinde “yeni yapıların ve yeni davranış biçimlerinin kendiliğinden ortaya çıkması” söz konusudur²⁹ ve bu durum, açık sistemlerde görünürdeki kaos ortamından düzen yaratılmasını sağlar.

Karmaşık sistemler açık sistemlerdir. Açık sistem kavramı, çevresini etkileme ve ondan etkilenme niteliğine sahip sistemleri tanımlar. Bu tür sistemlerde dışarıdan enerji, bilgi ve malzeme alınabildiği gibi, içeride gelişen çıktılar da dış çevreye iletilebilir. Bu durumda hem girdi hem de çıktılar bulunduğu ifade edilebilir. Açık sistemler çevre ile devamlı etkileşim halindedir. Dışarıdan her yeni gelen etken iç dengenin yeniden değişmesine neden olduğu için hiçbir zaman denge durumuna ulaşamamaktadır.

2. Sosyal Sistemler ve Politik Süreçlerde Karmaşıklık Teorisi

Sosyal sistemlere ilişkin çalışmalarda, iyi tanımlanmış bir sosyal sistemin izole edilmesiyle klasik fiziksel yöntemlerin kullanılarak çeşitli araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaktadır.³⁰ Ancak açık sistem niteliği taşıyan sosyal sistemlerde koşullar kontrol edilemeyeceği için klasik neden sonuç bağlantısının kullanılamayacağı aşikardır. Açık sistemlerin değişen niteliği nedeniyle olaylar farklı zamanlarda farklı etkiler yaratabilmektedir. Geleneksel sistem teorileri, gözlemlenebilen bağlantıların büyük çoğunluğunun göz ardı edilerek izole edilmeleri nedeniyle aşırı basitleştirilmiş modeller ortaya çıkarttıkları ifade edilebilir. Aşırı basitleştirilmiş modeller tek bir etkene odaklandıkları için, ortaya çıkan sonucun önemli görülmeyen bir nedenden kaynaklandığını gözden kaçırmaktadır.³¹ Sosyal sistemleri, izole sistem yaklaşımı ile incelemek, aktör/ajan davranışlarının çevresel dalgalanmalardan ayırarak, etkileşimli ortamından kopuk olarak incelenebileceğini ima eder. Sosyal sistemler ise genellikle çevreden etkilenirler ve doğrusal değildirler, bu da karmaşık politika sistemleri için yalıtılmış bir sistem yaklaşımının kullanımını sorgulamaktadır.

Bu noktada öncelikle sistemsel tanımlardaki ayrıma değinmek faydalı olacaktır. Genel bir sınıflandırma yapılırsa sosyal ve dolayısıyla politik sistemlerin, basit sistemler, karışık

²⁵ Karmaşıklık Teorisinde “bütünün tekil parçaların toplamından fazlası” olması belirme olarak tanımlanır. Bkz. Robert Jervis, *System Effects: Complexity in Political and Social Life* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997).

²⁶ Roger Lewin, *Complexity: Life at the Edge of Chaos* (Chicago: University of Chicago Press, 1999).

²⁷ Orsini, Le Prestre, Haas, Brosig, Pattberg, Widerberg, Gomez-Mera, Morin, Harrison, Geyer, Chandler, *Complex Systems and International...*,1008-1038.

²⁸ Ken Cole, “Globalization and the Complexity of Human Dignity,” *Emergence* 4, no.1-2 (2002): 184-199.

²⁹ Fritjof Capra, “Complexity and life,” *Theory, Culture & Society* 22, no.5 (2005): 33-44.

³⁰ F. David Peat, “Non-linear dynamics (chaos theory) and its implications for policy planning,” Erişim tarihi: 27.10.2024, <https://fdavidpeat.com/bibliography/essays/chaos.htm>.

³¹ Neil E. Harrison, “Thinking About the World We Make,” içinde *Complexity in World Politics: Concepts and Methods of a New Paradigm*, ed. Neil E. Harrison (Albany: SUNY Press, 2006).

sistemler ve karmaşık sistemler olarak kategorize edilmeleri mümkündür. Basit sistemler, sınırlı sayıda parça veya ajanın tahmin ve kontrol edilebilir nitelikte davranış sergiledikleri sistemler olarak tanımlanmıştır. Basit sistemlerde neden sonuç ilişkileri rahatlıkla kurulabilir, etkileşimler sınırlıdır, az değişken bulunur ve merkezi karar yapısına sahip, ayrıştırılabilir niteliktedir. Politik hayatta basit sistem çok çok az sayıda olmasına rağmen araştırmalarda fenomenleri basit sistemler olarak modellemek geleneksel bir yaklaşım olmuştur. Karışık sistem kavramı ise birbirine bağlı pek çok parçanın bütünü oluşturduğu sistemleri ifade etmektedir. Karışık sistemlerde tahmin, ajan düzeyinde zordur, ancak makro davranışlar veya özellikler, istatistiksel veya olasılıksal terimlerle ve nitel yöntemlerle yeterince tanımlanabilir.³² Yakın dönemlere kadar politika araştırmalarının çoğu doğrusallık ve karışık sistem mantığıyla yürütülmüştür. Karmaşık sistem ise parçaların bütünden daha büyük olduğu durumlarda, anlaşılması, tanımlanması, yönetilmesi, tasarlanması ve/veya değiştirilmesi zor olabilen, çeşitli, birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı parçalardan veya ajanlardan oluşur³³ ve ajanlar arasındaki ilişkilerin dağılımı istatistiğin standart çan eğrisi dağılımıyla tespit edilemez.³⁴

Geleneksel teorilerin eksik kaldığı alanların tamamlayıcısı olabilecek olan karmaşıklık teorisi ise sosyal bilimlerde çeşitli yaklaşımlarla gelişmeye devam etmektedir. Byrne³⁵ karmaşıklık teorisinin gerçekçiliğinin bir savunmasını oluşturduğunu savunurken, Cilliers³⁶ karmaşıklık teorisinin postmodernizmi ilerlettiğini düşünmektedir. Luhmann'ın³⁷ Parsoncu³⁸ işlevselcilik fenomenolojisiyle sentezi, Jessop'un³⁹ Luhmann'ın Poulantzas'la Marksizm'i etkilemiş sentezi, Urry'nin⁴⁰ hareketlilikler ve küresellik sentezi ve De Landa'nın⁴¹ doğrusal olmama sentezi gibi sosyal ilişkileri açıklamaya yönelik çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Siyaset bilimi alanında çalışma yapan Wynne⁴² ise karmaşıklık teorisini, politika süreçlerinin incelenmesindeki indirgemeciliğe ve belirsizliğin inkarına karşı bir meydan okuma olarak konumlandırmıştır.

Sosyal sistemler, aktörlerin öğrenmesi, iletişim kurması, geçmişe sahip olması ve uyum sağlaması bakımından fiziksel sistemlerden farklıdır. Bu sistemlerde, sistem düzeyinde dinamiklerin ve özelliklerin ortaya çıkmasına yol açan çok sayıda, heterojen, etkileşimli ve uyarlanabilir parçalar bulunmaktadır.⁴³ Bu tür sistemlerin açıklamaları, her bir hareketli parçayı veya sistem seviyesini (örneğin, mikro ve makro) izole etmek yerine, bu tür dinamikleri yöneten temel mekanizmaların tanımlanmasıyla gerçekleştirilebilir. Ayrıca, bu mikro düzeydeki dinamikler, makro düzeydeki dinamiklerin ve özelliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu

³² Liz Johnson, "Complexity Modelling and Application to Policy Research," içinde *Handbook on Complexity and Public Policy*, ed. Robert Geyer, Paul Cairney (Northampton: Edward Elgar Publishing, 2015): 150-170.

³³ Christopher Magee, Olivier de Weck. "Complex System Classification," *International Council On Systems Engineering Symposium (INCOSE)* June 2004, Erişim tarihi: 27.10.2024, <http://dspace.mit.edu/handle/1721.1/6753#files-area>.

³⁴ Scott E. Page, *Understanding Complexity...*

³⁵ David Byrne, *Complexity Theory and the Social Sciences: An Introduction* (London: Routledge, 1998).

³⁶ Paul Cilliers, *Complexity and Postmodernism: Understanding Complex Systems* (London: Routledge, 1998).

³⁷ Niklas Luhmann, *Social Systems* (Stanford: Stanford University Press, 1995).

³⁸ Talcott Parsons., *The Social System* (New York: The Free Press, 1951).

³⁹ Bob Jessop, *The Future of the Capitalist State* (Cambridge, UK: Polity, 2002).

⁴⁰ John Urry, "The Complexity Turn," *Theory, Culture and Society* 22, no.5, (2005): 1-14.

⁴¹ Manuel De Landa, *A Thousand Years of Nonlinear History* (New York: Swerve Editions. 2021).

⁴² Brian Wynne, "Reflexing complexity: Post-genomic Knowledge and Reductionist Returns in Public Science," *Theory, Culture and Society* 22, no.5, (2005): 67-94.

⁴³ Melanie Mitchell, *Complexity: A Guided Tour...*; David Pines, *Emerging Syntheses in Science*. (CRC Press, 2018); Stefan Thurner, Rudolf Hanel, Peter Klimek, *Introduction to the Theory...*

dinamikler ve özellikler ‘ortaya çıkan’ olarak tanımlanır çünkü sistemin bireysel bileşenlerinin davranışlarına kadar izlenemezler.⁴⁴

Karmaşıklık teorisinin politika süreçlerine uygulanması çeşitli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Araştırmacılar genellikle politika oluşturma süreçlerini, farklı kişisel özelliklere sahip olan ve gayri resmi ve resmi bir kolektif karar alma sürecine katılan politika aktörlerinin ağları olarak tanımlamışlardır. Bu süreç, ortaya çıkma ve doğrusal olmama fikirleriyle ilişkilendirildikleri düzensiz özellikleri tasvir eder. Ortaya çıkan özellikler ya koalisyonlar, gündemler, politikalar ya da kararlardır. Ayrıca çeşitli politika teorilerine yönelik uygulamalar da yapılmıştır. Örneğin çoklu akışlar çerçevesi, politika oluşturmaya, birden fazla politikanın bir araya geldiği durumları, sistem düzeyinde sert ve ani değişikliklere yol açabilecek farklı faaliyet akışlarından oluşan süreç olarak nitelendirir. Bu bağlantının genellikle küçük bir aktör grubunun davranışından ve politika ortamlarındaki değişikliklerden kaynaklandığı belirtilmiştir.⁴⁶

Politika öğrenme teorisinde, politika aktörlerinin yeni bilgilere dayalı olarak sürekli adaptasyonlarını gösteren ağ tabanlı dinamikleri incelenmiştir. Politika süreçlerine katılımcıların uyum kapasitesi araştırılmıştır.⁴⁷ Kesintili denge teorisinde ise, bütçe değişikliklerindeki güç yasaları ampirik olarak tanımlanmış ve mikro düzeydeki süreçlerdeki pozitif ve negatif geri besleme döngülerine dayalı olarak incelenmiştir. Değişim süreçleri, atalet ve ani değişim mekanizmaları olarak teorileştirilmiştir.⁴⁸ Örneklendirilen teorilerin hepsinde politika süreçlerinde yer alan birimler, etkileşimleri sistem düzeyinde sonuçlara yol açan sınırlı-rasyonel ve uyarlanabilir aktörlerden oluştuğu görüşünde birleşmektedir.

Sınırlı rasyonel birimlerin davranışlarının nedenselliğinin açıklanabilmesi ve gelecek ihtimallerinin incelenmesi için dinamik yapıli modellerin kullanılması uygun görülmektedir. Bu durumda özellikle çok birimli ve çok düzeyli sistemlerin incelenmesi için kullanılan karmaşıklık bilimi ön plana çıkmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere karmaşıklık çalışmaları alanı geliştikçe iki farklı türden belirlemeyi açıklayan alt alanlara ayrılmıştır: karmaşık fiziksel sistemler (KFS) ve karmaşık uyarlanabilir sistemler (KUS). Birimlerin diğer birimlerle etkileşime girdiği ve bu etkileşimlerden öğrenebilen veya bunlara uyarlanabilen bileşenlerden oluşan⁴⁹ KUS, sosyal sistemlerin modellenmesinde KFS’ye göre daha doğru sonuçlara ulaşılabilmesini sağlama potansiyeline sahiptir. Sosyal sistemlerde eylemlerinin gelecekteki sonuçlarına ve bu eylemlere diğer birimlerin verecekleri karşılığa dair tüm bilgiyi haiz, tümüyle rasyonel birimler bulunmamaktadır. Dolayısıyla birimler, dışarıdan gelen bilgilerin içeride değerlendirilmesiyle kendilerini yeni bir pozisyona konumlandırır. Bu

⁴⁴ Stefan Thurner, Rudolf Hanel, Peter Klimek, *Introduction to the Theory...*; Melanie Mitchell, *Complexity: A Guided Tour* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

⁴⁵ Paul Cairney, “Complexity Theory in Political Science and Public Policy,” *Political Studies Review* 10, no. 3 (2012): 346-358; Robert Geyer, Samir Rihani, Complexity and Public Policy...; Erik-Hans Klijn, “Complexity Theory and Public Administration: What’s new? Key Concepts in Complexity Theory Compared to Their Counterparts in Public Administration Research,” *Public Management Review* 10, no.3 (2008): 299-317; Göktuğ Morçöl, *A Complexity Theory for Public Policy* (New York: Routledge, 2013).

⁴⁶ Michael D. Jones, Holly L. Peterson, Jonathan J. Pierce, Nicole Herweg, Amiel Bernal, Holly Lamberta Raney, Nikolaos Zahariadis, “A River Runs Through it: A Multiple Streams Meta-review,” *Policy Studies Journal* 44, no.1 (2016): 13-36.

⁴⁷ Stéphane Moyson, Peter Scholten, Christopher M. Weible, “Policy Learning and Policy Change: Theorizing their Relations from Different Perspectives,” *Policy and Society* 36, no.2 (2017): 161-177.

⁴⁸ Frank R. Baumgartner, Bryan D. Jones, Peter B. Mortensen, “Punctuated Equilibrium Theory: Explaining Stability and Change in Public Policymaking,” *Theories of the Policy Process* (New York: Routledge, 2018), 55-101.

⁴⁹ John H. Holland, *Complexity: A Very...*

durum, birimlerin çeşitli eylemleriyle edindikleri deneyimlerin sonucunda yeni stratejiler geliştirdikleri, yani uyarlandıkları bir sisteme işaret etmektedir.

3. Uluslararası İlişkilerde Sistem Yaklaşımı ve Karmaşıklık

Uluslararası politikanın incelenmesinde, Morton Kaplan sistem analizi yaklaşımının uygulama öncüsü olarak kabul edilmektedir.⁵⁰ Kaplan⁵¹, geliştirdiği modelle uluslararası olayların yinelenen kalıplarını tespit etmeyi ve bu kalıplar sayesinde daha geniş bir analiz çerçevesi oluşturmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda sistemin temel değişkenleri; birimlerin yapısal niteliklerine ilişkin değişkenler, sistemin değişiminde etkili olan kuralları içeren değişkenler; birimlerin yeteneklerine ilişkin değişkenler ve birimlerin birbirleri hakkında bilgi edinme derecelerine ilişkin değişkenler olarak beş farklı değişkenin varlığından söz etmiştir. Bu doğrultuda uluslararası sistemi kendine özgü davranışsal düzenliliklerle dış çevreden ayrılabilen ve aralarında çeşitli ilişkiler bulunan değişkenler dizisi olarak tanımlamıştır.⁵² Holsti,⁵³ uluslararası sistemi her türlü bağımsız siyasal toplulukların toplamı olarak tanımlamaktadır. Tarihsel faktörlerin yanı sıra bağımsız siyasal birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların işleyişi, birimlerin temel karakteri, birimler arasındaki güç dağılımı ve sistem sınırını gözeterek hiyerarşik sistem, güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem ve çok kutuplu sistem olarak uluslararası sistemleri sınıflandırmıştır.⁵⁴ Rosecrance⁵⁵ ise uluslararası sistemi, bozucu etkenler, düzenleyici mekanizmalar ve çevresel kısıtlamalarla şekillenen siyasal birimler topluluğu olarak tanımlamıştır. 1740-1960 yılları arasındaki Avrupa tarihini incelemiştir. Dokuz tarihsel döneme ayrılan çalışmada dönemler belirli kriterler çerçevesinde istikrarlı ve istikrarsız olarak sınıflandırılmıştır. Rosenau⁵⁶ da benzer bir yaklaşımla uluslararası sistemin incelenmesinde süreç ve dönüşümün birlikte ele alınması gerektiğini belirterek, sistem işleyişini sınırlayan çevresel faktörler, sistemin yapısı ve devletlerin davranışlarının bir arada değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, uluslararası sistem çoğu araştırmacı tarafından karmaşık sistemlerin çeşitli özelliklerine odaklanarak kavramsallaştırılmıştır. Ancak uluslararası ilişkilerin hızlı değişen doğası, anlık olayların yakalanmasının ve tahmin edilmesinin daha önemli olduğu illüzyonunu yarattığı için uzun süreçlerin incelenmesi genellikle göz ardı edilmiştir. Oysa uzun vadede gelişen olayların doğasını anlamak hem günümüzün hem de geleceğin anlaşılması açısından çeşitli görüşler sağlama potansiyeline sahiptir. Uluslararası sisteme yönelik çalışmalar açısından, sistem çalışmalarına ilginin diğer dallara nazaran az kalmasının bir diğer nedeni de bu kadar karmaşık niteliklere sahip bir sistemin modellenmesi ve incelenmesindeki zorluklar olabilir. Yukarıda tarihsel gelişimi ve bazı tanımlamalarına değinilmiş olan uluslararası sistem kavramı, aslında içerisinde zamanla değişebilen pek çok aktörün bir arada bulunduğu ve farklı düzeylerde, karşılıklı olarak birimler arası etkileşimin gerçekleştiği bir sistemdir. Dolayısıyla ele alınması ve incelenmesi gereken çok sayıda aktör ve çok uzun bir zaman dilimi vardır. Bu nedenle de bu kapsamda bir araştırmanın yapılabilmesi için yalnızca nitel değil, nicel yaklaşımlarla birleştirilmiş bir araştırma programına ihtiyaç duyulmaktadır.

⁵⁰ (der.) Faruk Sönmezoğlu, Deniz Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Sistem Analizi maddesi*, (İstanbul, Der Yayınları: 2000), 505.

⁵¹ Morton Kaplan, *System and Process in International Politics* (Colchester: ECPR Press, 1957).

⁵² Morton Kaplan, *System and Process...*

⁵³ Kalevi J. Holsti, "Along the Road to International Theory," *International Journal* 39, no.2 (1984): 337-365.

⁵⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2002), 401.

⁵⁵ Richard N Rosecrance, *Action and Reaction in World Politics* (Boston: Little, Brown, 1963).

⁵⁶ James N Rosenau, *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity* (Princeton University Press, 1990).

Bu noktada karmaşıklık biliminin uluslararası ilişkiler disiplinine uygulanması, sistemdeki kritik kalıpların daha iyi anlaşılmasını ve öngörülmesini mümkün kılabilir. Karmaşıklık biliminde araştırma hedefi, sistem davranışlarının yeniden üretilmesindeki tutarlı kalıpların ve eğilimlerin tespit edilmesidir. Böylece sistem geliştirme, basamaklı sistemdeki kırılma ve kriz noktalarının belirlenmesi, dolayısıyla da bunların önlenerek sürdürülebilirlik için uygun stratejiler geliştirilebilmesine olanak sağlayabilir.⁵⁷ Bu doğrultuda karmaşıklık teorisi, sistem gelişimini ve değişimini anlama açısından geniş bir çerçeve sunmaktadır. Teori, sistem içindeki her düzeyin ve aktörün birbirlerine bağlı ve bağımlı olarak ifade edilmesini, dolayısıyla da aktörlerin/birimlerin hareketlerindeki birbirlerini destekleyici veya zarar verici etkilerinin keşfini sağlar. Bu sayede tüm tarafların hayatının, sıfır toplamlı bir mücadele olarak değil, karşılıklı kazanımı da teşvik etmeyi amaçlayan bir koordinasyon oyunu olarak görülmesini⁵⁸ ve modellenmesini mümkün kılar. Teorinin temelinde yer alan her şeyin birbiriyle etkileşim halinde olduğu fikri, dünyayı anlamak ve değiştirmek için “zengin olun ve güç kazanın” veya “ideallerinizi takip edin” gibi özdeyişlerden daha iyi bir rehber sunar ve sosyal sistemlerin açıklanması için önemli bir kaynak sağlar.

4. Uluslararası Sistem(ler)in Karmaşık Uyarlanabilir Sistem Olarak Kavramsallaştırılması

Sistem teorisi açısından uluslararası sistem(ler) gibi siyasi sistemler, çevrelerine açık ve aynı zamanda uyarlanabilir sistemler olarak görülmektedir. Easton da benzer bir şekilde siyasi etkileşimlerin “belirli türdeki girdilerin belirli türdeki çıktılara dönüştürüldüğü karmaşık bir süreçler dizisi”⁵⁹ olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca herhangi bir siyasi sistemin boşlukta var olamayacağı açıktır. Ampirik olarak gömülü oldukları⁶⁰ diğer sistemlerden kaynaklanan etkilere maruz kalan çevrelerle çevrilidirler. Dolayısıyla siyasi nitelik taşıyan her türlü sistem, sistemin kendisinin maruz kaldığı ve buna karşılık tepki gösterdiği bir ortamda yerleşik bir davranış sistemi olarak görülebilir.

Uluslararası İlişkiler disiplini açısından genel sistem incelemelerine yönelik karmaşıklık teorisinin erken dönem izlerinin Kaplan⁶¹, Rosecrance⁶², Snyder ve Jervis⁶³ ve Young’ın⁶⁴ çalışmalarında görülmesi mümkündür. Karmaşıklık teorisinin görüşlerinin uluslararası sistem düşüncesine açık bir şekilde dahil edilmesine yönelik girişimler Jervis⁶⁵, Axelrod⁶⁶ ve Rosenau⁶⁷ gibi yazarların 1990’larda yaptıkları çalışmalarla gerçekleşmiştir. Ancak bu girişimler sistematik bir araştırma programı oluşturulmasını sağlayamamıştır.⁶⁸ 2000’li yıllara

⁵⁷ Paul Cilliers, “What Can We Learn from a Theory of Complexity?,” *Emergence* 2, no.1 (2000): 23-33.

⁵⁸ Walter C. Clemens Jr., *Complexity Science and...*

⁵⁹ David Easton, *A Systems Analysis of Political Life* (New York: John Wiley, 1965)

⁶⁰ Sistemler kendi varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda diğer sistemlerle de ilk aşamada tamamen ayrıştırılmayacak kadar yakın durumda bulunurlar ve birbirlerinin varlığı üzerinde etki yaratırlar.

⁶¹ Morton Kaplan, *System and Process...*

⁶² Richard N Rosecrance, “Bipolarity, Multipolarity, and the Future,” *Journal of Conflict Resolution* 10, no.3 (1966): 314-327; Richard N Rosecrance, *Action and Reaction...*

⁶³ Robert Jervis, Jack L. Snyder, *Coping with Complexity in the International System* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1993).

⁶⁴ Oran. R. Young, “Political Discontinuities in the International System,” *World Politics* 20, no.3 (1968): 369-392.

⁶⁵ Robert Jervis, *System Effects: Complexity...*

⁶⁶ Robert Axelrod, *The Complexity of Cooperation: Agent-Based Models of Competition and Collaboration* (New Jersey: Princeton University Press, 1997).

⁶⁷ James N Rosenau, *Turbulence in World Politics...*

⁶⁸ Dennis Schmidt, “Complexity in International Society: Theorising Fragmentation and Linkages in Primary and Secondary Institutions,” *Complexity, Governance & Networks* 6, no.1 (2020): 94-108.

gelindiğindeyse Urry⁶⁹, Bousquet ve Curtis⁷⁰ ve Kavalski⁷¹ gibi yazarlar, karmaşıklık teorisi ile uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantının ortaya konulması ve kavramsal kaynakların yeniden yapılandırılma çalışmalarını ortaya koymuşlardır. Schmidt de İngiliz Okulu tarafından kullanılan; açık ve uyarlanabilir sistem düşüncesi, tarihsel sürecin izlenmesi, kendi kendine organizasyon ve çok düzeyli etkileşim kavramları ile örtük de olsa karmaşıklık teorisinin benimsendiği ve uygulandığını belirtmektedir.⁷²

Genel olarak uluslararası sistem, uluslararası ilişkilerin konusunu oluşturan aktörler ve etkileşimler arasındaki bağlara atıfta bulunmanın kısa bir yolu olarak alınır.⁷³ Young da uluslararası sistemi “temel öğeleri belirli sınırlarla birbirinden ayrılmış, aralarında düzenli ve bağımlı ilişkiler bulunan devletlerin oluşturduğu yapı”⁷⁴ olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla uluslararası sistem etkileşim içinde olan çok sayıda ögeye sahip, birbiriyle ilişkili varlıklardan oluştuğu için karmaşık sistemler olarak görülebilir. Bu doğrultuda temel özellikleri geri bildirimle karakterize edilir; çevreye açıktır, dengeden uzakta çalışır, tarihseldir ve her bir ögenin yalnızca yerel bilgilere göre hareket edeceği (ve genellikle bütünü davranışından habersiz) heterojen öğelerden oluşmaktadır. Günümüzde uluslararası sistem(ler) olarak ifade edilen kavram, özellikle birimler arasındaki ilişkilere odaklanıldığında KUS’nin tanımlanması için kullanılan “sistemin etkenlerinin çevreye ve diğer etkenlerinin davranışlarına yanıt olarak eylemlerini sürekli olarak uyarlama olanağına sahip olduğunda karmaşık ve uyarlanabilir olarak kabul edilebilir”⁷⁵ ifadesiyle de örtüşmektedir.

KUS bir çeşit açık sistemdir. Açık sistem kavramı, çevresini etkileme ve ondan etkilenme niteliğine sahip sistemleri tanımlar. Bu tür sistemlerde dışarıdan enerji, bilgi ve malzeme alınabildiği gibi, içerde gelişen çıktılar da dış çevreye iletilebilir. Bu durumda hem girdi hem de çıktılar bulunduğu ifade edilebilir. Açık sistemler çevre ile devamlı etkileşim halindedir. Dışarıdan her yeni gelen etken iç dengenin yeniden değişmesine neden olduğu için hiçbir zaman denge durumuna ulaşamaz. Uluslararası sistem(ler) de, içinde yer alan aktörlerin her birinin çevreyle devamlı etkileşim halinde olduğu ve çevreden aldıkları bilgiye göre yeniden uyumlandığı çeşitli alt sistemlerden oluşmaktadır. Bu durum sistem aktörlerinin hiçbir zaman tam dengeye ulaşamayacaklarını da ifade etmektedir. Devamlı bilgi girişi olmaktadır ve sistem kendi içinde bu bilgiye göre yeni tepkiler geliştirmektedir. Bir diğer ifadeyle, gelen bilgilerin sistem tarafından işleniyor ve ona göre davranışların şekillendiriliyor olması hem uyarlandığını hem de öğrendiğini göstermektedir. Dolayısıyla uluslararası sistem de var olan tüm aktörlerin/ajanların her birinin hem etkilediği hem de etkilendiği, çok düzeyli karşılıklı etkileşimin bulunduğu bir yapı olması nedeniyle açık ve uyarlanabilir sistem niteliklerini taşımaktadır.

Uluslararası sistem(ler) ve onu oluşturan alt sistemlerin hepsi birer kurumsal yapıdır ve var olan her kurumsal yapı en az iki anlamda açık sistem niteliği taşımaktadır. İlk olarak çevreleri açıktır. Bu durumun temel nedeni, çevre ile etkileşimlerde ayrıntılı olarak tahmin edilemeyen ve öngörülemeyen değişikliklerin olasılığıdır. İkinci temel sebep ise her bir aktörün kendi tarihi,

⁶⁹ John Urry, *Global Complexity* (Cambridge: Polity Press, 2003).

⁷⁰ Antoine Bousquet, Simon Curtis. “Beyond Models and Metaphors: Complexity Theory, Systems Thinking and International Relations,” *Cambridge Review of International Affairs* 24, no.1 (2011): 43-62.

⁷¹ Emilian Kavalski, “The fifth debate ...”

⁷² Dennis Schmidt, “Complexity in international society...”

⁷³ Barry Buzan, Richard Little, *International Systems in...*

⁷⁴ Oran. R. Young, “Political discontinuities...”

⁷⁵ Moreno Muffatto, Matteo Faldani, “Open Source As a Complex Adaptive System,” *Emergence* 5, no.3 (2003): 83-100.

beceri ve ağlarının olmasıdır.⁷⁶ Ayrıca devlet veya alt sistem olarak nitelendirilebilecek uluslararası örgütler, bölgesel birlikler vb. dahi değişken iç dinamiklere sahiptir. Örneğin aynı uluslararası kuruluşa üye tüm devletlerin hedefleri nadiren tamamen uyuşur ve uyuştuklarında bile algıları ve yargıları uyuşmaz. Bir arada bulunmalarına rağmen gelişen bu farklılık sistem içinde bulunan aktörlerin/ajanların heterojen olduklarını göstermektedir ki bu bilgi karmaşıklık teorisiyle uyumlu bir özellik taşımaktadır. Uluslararası sistemdeki aktörlerin/ajanların açık nitelik taşıması her birinin gelişen ve öğrenen ajanlar olmasını sağlamaktadır. Hem iç hem de dış politikada yaşanan olaylar, verilen davranışsal tepkinin yeniden şekillenmesine neden olur.

Bu tepkiler genellikle doğrusal nitelik taşımamaktadır. Sistemsel geçmişteki herhangi bir durum aynı şartlar sağlansa dahi tekrar meydana gelmeyebilir. Bu nedenle uluslararası sistem(ler)de yer alan aktörlerin/ajanların davranışlarının neden-sonuç ilişkisi bağlamında anlaşılması oldukça güçtür. Bu durum karmaşıklık biliminde doğrusal olmama olarak tanımlanır ve karmaşık sistemlerin temel bir özelliğidir. Doğrusal olmayan sistemlerin bir başka özelliği de elemanları veya alt sistemleri arasındaki ilişkilerin doğasına karşı oldukça duyarlı olma eğiliminde olmalarıdır. Bir diğer ifadeyle, herhangi bir olay kendisinden beklenenden daha büyük bir etki yaratabilir veya bunun tam tersi de olabilir.⁷⁷ Uluslararası sistem açısından bölgesel bir örgüt içinde yahut daha mikro bazda düşünülürse iki devlet arasında yaşanan sorunlar küresel sonuçlara neden olabilmektedir. Örneğin tarihsel nedenlerden kaynaklı olarak yerel sistemin dengeden uzaklaşmış olduğu 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan süreç, kısa sürede küresel bir sorun haline gelmiştir ve 37 ülkenin Irak'a kara harekâtı düzenlemesiyle sonuçlanmıştır. İlk bakışta yalnızca iki devlet arasında görünen bir sorun küresel bir hale gelerek, sistemde oluşması beklenenden daha büyük bir etki yaratmıştır. Sistem teorisi kapsamında düşünüldüğünde, bir sistem dengeden uzak olduğunda yapılan küçük değişiklikler, kritik dönüm noktalarında yeni gelişim yollarına ani dönüşleri hızlandırarak önemli etkilere sahip olabilir. Bu, sistem teorisindeki neden ve sonuç arasındaki orantılılığa ilişkin daha önce geleneksel olan varsayıma meydan okuyarak, bu tür değişim süreçleri sırasında varlıklar arasındaki ilişkilerde doğrusal olmama kavramını ortaya koymaktadır.⁷⁸

Karmaşıklık bilimi, "ortaya çıkış" kavramını kendisini oluşturan parçaların bütününden daha karmaşık bir nitelik taşıma durumu olarak kavramsallaştırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi her sistem kendi alt sistemlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Uluslararası sistem kavramı da birden fazla sistemin ve dolayısıyla aktörün/ajanın birleşimini ifade eden, kendisini oluşturan parçaların basit toplamından daha karmaşık bir üst yapıyı tanımlamak için kullanılmaktadır. Bireylerin bir araya gelmesiyle başlayan örgütlenme süreci modern dönemde devlet olarak adlandırdığımız kurumsal yapıların oluşmasını sağlamıştır. Devletlerin, diğer topluluk ve kurumların etkileşim ağlarının oluşmasıyla da uluslararası sistem meydana gelmiştir. Bir diğer ifadeyle, kendi öz niteliklerini kaybetmeyen ajanların etkileşimi, basit toplamlarından daha karmaşık bir yapının meydana gelmesini sağlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken belki de en önemli husus, uluslararası sistemi meydana getiren ajanların her birinin aslında kendi niteliklerini korumaya devam ettikleri ve meydana gelen yapının onu

⁷⁶ Steven Bankes, "Robust Policy Analysis for Complex Open Systems," *Emergence: Complexity and Organization* 7, no.1 (2005). Erişim tarihi: 27.10.2024 <https://eco.emergentpublications.com/Article/c39c71ab-434d-4236-bdc6-fab860284b0d/academic>.

⁷⁷ Eric B.Dent, Cameron G. Holt, "CAS in War, Bureaucratic Machine in Peace: The US Air Force Example," *Emergence, A Journal of Complexity Issues in Organizations and Management* 3, no.3 (2001): 90-107.

⁷⁸ Fritjof Capra, *The Web of Life: A New Synthesis of Mind and Matter* (London: Flamingo, 1997).; Stuart A. Kauffman, *The Origins of Order: Self-organization and Selection in Evolution* (Oxford: Oxford University Press, 1993); M. Mitchell Waldrop, *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos* (London: Penguin, 1992).

oluşturan kurumlardan daha karmaşık bir nitelik taşıdığıdır. Ortaya çıkış kavramının uluslararası ilişkiler disiplinde bir diğer uygulanma yöntemi ise kavramın, bileşenler arasında gelişen etkilerden kaynaklanan bir kavuşum fonksiyonu⁷⁹ olarak değerlendirilmesidir. Cederman, kavramı objektif ortaya çıkış olarak kavramsallaştırmıştır.⁸⁰ Objektif anlamda ortaya çıkış, tarihsel yenilik olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda süreç içinde gözlemcinin genel bilgileriyle öngöremediği bir sonuç meydana gelir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın baskın dış politika mantığı komünizm tehdidi iken 1991 sonrası bunun yerini oldukça belirsiz olarak tanımlanmış terörizm tehdidi almıştır. Amerikan dış politika paradigmasında bu şekilde ani bir değişim hiç kimse tarafından öngörülemediğiştir.⁸¹

Karmaşık bir uyarlanabilir sistem, denge durumundan uzak koşullarda olduğunda kendi kendine örgütlenme gerçekleşmektedir. Kavram, merkezi bir kontrole tabi olmaksızın, sistemin bileşenleri arasındaki etkileşimler sonucunda bölgesel veya küresel bir düzenin oluşmasını tanımlamaktadır. Mathews vd.'ye göre kendi kendine örgütlenme sistemin "dışarıdan biçim dayatmasından ziyade iç yönergelerden kendi yeni biçimlerini üretme" kapasitesini göstermektedir.⁸² Sistemin organize hale gelmesiyle, diğer sistemlerle kuracağı etkileşimler de zamanla yeni etkileşim desenlerinin oluşmasını sağlayarak daha fazla karmaşıklık gelişmesine neden olabilir. Kendi kendine örgütlenme genellikle kaos eşiği⁸³ veya kaosun hemen ardında meydana gelmektedir. Ortaya çıkan etkileşim örüntüleri, kendine benzer yakınlaşma ve kuvvet yasası dağılımı gibi özellikler çerçevesinde gelişir.⁸⁴ Kendi kendini örgütlenme, doğrusal olmayan dönüşümleri içermek için güçlü bir şekilde sınırlandırılmış bir ortam gerektirmektedir. Sınırlar sağlam olmalıdır, ancak aktörün çevresiyle hayati bir alışverişe izin verecek şekilde geçirgen de olmalıdır.⁸⁵ Bu anlamda, uluslararası sistemin nispeten kolay takip edilebilir aktör olan devletlerin bu tanıma uyduğu ifade edilebilir. Devlet kavramıyla, coğrafi ve hukuki açıdan sağlam sınırlara sahip olmasına rağmen aynı zamanda çevresini oluşturan diğer devlet ve devlet dışı aktörlerle de etkileşimde bulunan, etkileşimde bulunduğu diğer aktörleri etkileme ve onlardan etkilenebilecek kadar da geçirgenliğe sahip bir kurumsal yapı kastedilmektedir.

Walby⁸⁶ kendi kendine örgütlenmeyi "bir sistemin her bir bileşeni, diğer bileşenlerin üretimine veya dönüşümüne katılırken, sistemin kendisi de onu oluşturan parçalar tarafından üretilir ve sırayla bu parçaları üretir" ifadesiyle açıklamaktadır. Bu tanımla birlikte uluslararası ilişkiler disiplininin bir diğer çalışma alanı olan uluslararası örgütlerin oluşumunu ve gelişimini açıklamak kolaylaşmaktadır. Aktörlerin bazılarının ortak payda yaratma, yarar sağlama veya çeşitli durumların düzenlenmesi gibi farklı sebeplerle bir araya gelerek oluşturdukları bölgesel, uluslararası veya ulusüstü nitelik taşımakta olan örgütler/kurumlar da uluslararası sistemin alt sistemi olmakla beraber geçirgen nitelikli sınırlara sahiptirler. Kendisini oluşturan aktörlerin kararları içsel etkiyi yaratarak dışarıdaki ilişkileri düzenler ve diğer aktörler üzerinde etki yaratır. Uluslararası sistemde merkezi bir denetlemenin ve düzenlemenin bulunmamasına rağmen, devletlerin sistem içinde güçlü görülen odakların etrafında yoğunlaşma eğilimi ve

⁷⁹ Steven Manson, "Simplifying Complexity," *Geoforum* 32, no.3 (2001): 405–414

⁸⁰ Lars-Erik Cederman, *Emergent Actors in World Politics* (New Jersey: Princeton University Press, 1997), 51.

⁸¹ Emilian Kavalski, "The fifth debate..."

⁸² K Michael Mathews, Michael White, Rebecca Long "Why Study the Complexity Sciences in the Social Sciences," *Human Relations* 52, no.4 (1999): 439–462.

⁸³ Kaos eşiği kavramı Kauffman tarafından "sistemdeki bilgi akışının son bulması nedeniyle, sistemin hiçliğe doğru öldüğü" durumu ifade etmek için kullanılmıştır. S.A. Kauffman, *Home in the Universe: The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity* (New York: Oxford University Press, 1995).

⁸⁴ Erişim tarihi: 27.10.2024 [https://complexityexplained.github.io/ComplexityExplained\[Turkish\].pdf](https://complexityexplained.github.io/ComplexityExplained[Turkish].pdf).

⁸⁵ Jeffrey Goldstein, *The Unshackled Organization: Facing the Challenge of Unpredictability Through Spontaneous Reorganization* (Oregon: Productivity Press, 1994).

⁸⁶ Sylvia Walby, *Globalization and Complex Inequalities* (London: Sage, 2007)

farklı coğrafi bölgeleri veya çeşitli sorunların çözümünü kapsayacak şekilde⁸⁷ meydana gelen uluslararası örgütler, sistemin kendi kendine organize olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca gelişen her alt sistem de diğer sistemlerle etkileşim halindedir. Dolayısıyla sistemik karmaşıklık gün geçtikçe artış göstermektedir.

Sistem içinde kendi öz niteliklerini korumaya devam eden aktörlerin sistemler arası düzeyde diğer araçlarla etkileşime girmeleri potansiyel olarak adaptasyona neden olabilmektedir.⁸⁸ Hiyerarşik düzeyde uluslararası antlaşmalar vb. gibi kontrol kısıtlamaları bulunsa da bu durum aktörlerin etkileşimi önünde engel teşkil etmemektedir. Sistem içinde yer alan aktörlerin her biri bütünün yapısını temsil etme yetisine sahiptir.⁸⁹ Dolayısıyla aktörlerin kendi kendine örgütlenme süreçlerinin her seviyesindeki davranışları, bütünün ve diğer aktörlerin üzerinde etkili olabilir. Bu durum, birlikte evrim ve adaptasyon/uyarlanma kavramlarına atfı gerektirir.

Birlikte evrim kavramı “bir sistem içindeki değişkenlerin, diğer sistem içinde mevcut olan değişkenlerdeki değişikliklere tepki göstermesi” şeklinde de tanımlanmaktadır.⁹⁰ Kavram, uluslararası sistemin aktörleri bazında ele alındığında, sistem içinde yer alan ticari düzenlemelerden sorumlu uluslararası örgüt gibi bir aktörün aldığı herhangi bir karar aslında içsel bir nitelik taşımakta ve yalnızca aktörün bileşenleri üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Ancak verilen kararın niteliğine bağlı olarak diğer sistemler ve bu sistemlerdeki aktörler de bu durumdan etkilenmektedir. Örneğin, bölgesel bir ticari örgütün ithalat-ihracat kısıtlamasına gitmesi, diğer tüm sistemler üzerinde etkili olabilmektedir. 1973’te Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Birliği’nin (OPEC) aldığı karar doğrultusunda küresel çapta bir krizin ortaya çıkmış olması bu durumun örneklendirilmesi için kullanılabilir.

Belirli bir bölgede yer alan uluslararası bir örgüt, dış etkiler sonucunda sisteme gönderdiği parametrelerde değişiklik yapmış ve bunun sonucunda sadece kendi iç sisteminde bir değişikliğe yol açmakla kalmamış, aynı zamanda diğer sistemler ve aktörler üzerinde de çeşitli kalıcı etkilere neden olmuştur. Aktörlerin/ajanların sistemin değişen dinamiklerine uyum sağlama nitelikleri bulunmaktadır. Genellikle birlikte evrim kavramıyla birlikte anılan adaptasyon kavramı bu durumu açıklamaktadır. Kavram aktör/ajan ile çevre etkileşimi sonrasında her iki birimde de sistemin devamlılığının sağlanması için meydana gelen değişimi ifade eder. Uluslararası sistem birimlerinden biri olan AB örneği çerçevesinde ele alınırsa, AB’nin üyelik kriterleri ve komşuluk politikası bir birimin diğer birimler üzerindeki kalıcı dönüşüm etkisini göstermektedir. Örneğin AB, herhangi bir birimi kendi sistemi içine kabul etmek için çeşitli kriterlerin yerine getirilmesini talep etmektedir. Bu doğrultuda üye olmak isteyen devletlerin kendi iç sistemlerinde kalıcı nitelikte değişiklik yaparak AB iç sistemine uyumunu sağlamaktadır. Genişleme ile yeni bir üyenin kabulü ise AB sisteminde coğrafî, ekonomik ve demografik genişlemeye sebep olarak parlamento, iş gücü piyasası vb. içsel dinamiklerde kalıcı değişimler yaratmaktadır. Yani alt sistem olan devletin, üst sistem olarak tanımlanabilecek bir örgütte kabul edilmesi hem örgütte hem de devlette uyum yoluyla adaptasyonun gelişmesini sağlar.

Sistemler dengeye ulaşmaya ya da var olan dengesini korumaya çalışan düzenlerdir. Denge istikrarlı bir yapı sergileyebileceği gibi istikrarsızlıkları da içerebilmektedir. Temel ayırt edici nokta ise dengede olan sistemlerin bozucu etkilere karşı daha fazla direnç gösterebilmesidir.

⁸⁷ Dennis Schmidt, “Complexity in international...”

⁸⁸ Neil Johnson, *Simply complexity: A clear Guide to Complexity Theory* (Wisconsin: One World Publications, 2009).

⁸⁹ Stephen A Sherblom, “Complexity-thinking and Social Science: Self-organization Involving Human Consciousness,” *New Ideas in Psychology* 47, (2017): 10-15.

⁹⁰ Terry B Porter, “Coevolution as a Research Framework for Organizations and the Natural Environment,” *Organization & Environment* 19, no.4 (2006): 479-504.

Rosecrance⁹¹'in geliştirdiği modelde BM, AB vb. örgütler düzenleyici mekanizmalar olarak görülürken; ayrılıkçı hareketler, güç mücadelesi ve çıkar çatışmaları sistemsel istikrarı bozan girdiler olarak görölmektedir. Rosecrance, BM, DB gibi örgütleri görünürdeki kaostan “organize karmaşıklık” yaratan bir geri bildirim ve düzenleyici mekanizmalar olarak tanımlamamıştır. Bu kavramların tanımları karmaşıklık biliminde, sistemin entropisinin azaltılmasını veya sabitleme sağlanmasını açıklayan negotropik (negatif entropi) etkiye karşılık gelir. Kavram entropi metaforuna dayanmaktadır. Aslında siyasal sistemde iki çeşit entropiden söz edilebilmektedir. Bunlar termodinamik entropi ve bilgi entropisidir. Termodinamik entropi metaforu, ortaya çıkan uluslararası sistemin yapısal düzeyindeki değişikliklerin nasıl entropide artışa yol açtığını göstermektedir; bilgi entropisi ise sistem süreçlerindeki değişikliklerin entropiyi nasıl artırdığını açıklamaktadır.⁹² Kısaca devletler arasında davranışsal düzenlilikler üreten ve uluslararası sonuçları sınırlı aralıklarda tutan uluslararası yapısal kısıtlamaların yokluğunun ölçütü termodinamik entropi; sistemi oluşturan birimlerin davranışları üzerindeki etkileşimlerin ve bilgi akışlarının artan hacmi, yoğunluğu ve hızının yarattığı bozulmaların ölçüsü ise bilgi entropisidir. Entropinin düşük olduğu dönemlerde belirli türden eylemlerin yasaklanması, maliyetlerinin artırılması veya başka türlü eylemlerin zorunlu kılınarak aktörlerin davranışlarının kısıtlanması sağlanmaktadır. Entropi ne kadar artarsa, uluslararası sistemde bulunan aktörlerin davranışları o kadar az kısıtlanmaktadır.

Bir sistemin içindeki bileşenler arasındaki ilişkinin gösterimi ya da birbirinden fazla sistemin var olduğu durumlarda, sistemler arasındaki ilişkilerin ifade edilmesi ve gözlenmesi için semantik ağ teorisi faydalı bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Karmaşıklık teorisi de teorik temellendirmede ajanlar arasında etkileşimleri açıklamak için ağ yaklaşımı kullanılmaktadır. Özellikle uygulama çalışmalarıda ajanların sistem üzerindeki ağlıklarının farklılaştırılması aracılığıyla sistem üzerindeki etkilerinin izlenebilmesi, uluslararası sistem(ler)in içinde yer almakta olan çeşitli ajanların etkilerinin anlaşılması için yararlı bir ampirik çerçeve sunmaktadır. Çeşitli ajanlar bulunmasına rağmen indirgenmiş bir örnek olarak devletlerin, çeşitli alt sistemler ve sistemin geneli üzerindeki etkinliğini takip etmek için oldukça kullanışlı bir yol sunmaktadır. Devletin temel aktör olarak kabulü varsayımından hareketle, etkileşime girdiği diğer devlet ve devlet dışı aktörler arasındaki etkileşimin ağırlığı sıklık, etkililik vb. faktörler göz önünde bulundurularak gözlemlenmesi mümkündür. Aktörler arasındaki etkileşim sıklığı, ağların güçlenmesi ile sonuçlanmaktadır. Genelde coğrafı olarak komşu olan aktörler arasındaki etkileşim ağlarının daha kuvvetli olduğu bilinmektedir. Uluslararası sistemde de komşu olan ve/veya benzer şartlar altında bulunan aktörlerin oluşturduğu bölgesel örgütler bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Aynı konuda etkileşim sıklıkları fazla olan aktörler bir araya gelerek ortak hareket etmelerini sağlayacak yahut sonraki stratejilerinin belirlenmesini sağlayacak farklı bir kurumsal düzenin oluşmasına neden olmaktadır.

Uluslararası sistem(ler)in aslında KUS olarak düşünölebileceğine ilişkin yapılan açıklamalar, aşağıda yer alan tabloda da kısaca özetlenmiştir. Tespit edilen nitelikler: açık sistem olma; çok sayıda aktörün bulunması; aktörlerin heterojen olması; hiyerarşık/heterarşık sistemler ve birimlerin bir arada bulunması; doğrusal olmama; ortaya çıkış; kendi kendine örgütlenme; birlikte evrim ve adaptasyon; ağlarda etkileşim; çevresel kısıtlamalar; entropi ve negotropidir.

⁹¹ Richard N Rosecrance, *Action and Reaction...*

⁹² Randall L Schweller, *Maxwell's Demon and the Golden Apple: Global Discord in the New Millennium* (Baltimore: JHU Press, 2014).

Tablo 1. Karmaşık Uyarlanabilir Sistem ve Uluslararası Sistem(ler)in Özellikleri

Karmaşık Uyarlanabilir Sistem	Uluslararası Sistem(ler)deki Karşılığı
Açık Sistem	İç ve dış değişkenlerden etkilenen ve aynı zamanda etkileme kapasitesine sahiptir. Sistem(ler)deki aktörlerin/ajanların hiçbiri mutlak kontrole sahip değildir.
Çok sayıda aktörün/ajanın bulunması	Sistem içinde birey, topluluk, devlet, uluslararası örgüt, ulus üstü örgüt vb. çok sayıda aktör/ajan bulunur
Heterojen Aktörler/Ajanlar	Her aktörün/ajanın farklı motivasyonları, uzmanlıkları, rolleri, kaynakları vb. bulunmaktadır.
Birbiriyle İlişkili Hiyerarşik/Heterarşik sistemler ve birimler	Sistem(ler) ve alt sistemlerin hepsi aynı ve/veya farklı seviyelerde karşılıklı ilişki kurmaktadır.
Doğrusal Olmama	Sistemdeki aktörler arasındaki etkileşimlerin sonuçları değişkenlik göstermektedir. Ayrıca özellikle kaosu sınırındalık döneminde çok küçük etkenler, çok büyük sonuçlara neden olabilir.
Ortaya Çıkış	Kendisini oluşturan çok sayıda hiyerarşik ve heterarşik sistemin birleşiminde oluşmaktadır ve bu alt sistemlerin basit toplamından daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Tarihsel yeniliğin meydana gelmesi.
Kendi kendine örgütlenme	Sistem bileşenleri arasında gelişen etkileşimlerin bir sonucu olarak, merkezi örgütlenme kontrolü olmadan bölgesel veya küresel bir düzen oluşmaktadır.
Birlikte evrim ve adaptasyon	Aktörler birbirlerinin davranışlarını düzenleme ve değiştirme kapasitesine sahiptirler. Ayrıca etkileşimlerin bir sonucu olarak içsel odak, inanç ve davranışları da değişmektedir.
Ağlarda etkileşim	Aktörler ittifak, çatışma, ekonomi vb. alanlarda etkileşim halindedirler. Aktörlerin/ajanların sistem üzerindeki etkileri değişkendir.
Çevresel Kısıtlamalar	Çevresel olaylar, kurumsal yapı, antlaşmalar ve diğer aktörlerle ilişkiler aktörlerin ağdaki etkileri tarafından kısıtlanmaktadır.
Entropi ve Negotropi	Sistem(ler) içindeki her davranış kendine has etki yaratmaktadır. Antlaşmalar ve örgütler gibi düzenlemeler negotropik etki yaratırken; güç mücadelesi, çıkar çatışması vb. durumlar entropi artışına neden olmaktadır.

5. Karmaşıklık Metodolojilerinin Uluslararası Sistem(ler) için Uygulanabilirliği

Uluslararası sistem(ler) gibi açık sistemler, ‘zengin’ doğrusal olmayan etkileşimlere neden olan çok sayıda doğrudan ve dolaylı geri besleme döngüsü yoluyla enerji veya bilgi alışverişinde bulunmaktadır.⁹³ Jervis ve Snyder⁹⁴ uluslararası sistemdeki karmaşıklığın nesnel ve öznel terimlerle tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Bu doğrultuda uluslararası sistem(ler)deki karmaşıklık nesnel olarak, bileşenlerinin çokluğu, bu bileşenler arasındaki birçok geri besleme döngüsü ve karmaşık bir sistemin alt sistemleri arasındaki sayısız ara bağlantı ile tanımlanmıştır. Öznel olarak ise, “alışılmadık ... ya da planlanmamış ve beklenmedik diziler ya görünmez ya da hemen anlaşılmaz”⁹⁵ olaylar dizisi olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan karmaşıklık, onu oluşturan parçalardan ziyade parçalar arasındaki ilişkiler üzerinden

⁹³ Paul Cilliers, “What can we...”

⁹⁴ Robert Jervis and Jack L. Snyder. *Coping with complexity...*

⁹⁵ Robert Jervis and Jack L. Snyder. *Coping with complexity...*

tanımlanmaktadır. Dolayısıyla özellikle incelenmesi gereken uluslararası sistem(ler)deki birimlerin niteliğinden ziyade, diğer birimlerle aralarındaki çok düzeyli ilişkiler ağıdır.

Herhangi bir modelleme girişiminde doğrusal olmayan etkileşimler, kendi kendine örgütlenme, birçok parçadan oluşan ağlar, ortaya çıkış ve ne rastgele ne de düzenli olan yapı veya davranışların hesaba katılması gereklidir. Bu noktada karmaşıklık metodolojileri, değişkenlerin aynı anda birbirleriyle her iki yönde etkileşime girmesine ve hatta çevreyle etkileşime girmesine olanak sağlaması nedeniyle faydalıdır. Ayrıca karmaşıklık metodolojisi, simülasyon deneyleriyle, hâkim statik denge yaklaşımına güvenmek yerine, üretken, dinamik olarak etkileşime giren sosyal yapıların oluşturulmasını sağlamaktadır.⁹⁶ Dolayısıyla çeşitli senaryoların karmaşıklık yöntemleriyle birlikte bilgisayar simülasyonlarıyla sentezlenmesi, herhangi bir düzeydeki aktör/ajan eğilimlerinin etkilerini ortaya çıkarabilir.

Bilgisayarlar, davranışları insan sezgisinin kavrayamayacağı kadar karmaşık olan ve doğrusal ilişkilere indirgenemeyen sistemleri incelemek için güçlü bir araçtır. Karmaşık sistemler hakkında tahminler yapmak son derece zor olsa da bilgisayar destekli hesaplamalı modeller binlerce simülasyon çalıştırarak sonuç dağılımlarının doğru tahminlerini yapabilir.⁹⁷ Ayrıca bu tarz modeller, gerçek veri olmadığında mikro veya makro düzeyde dinamikler hakkında veri üretmeyi mümkün kılmaktadır.⁹⁸ Bu doğrultuda, modeller teori üzerine inşa edilebilir ve daha sonra istatistiksel analizlerin yapılabileceği verileri üretmek için kullanılabilir. Bu, özellikle veri toplamanın çok zor olduğu, uluslararası sistem gibi karmaşık sistemleri (gizli süreçler veya tehlikeli konular) incelemek ve modelin yeterince doğrulandığını varsayarak gelecekteki olası sonuçları analiz etmek için yararlı bir çerçeve sunmaktadır.⁹⁹

Metodolojik uygulama, aktörler/ajanlar arasındaki ağları, bağlantıları, bağlantıların gücünü ve sosyal fenomenlerin etkileşimlerini birim ve sistem çapında tanımlanmasını sağlamaktadır. Bu bağlantıların elde edilmesi için literatürde kültürel, ekonomik, askeri ve siyasal etkileşim türlerinin kullanılması uygun görülmektedir. Uluslararası sistem(ler)in incelenmesi açısından nitel ve nicel verilerin birleştirilebilmesi ve simüle edilmesi, değişimin gözlemlenebilmesi için daha açıklayıcı modellerin elde edilmesini sağlayabilir. Ek olarak, simülasyon metodolojileri, tek anlık görüntüler veya belirli zamanlardaki anlık görüntülerden oluşan bir zaman serisi yerine değişken ölçülerin varyasyonlarını veya kaydırıcılarını sağlaması nedeniyle uluslararası sistemin daha uzun vadede gözlemlenmesini sağlama potansiyeline sahiptir.

Sonuç

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında karmaşıklık kelimesi sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin ‘karmaşık karşılıklı bağımlılık’¹⁰⁰, ‘karmaşık öğrenme’¹⁰¹, ‘karmaşık siyasi acil durumlar’¹⁰²,

⁹⁶ Joshua M. Epstein, *Generative Social Science: Studies in Agent-based Computational Modeling* (Princeton University Press, 2012).

⁹⁷ David M. J. Lazer, Alex Pentland, Duncan J. Watts, Sinan Aral, Susan Athey, Noshir Contractor, Deen Freelon, Sandra Gonzalez-Bailon, Gary King, Helen Margetts, Alondra Nelson, Matthew J. Salganik, Markus Strohmaier, Alessandro Vespignani, Claudia Wagner, “Computational Social Science: Obstacles and Opportunities,” *Science* 369, issue 6507 (2020): 1060-1062.; Stefan Thurner, Rudolf Hanel, Peter Klimek. *Introduction to the Theory...*

⁹⁸ Joshua M. Epstein, *Generative Social Science...*

⁹⁹ Scott E. Page, *The Model Thinker: What You Need to Know to Make Data Work for You* (Basic Books, 2018).

¹⁰⁰ Joseph S. Nye, Robert O. Keohane, *Power and Interdependence* (Harper Collins, 1990), 169.

¹⁰¹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 170.

¹⁰² Jonathan Goodhand, David Hulme “From Wars to Complex Political Emergencies,” *Third World Quarterly* 20, no.1 (1999): 13-26.

'karmaşık güvenlik'¹⁰³, 'karmaşık sosyalleşme'¹⁰⁴ ve 'karmaşık siyasi kurbanlar'¹⁰⁵ kavramları hemen hemen herkesin aşına olduğu kavramlardır. Uluslararası sistem(ler)in incelenmesinde de karmaşıklık düşüncesi çeşitli araştırmacılar tarafından üstü örtülü de olsa ele alınmıştır. Buna rağmen hem literatürün genelinde hem de uluslararası sistem(ler)in incelenmesine yönelik henüz sistematik bir yaklaşım geliştirememiştir. Bu çalışma literatürdeki bu boşluğa katkı sağlamak amacıyla uluslararası sistem(ler) ile karmaşıklık biliminin temel kavramlarının birlikte ele alınmasına odaklanmıştır.

Çalışmada KUS'lerin özellikleri arasında sayılan açık sistem, çok sayıda aktörün/ajanın bulunması, heterojen aktörler/ajanlar, birbiriyle ilişkili hiyerarşik/heterarşik sistemler ve birimler, doğrusal olmama, ortaya çıkış, kendi kendine örgütlenme, birlikte evrim ve adaptasyon, ağlarda etkileşim, çevresel kısıtlamalar, entropi ve negotropi özellikleriyle uluslararası sistem(ler)in çeşitli özelliklerinin örtüştüğü tespit edilmiştir. Bu doğrultuda bahsi geçen özellikler uluslararası sistem(ler)in özellikleriyle eşleştirilerek açıklanmıştır.

Karmaşıklık metodolojisi, bilgisayar bilimlerindeki hızlı ilerlemelerden olumlu yönde etkilenmiştir. Geline nokta birden fazla heterojen aktörün, farklı düzeylerde ve birimlerle kurduğu etkileşim kalıpları, zamansal değişim de dahil edilerek modellenenmektedir. Detaylı tarihsel veriler ile sistem(ler) içinde yer alan aktörlerin birbirleriyle etkileşimlerinin ve bu etkileşimlerin sonuçlarının modellenmesi mümkündür. Bu sayede literatürdeki tartışma konularından biri olan etkileşim türleri ve sıklıklarına yönelik katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Ayrıca simülasyon teknolojisi ile farklı senaryoların analiz edilebilmesi, aktörlerin hem tek başlarına hem de toplu olarak davranışlarının tahminine yönelik fayda sağlayabilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, uluslararası sistem(ler)in aslında karmaşık uyarlanabilir sistemler olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla uluslararası sistem(ler)in "çok sayıda heterojen aktörün birbirleriyle etkileşime girmeleri sonucu doğrusal olmayan dinamiklerin oluştuğu, çeşitli kısıtlamaların bulunduğu, kendini uyarlayabilen, entropi ve negotropinin bir arada var olduğu karmaşık uyarlanabilir bir sistemdir" şeklinde tanımlanması mümkündür.

Kaynakça

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2002.

Axelrod, Robert. *The Complexity of Cooperation: Agent-Based Models of Competition and Collaboration: Agent-Based Models of Competition and Collaboration*. New Jersey: Princeton University Press, 1997.

Bankes, Steven. "Robust policy analysis for complex open systems." *Emergence: Complexity and Organization* 7, no.1, 2005. Erişim tarihi: 27.10.2024
<https://eco.emergentpublications.com/Article/c39c71ab-434d-4236-bdc6-fab860284b0d/academic>.

Baumgartner, Frank R., Bryan D. Jones, Peter B. Mortensen. "Punctuated equilibrium theory: Explaining stability and change in public policymaking." *Theories of the Policy Process* (New York: Routledge, 2018), 55-101.

(ed.) Booth, Ken. *Critical Security Studies and World Politics*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner, 2005.

¹⁰³ Ken Booth, (ed) *Critical Security Studies and World Politics* (Boulder: Lynne Rienner, 2005), 275.

¹⁰⁴ Trine Flockhart, "Complex Socialisation", *European Journal of International Relations* 12, no.1 (2006): 89-118.

¹⁰⁵ Erica Bouris, *Complex Political Victims* (Bloomfield: Kumarian Press, 2007).

- Bouris, Erica. *Complex Political Victims*. Bloomfield: Kumarian Press, 2007.
- Bousquet, Antoine, Simon Curtis. "Beyond Models and Metaphors: Complexity Theory, Systems Thinking and International Relations." *Cambridge Review of International Affairs* 24, no.1 (2011): 43-62.
- Buzan Barry, Richard Little. *International Systems in World History: Remaking The Study of International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Byrne, David. *Complexity Theory and The Social sciences: An Introduction*. London: Routledge, 1998.
- Cairney, Paul. "Complexity Theory in Political Science and Public Policy." *Political Studies Review* 10, no.3 (2012): 346-358.
- Capra, Fritjof. "Complexity and Life." *Theory, Culture & Society* 22, no.5 (2005): 33-44.
- Cederman, Lars-Erik. *Emergent Actors in World Politics*. New Jersey: Princeton University Press, 1997
- Chase-Dunn, C., & Hall, T. D. "The Historical Evolution of World-Systems." *Sociological Inquiry* 64, no.3 (1994): 257-280.
- Cilliers, Paul. "What Can We Learn from a Theory of Complexity?" *Emergence* 2, no.1 (2000): 23-33.
- Cilliers, Paul. *Complexity and Postmodernism: Understanding Complex Systems*. London: Routledge, 1998.
- Clemens Jr., Walter C. *Complexity Science and World Affairs*. New York: SUNY Press, 2013.
- Cole, Ken. "Globalization and the Complexity of Human Dignity." *Emergence* 4, no.1-2 (2002): 184-199.
- Collins, Randall, "The Geopolitical and Economic World-systems of Kinship-based and Agrarian-coercive Societies." *Fernand Braudel Center Review* (1992).
- De Landa, Manuel. *A Thousand Years of Nonlinear History*. New York: Swerve Editions. 2021.
- Denemark, Robert A., Barry K. Gills. "World-System History: Challenging Eurocentric Knowledge." içinde *Routledge Handbook of World-Systems Analysis*. ed. Babones, Salvatore, Christopher Chase-Dunn. New York: Routledge, 2012.
- Dent, Eric B., Cameron G. Holt. "CAS in War, Bureaucratic Machine in Peace: The US Air Force Example." *Emergence, A Journal of Complexity Issues in Organizations and Management* 3, no.3 (2001): 90-107.
- Easton, David. "The Political System." *World Politics* 9, no.3, (1957): 383-400.
- Easton, David. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley, 1965.
- Epstein, Joshua M. *Generative Social Science: Studies in Agent-based Computational Modeling*. Princeton University Press, 2012.
- Flockhart, Trine. "Complex Socialisation." *European Journal of International Relations* 12, no.1 (2006): 89-118.
- Frank, Andre Gunder, Barry K. Gills. "The World-System: Five Hundred Years or Five Thousand?" içinde *The World System Research*. ed. Andre Gunder-Frank, Barry K. Gills. New York: Routledge, 1996: 3-58.

- Fullan, Michael. *Change Force with a Vengeance*. New York: Routledge, 2003.
- Geyer, Robert, Samir Rihani. "Complexity and Public Policy: A New Approach to Twenty-first Century Politics." *Policy and Society*. New York: Routledge 2010.
- Goldstein, Jeffrey. *The Unshackled Organization: Facing the Challenge of Unpredictability Through Spontaneous Reorganization*. Oregon: Productivity Press, 1994.
- Goodhand, Jonathan, David Hulme. "From Wars to Complex Political Emergencies." *Third World Quarterly* 20, no.1 (1999): 13–26.
- Harrison, Neil E. "Thinking about the World We Make." içinde *Complexity in World Politics: Concepts and Methods of a New Paradigm*, ed. Neil E. Harrison. Albany: SUNY Press, 2006.
- Holland, John H. *Complexity: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Holsti, Kalevi J. "Along the Road to International Theory." *International Journal* 39, no.2 (1984): 337-365.
- Hume, David. *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Jervis, Robert, Jack L. Snyder. *Coping with Complexity in the International System*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1993.
- Jervis, Robert. *System Effects: Complexity in Political and Social Life*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 1997.
- Jessop, Bob. *The Future of the Capitalist State*. Cambridge, UK: Polity, 2002.
- Johnson, Liz. *Agent-based Model Overview: A Guide for Public Policy Practitioners*. Washington D.C.: Westphalia Press, 2016.
- Johnson, Liz. "Complexity Modelling and Application to Policy Research." içinde *Handbook on Complexity and Public Policy*. ed. Robert Geyer, Paul Cairney. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2015: 150-170.
- Johnson, Neil. *Simply Complexity: A Clear Guide to Complexity Theory*. Wisconsin: One World Publications, 2009.
- Jones, Bryan D., Frank R. Baumgartner. *The Politics of Attention: How Government Prioritizes Problems*. University of Chicago Press, 2005.
- Jones, Michael D., Holly L. Peterson, Jonathan J. Pierce, Nicole Herweg, Amiel Bernal, Holly Lamberta Raney, Nikolaos Zahariadis. "A River Runs Through it: A Multiple Streams Meta-review." *Policy Studies Journal* 44, no.1 (2016): 13-36.
- Kaplan, Morton. *System and Process in International Politics*. Colchester: ECPR Press, 1957.
- Kauffman, S.A. *Home in the Universe: The Search for the Laws of Self-Organization and Complexity*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Kauffman, Stuart A. *The Origins of Order: Self-organization and Selection in Evolution*. Oxford University Press, 1993.
- Kavalski, Emilian. "The Fifth Debate and the Emergence of Complex International Relations Theory: Notes on the Application of Complexity Theory to the Study of International Life." *Cambridge Review of International Affairs* 20, no. 3 (2007): 435-454.

- Klijin, Erik-Hans. "Complexity theory and public administration: What's new? Key Concepts in Complexity Theory Compared to Their Counterparts in Public Administration Research." *Public Management Review* 10, no.3 (2008): 299-317.
- Lazer, David M., J. Alex Pentland, Duncan J. Watts, Sinan Aral, Susan Athey, Noshir Contractor, Deen Freelon, Sandra Gonzalez-Bailon, Gary King, Helen Margetts, Alondra Nelson, Matthew J. Salganik, Markus Strohmaier, Alessandro Vespignani, Claudia Wagner, "Computational Social Science: Obstacles and Opportunities." *Science* 369, issue 6507 (2020): 1060-1062.
- Lewin, Roger. *Complexity: Life at the Edge of Chaos*. Chicago: University of Chicago Press, 1999.
- Lissack, Michael R., Hugo Letiche. "Complexity, Emergence, Resilience, and Coherence: Gaining Perspective on Organizations and Their Study." *Emergence, A Journal of Complexity Issues in Organizations and Management* 4, no.3 (2002): 72-94.
- Luhmann, Niklas. *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- Magee, Christopher, Olivier de Weck. "Complex System Classification." International Council On Systems Engineering Symposium (INCOSE) June 2004, Erişim tarihi: 27.10.2024. <http://dspace.mit.edu/handle/1721.1/6753#files-area>.
- Manson, Steven, "Simplifying Complexity." *Geoforum* 32, no.3, (2001): 405–414.
- Mathews, K. Michael, Michael White, Rebecca Long "Why Study the Complexity Sciences in the Social Sciences." *Human Relations* 52, no.4 (1999): 439–462.
- Mitchell, Melanie. *Complexity: A Guided Tour*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Morçöl, Göktuğ. *A Complexity Theory for Public Policy*. New York: Routledge, 2013.
- Moyson, Stéphane, Peter Scholten, Christopher M. Weible. "Policy Learning and Policy Change: Theorizing their Relations from Different Perspectives." *Policy and Society* 36, no.2 (2017): 161-177.
- Muffatto, Moreno, Matteo Faldani. "Open Source as a Complex Adaptive System." *Emergence* 5, no.3 (2003): 83-100.
- Nye, Joseph S., Robert O. Keohane. *Power and Interdependence*. Harper Collins, 1990.
- Orsini, Amandine, Philippe Le Prestre, Peter M Haas, Malte Brosig, Philipp Pattberg, Oscar Widerberg, Laura Gomez-Mera, Jean-Frédéric Morin, Neil E Harrison, Robert Geyer, David Chandler, "Complex Systems and International Governance." *International Studies Review* 22, no.4 (2020): 1008-1038
- Page, Scott E. "Agent Based Models", Erişim tarihi: 27.10.2024. <http://cscs.umich.edu/~spage/palgrave.pdf>.
- Page, Scott E. *Understanding Complexity, Chantilly*. VA: The Teaching Company 2009.
- Page, Scott E. *The Model Thinker: What You Need to Know to Make Data Work for You*. Basic Books, 2018.
- Parsons, Talcott. *The Social System*. New York: The Free Press 1951.
- Peat, F. David "Non-linear Dynamics (Chaos Theory) and Its Implications for Policy Planning Erişim tarihi: 27.10.2024. <https://fdavidpeat.com/bibliography/essays/chaos.htm>.

- Pines, David. *Emerging Syntheses in Science*. CRC Press, 2018.
- Porter, Terry B. "Coevolution as a Research Framework for Organizations and the Natural Environment." *Organization & Environment* 19, no.4 (2006): 479-504.
- Ramalingam, Ben, H. Jones, T. Reba, J. Young. *Exploring the Science of Complexity: Ideas and Implications for Development and Humanitarian Efforts*, London: ODI Working Papers, 2008.
- Rosecrance, Richard N. "Bipolarity, Multipolarity, and the Future." *Journal of Conflict Resolution* 10, no.3 (1966): 314-327.
- Rosecrance, Richard N. *Action and Reaction in World Politics*. Boston: Little, Brown, 1963.
- Rosenau, James N. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*. Princeton University Press, 1990.
- Schmidt, Dennis. "Complexity in International Society: Theorising Fragmentation and Linkages in Primary and Secondary Institutions." *Complexity, Governance & Networks* 6, no.1 (2020): 94-108.
- Schweller, Randall L. *Maxwell's Demon and the Golden Apple: Global Discord in the New Millennium*. Baltimore: JHU Press, 2014.
- Sherblom, Stephen A. "Complexity-thinking and Social Science: Self-organization Involving Human Consciousness." *New Ideas in Psychology* 47 (2017): 10-15.
- (der.) Sönmezoğlu, Faruk, Deniz Ülke Arıboğan, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu. *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. Sistem Analizi maddesi*. İstanbul: Der Yayınları 2000.
- Stauffer, Maxime, K. Seifert, I. Mengesha, I. Krawczuk, J. Fischer, G. D. M. Serugendo. "Computational Policy Process Studies: Coevolving Network Dynamics of Policy Change." *Complexity* 2022, doi.org/10.1155/2022/8210732.
- Teisman, Geert R., Erik-Hans Klijn. "Complexity Theory and Public Management: An Introduction." *Public Management Review* 10, no.3 (2008): 287-297.
- Turner, Stefan, Rudolf Hanel, Peter Klimek. *Introduction to the Theory of Complex Systems*, Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Urry, John. "The Complexity Turn." *Theory, Culture and Society* 22, no.5 (2005): 1-14.
- Urry, John. *Global Complexity*. Cambridge: Polity, 2003.
- Walby, Sylvia. "Complexity Theory, Systems Theory, and Multiple Intersecting Social Inequalities." *Philosophy of the Social Sciences* 37, no.4 (2007): 449-470.
- Walby, Sylvia. *Globalization and Complex Inequalities* London: Sage, 2007.
- Waldrop, M. Mitchell, *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*. London: Penguin, 1992.
- Wallerstein, Immanuel. "World-Systems Analysis." *Social Theory Today* 3, (1987): 310-313.
- Wallerstein, Immanuel. "Historical Systems as Complex Systems." *European Journal Of Operational Research* 30, (1987): 203-207.
- Warren, Keith. "Chaos theory and Complexity Theory." içinde *Encyclopedia of Social Work* (20th edn.), ed. T. Mizrahi, L.E. Davis. Washington, DC: NASW Press, 2008.

- Wendt, Alexander. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Wilkinson, David. "Central Civilization," *Comparative Civilizations Review* 17, no.17 (1987): 31-59. Available at: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol17/iss17/4>
- Wilkinson, David. "Civilizations, World Systems and Hegemonies." *içinde World System History*, ed. Robert. A Denmark, Jonathan Friedman, Barry K. Gills, George Modelski. London: Routledge, 2002, 76-106.
- Wolf-Branigin, Michael, *Using Complexity Theory for Research and Program Evaluation*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Ed. Stuart, Douglas T., Stephen F. Szabo. *Discord and Collaboration in a New Europe: Essays in Honor of Arnold Wolfers*. Washington D.C.: University Press of America, 1994.
- Wynne, Brian, "Reflexing complexity: Post-Genomic Knowledge and Reductionist Returns in Public Science." *Theory, Culture and Society* 22, no.5 (2005): 67-94
- Young, Oran. R. "Political Discontinuities in the International System." *World Politics* 20, no.3 (1968): 369-392.
- [https://complexityexplained.github.io/ComplexityExplained\[Turkish\].pdf](https://complexityexplained.github.io/ComplexityExplained[Turkish].pdf). Erişim tarihi: 27.10.2024.

Makale Gelişi:
06.06.2024

Makale Kabulü:
15.12.2024

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

YUNANİSTAN'IN DOĞU AKDENİZ'DE TÜRKİYE'YE KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ DİPLOMATİK FAALİYETLER

Talip Başer
Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi
talipbaser.5454@gmail.com
ID 0000-0003-1444-2179

ÖZET

Bu çalışmada, son yıllarda Doğu Akdeniz bölgesinde keşfedilen enerji kaynaklarıyla birlikte artan stratejik önemi ve bölgesel aktörlerden Türkiye ile Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de izledikleri politikalar incelenmiştir. Çalışma çerçevesinde Yunanistan'ın, Türkiye'yi yalnız bırakmak ve kendi karasularına hapsedmek amacıyla bölgedeki diğer aktörlerle ve küresel aktörlerle birlikte Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetler ele alınmıştır. Bu çerçevede, öncelikle diplomasi tarihine ve diplomasinin önemine değinilmiştir. Zira, her iki ülke de Doğu Akdeniz'deki haklarını savunmak amacıyla farklı diplomatik faaliyetlere başvurmuştur. Özellikle Yunanistan, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin ve ABD'nin desteğini alarak uluslararası hukuk kurallarını görmezden gelip çıkarları doğrultusunda kararlar aldırılmaya çalışmaktadır. Türkiye ise, Yunanistan'ın hukuk dışı tutumlarına karşı Doğu Akdeniz'de kararlı adımlar atarak haklarını sonuna kadar savunacağını göstermektedir. Bu adımlar arasında, 2011 yılında KKTC ile yapılan anlaşma ile bölgede askeri donanma ve sondaj gemileri bulundurma hakkının elde edilmesi ve 2019'da Libya ile Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması'nın imzalanması bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye, NAVTEX ilan edip arama ve sondaj gemilerini bölgeye göndererek haklarını koruyacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Türkiye, Yunanistan, Dış Politika, Diplomasi.

Atıf Bilgisi: Talip Başer. "Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye Karşı Yürüttüğü Diplomatik Faaliyetler." *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, sayı 2 (2024): 117-132.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gereklemediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar % 100

Article Received:
06.06.2024

Article Accepted:
15.12.2024

Research
Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

GREECE'S DIPLOMATIC ACTIVITIES TOWARDS TÜRKİYE IN THE EASTERN MEDITERRANEAN

ABSTRACT

This study examines the growing strategic importance of the Eastern Mediterranean, taking into account the energy resources that have been discovered in recent years and the policies pursued by Türkiye and Greece in the Eastern Mediterranean. In the context of this study, the actions undertaken by Greece in collaboration with other regional actors and global powers are examined, with a view to isolating Türkiye and confining it to its territorial waters. In this context, an examination of the history of diplomacy and its significance is undertaken. Both countries have engaged in a range of diplomatic activities in order to defend their rights in the Eastern Mediterranean. In particular, Greece, with the support of the European Union member states and the United States, has demonstrated a disregard for the established rules of international law, instead pursuing a course of action aligned with its own interests. In contrast, Türkiye has demonstrated a willingness to assert its rights in the Eastern Mediterranean by taking decisive action against Greece's perceived illegal actions. These steps include obtaining the right to have a military navy and drill ships in the region with the agreement signed with the TRNC in 2011 and the signing of the Exclusive Economic Zone Agreement with Libya in 2019. Furthermore, Türkiye demonstrates its commitment to protecting its rights by declaring NAVTEX and sending exploration and drilling vessels to the region.

Key Words: Eastern Mediterranean, Türkiye, Greece, Foreign Policy, Diplomacy.

To Cite: Atıf Bilgisi: Talip Başer. "Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye Karşı Yürüttüğü Diplomatik Faaliyetler." *Uluslararası Siyaset Dergisi/ US Journal* 2, sayı 2 (2024): 117-132.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest.
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval.
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support.
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%

Giriş

Ege Denizi’nde Türkiye ve Yunanistan arasında var olan deniz yetki alanı tartışmaları, 2000’li yılların başlarında Doğu Akdeniz’de hidrokarbon enerji rezervlerinin keşfedilmesiyle bu bölgeye de taşınmıştır. Doğu Akdeniz’de yaşanan sorunların temelinde kıyıdaş devletlerin kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge alanları üzerinde anlaşamaması yatmaktadır. Bu sorun, her ne kadar Doğu Akdeniz’e kıyısı olan tüm devletleri ilgilendirse de Türkiye ve Yunanistan arasında daha yoğun yaşanmaktadır.

Doğu Akdeniz’de enerji kaynaklarının keşfedilmesiyle bölge son yıllarda oldukça hareketli günler yaşamaktadır. Doğu Akdeniz havzası hem bölgesel hem de küresel aktörlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Dolayısıyla, bölgede keşfedilen hidrokarbon enerji kaynaklarının paylaşımı için iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bundan daha önemli olan ve öncelikle çözülmesi gereken konu, Münhasır Ekonomik Bölgelerin (MEB) paylaşılmasıdır. Yunanistan, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni (KKTC) yok sayarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve İsrail ile uluslararası hukuka aykırı MEB anlaşmaları imzalamış ve Türkiye’nin haklarını ihlal etmiştir. Bu durum, bölgedeki gerilimi artırmıştır.

Türkiye, Kasım 2019’da Libya ile “*Deniz Yetki Alanlarını Sınırlandırma Anlaşması*” imzalayarak, Yunanistan’ın Girit, Karpathos ve Rodos adalarının güneyinde kalan bölgeyi kendi kıta sahanlığı olarak ilan etmesine karşı çıkmış ve bu anlaşmayı Birleşmiş Milletler’e (BM) kaydettirmiştir. Ancak Yunanistan, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne (BMDHS) göre adaların kıta sahanlığının olduğunu öne sürerek Türkiye-Libya anlaşmasını hukuka aykırı bulmuş ve egemenlik haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Yunanistan, Avrupa Birliği’nden (AB) yardım talep etmiş ve AB’nin desteğini alarak Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki çalışmalarının yasa dışı olarak görülmesini sağlamıştır.

Bu çalışmada, son dönemde Doğu Akdeniz’de yaşanan gelişmeler çerçevesinde Yunanistan’ın Türkiye aleyhine yürüttüğü diplomatik faaliyetler analiz edilmiştir. Diplomasi tarihine de kısaca değinilmiş ve zorlayıcı diplomasi kavramı da incelenmiştir.

1. Diplomasi Tarihi

Diplomasi, dış politikayı ve yürütülüş biçimini simgeleyen, uluslararası ilişkilerin görüşmeler yoluyla şekillenmesinde rol oynayan, kısaca “*görüşme sanatı*” olarak ifade edilen bir kavramdır. Diplomasinin kökeni, bugünkü anlamında olmasa da insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. İlkel kabileler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, savaşla sonuçlandıktan sonra kayıpların tespiti için aracılar kullanılmış ve bu kişiler savaşçılardan farklı bir statüye sahip olmuştur. Devletlerin ortaya çıkmasıyla diplomasi daha somut bir hale gelmiş ve kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

Diplomasi, eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrılabilir. Eski diplomaside, elçiler gittikleri ülkelerde görevlerini tamamladıktan sonra ülkelere dönmekteydi. Bu tür diplomasiye “*Ad Hoc diplomasi*” olarak tanımlanmaktadır. Antik Yunan kent devletlerinde yapılan görüşmelerin kamuoyunun bilgisi dâhilinde yapılmasıyla açık diplomasi anlayışı ortaya çıkmış ve diplomasiye şeffaflık kazandırmıştır.¹ Yine Antik Yunan kent devletleri ortak sorunların görüşüldüğü kongreler düzenleyerek çok taraflı diplomasi geleneğinin temellerini atmışlardır.

Roma İmparatorluğu’nda diplomasi, daha çok askeri güç unsuru olarak kullanılırken Roma’nın yerini alan Bizans İmparatorluğu’nda ise diplomasi, görüşme sanatı olarak inceliklerle kullanılarak ülkenin çıkarları savaşa gidilmeden diplomasi ile korunmuştur. Bizans’ta

¹ Hüner Tuncer, *Küresel Diplomasi* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006), 22.

habercilerin yerini, gittikleri ülkeleri gözlemleyerek haber ve bilgi toplayan gözlemciler almıştır.²

15.yüzyıl'da (yy) İtalyan kent devletleriyle birlikte diplomasi artık süreklilik arz eden bir yapıya dönüşmüştür. İtalya'da birliğin sağlanamamasından dolayı birbirleriyle sürekli savaş ve rekabet içerisinde olan İtalya kent devletleri arasında diplomasi etkili bir şekilde kullanılarak birbirlerinden haberdar olup gerekli tedbirleri önceden almışlardır.

17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa merkezli diplomasiye gelişmesine en önemli katkıları veren ülke Fransa olmuştur. Fransa, bu dönemde diplomasiyi Dışişleri Bakanlığı altında toplamış, devletlerarası ilişkilerde karşılıklı güven ilkesinin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Fransa'nın bu adımlarının uygulamada çok başarılı olduğu söylenemez.

Avrupa'da diplomasiye gelişiminde konferansların etkili olduğu belirtilmelidir. Örneğin, 17. yy.'da yaşanan Otuz Yıl Savaşları sırasında düzenlenen Westphalia Kongresi'nde, tüm Avrupa ülkeleri ilk kez bir araya gelerek ortak sorunlarını tartışarak çözüm önerilerini sunmuşlardır. Westphalia'nın ardından 1699 yılında Karlofça ve 1712'de Utrecht kongreleri düzenlenmiş ve diplomasiye çok yanlı kongreler olarak adlandırılmışlardır. Ancak söz konusu görüşmeler, konferansların dışında ikili düzeyde yürütülmüştür.³

Eski diplomasi olarak adlandırılan dönem, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar uzanmaktadır. Bu döneme kadar diplomasi, temelde Avrupalı devletlerin uluslararası politikaya yön vermesine ve devletler arası ilişkilerde güç dengesinin hâkim olmasına dayanmaktaydı. Diplomasi, bu dönemde halktan kopuk ve gizli bir şekilde yürütülmekteydi.

I. Dünya savaşı sonrasında ise uluslararası sistem yeniden şekillenmiş; ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda büyük kayıplar veren Avrupa'da kamuoyunun sesi daha yüksek çıkmaya başlamış ve barışın korunması gerektiği dile getirilmiştir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD), barışın korunması ve kalıcı olmasını sağlamak adına Avrupa'da uygulanan diplomasi tekniklerini değiştirmeye çalışmıştır. "*Yeni Diplomasi*" olarak adlandırılan bu dönemde, devletlerarasında ekonomiden siyasete, teknolojiye kadar bütün ilişkileri ve iş birliğini içerisinde barındıran eski diplomasi dönemine göre daha farklı ilkeler uygulanmaya başlamıştır.

ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 14 ilkesi olarak tarihe geçen açıklamasının ilk ilkesinde; "*Açık yürütülen görüşmeler sonucunda varılacak açık sözleşmeler*" ve "*Diplomasi bundan böyle daima kamuoyunun gözleri önünde yürütülecektir.*" ifadeleri, eski diplomasiye gizlilik ilkesinin aksine, yeni diplomasiye daha şeffaf olacağını ve açıklık ilkesinin temel alınacağını vurgulamıştır.⁴ Teknolojinin gelişmesiyle birlikte diplomasiye yürütülmesini de geliştirmiştir. Telefon, telgraf ve radyo gibi aletlerin geliştirilmesiyle devlet başkanları çok daha hızlı iletişime geçmeye başlamış ve diplomatik ilişkiler de daha hızlı yürütülmüştür.

2. Zorlayıcı Diplomasi

Thomas Schelling, "*Arms and Influence*" adlı kitabında kuvvet kullanma tehdidine dayalı stratejileri caydırma ve zorlayıcı diplomasi çerçevesinde ele alarak uluslararası ilişkiler gündemine taşımıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası BM'nin kuvvet kullanımını yasaklayan ve bunu şarta bağlayan maddeleri dikkate alınınca yalnızca meşru savunma ve fiili bir saldırı durumunda kuvvet kullanılmasına izin verildiği görülmektedir. Ancak yine de devletler uluslararası alanda kuvvet kullanımına ve kuvvet kullanma tehdidine sıklıkla başvurdukları

² Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü* (Ankara: İmge Kitapevi, 2004), 244.

³ Adam Watson, *Diplomacy: The Dialogue Between States* (London: Routledge, 1991).

⁴ Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi," içinde *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 1991), 41.

görülmektedir. Burada önemli olan, zorlayıcı diplomaside kuvvet kullanmak zorunda kalınmamasıdır. Zorlayıcı diplomasi, yıkıcı bir savaş yerine söz konusu savaşın yaratacağı tahribata işaret ederek rakip devlete giriştiği eylemden vazgeçmesini sağlamaya çalışmaktır. Yani zorlayıcı diplomaside kuvvet kullanma tehdidinin ikna etkisinden faydalanılır. A. George'a göre, "zorlayıcı diplomasinin genel fikri, istemi yerine getirmediği için rakibin cezalandırılacağı tehdidine dayanır. Bu niteliği ile zorlayıcı diplomasi, rakibi kendinden istenileni yerine getirmeye ikna edecek ölçüde inandırıcı ve etkili bir destek işlevi görür."⁵

Zorlayıcı diplomasi aslında askeri strateji olmaktan çok diplomatik bir stratejidir. A. George'un da söylediği gibi, zorlayıcı diplomasinin temel özelliği algı düzeyinde bir ikna kapasitesinin bulunmasıdır.

Zorlayıcı diplomasi stratejisinin rasyonel bir şekilde uygulanabilmesi için zorlayıcı güç ile hedef güç arasında bir asimetrinin ya da en azından güç eşitliğinin olması gerekmektedir. Yani söz konusu stratejiyi uygulamak isteyen tarafın gücü, karşı tarafın gücünden ya daha fazla ya da en azından eşit olması gerekiyor ki bu stratejinin inandırıcılığı olabilsin. Zayıf bir devlet, kendisinden daha güçlü bir devlete karşı bu stratejiyi uygulaması mümkün değildir.

3. Doğu Akdeniz'in Stratejik Önemi

Akdeniz Bölgesi, bulunduğu coğrafi konum dolayısıyla birçok kaynakta doğu ve batı medeniyetlerinin kesiştiği yer ve dünyanın merkezi olarak anılmaktadır. Enerjide dışa bağımlı olan Çin, ABD ve AB gibi küresel aktörlerin enerjiye ulaşmasında kilit bir rol oynaması, Akdeniz bölgesinin en önemli özelliklerinden birisidir.⁶ Son yıllarda keşfedilen hidrokarbon enerji kaynakları ile birlikte daha çok ön plana çıkan Doğu Akdeniz; Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş güzergâhı olması nedeniyle de oldukça stratejik bir bölgedir. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması bölgenin önemini arttırmıştır. Ayrıca Doğu Akdeniz, denizcilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ve Orta Doğu'da bulunan enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılmasında kritik rol oynaması bakımından da jeostratejik bir önemi de bulunmaktadır. Dünya deniz trafiğinin yıllık oranları incelediğimizde, deniz trafiğinin yaklaşık üçte birinin Doğu Akdeniz üzerinden yapıldığı da görülmektedir.⁷ Ancak Orta Doğu'da son yaşanan çatışmalar ve ticari gemilere yönelik saldırılar denizcilik faaliyetlerinde önemli bir gerilemeye sebebiyet vermiştir. Mart 2024 itibariyle, Süveyş Kanalı ve Bab El-Mendeb Boğazı'ndan geçen trafik hacmi yarı yarıya azalmış; Ümit Burnu rotası üzerinden geçen alternatif güzergâhta seyrüsefer %100 oranında artmıştır.⁸

Doğu Akdeniz bölgesinde keşfedilen zengin enerji kayanları, bölgeye kıyısı olan devletlere jeopolitik ve jeostratejik açıdan önem kazandırmış ve bölge devletleri arasındaki rekabeti arttırmıştır. Keşfedilen kaynaklar sonrası bölge, artık yalnızca geçiş güzergâhı olmaktan çıkmış ve enerji üretim merkezi haline gelmiştir. Doğu Akdeniz'in bu konuma gelmesi, küresel aktörlerin ve uluslararası enerji şirketlerinin de dikkatini çekmiş ve yönlerini bölgeye doğru çevirmişlerdir. Enerjinin uluslararası arenada siyasi ve ekonomik bir araç olmasının yanı sıra,

⁵ Fuat Aksu, "Kuvvet Kullanma Tehdidine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı," içinde *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Evren Balta Paker, İsmet Akça, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 5.

⁶ Umut Kedikli, Taşkın Deniz, "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı," *Alternatif Politika* 7, sayı 3 (2015): 401.

⁷ İbrahim Özbilenler, "Uluslararası Deniz Hukuku Bağlamında Doğu Akdeniz Münhasır Ekonomik Bölge Uyuşmazlığı," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 40.

⁸ Zeljko Bogetic, Luan Zhao, Eric Le Borgne, Holly Krambeck, "Navigating Troubled Waters: The Red Sea Shipping Crisis and its Global Repercussions," *World Bank Blogs*, 16.05.2024, Erişim tarihi: 10.11.2024, <https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/navigating-troubled-waters--the-red-sea-shipping-crisis-and-its>

devletler tarafından stratejik bir silah olarak kullanılması da Doğu Akdeniz’i hem bölge devletleri hem de küresel aktörler için rekabet alanı haline getirmiştir.

554 mil genişliğinde olan Doğu Akdeniz bölgesinde yapılan araştırmalar neticesinde, bölgenin petrol, petrol şeyli ve doğal gaz bakımından oldukça zengin olduğu ortaya çıkmıştır. Bölge kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 47’sine, doğal gaz rezervlerinin ise yüzde 43’üne sahiptir.⁹ Doğu Akdeniz enerji kaynakları, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın enerjisine bağımlı olan enerji ithalatçısı ülkeler için, olası bir krizde enerjiye ulaşamaması durumunda çok önemli bir alternatif olarak görülmektedir.

4. Türkiye ve Yunanistan’ın Doğu Akdeniz Politikaları

4.1. Yunanistan’ın Doğu Akdeniz Politikası

Yunanistan, Doğu Akdeniz bölgesine ana karasının kıyısı olmasa da bölgede stratejik noktalarda bulunan adalarından ve GKRY’den dolayı bölgesel aktörler arasında gösterilen ülkelerden birisidir. Yunanistan, bölgede bulunan Rodos, Meis, Çoban, Kaşot adaları ve GKRY sayesinde MEB ve Kıta Sahaneliği haklarını uluslararası hukuka uygun olarak değil, kendi çıkarlarını maksimize etme doğrultusunda yorumlamaktadır.¹⁰ Yunanistan’ın bu tutumu, Türkiye’nin bölgede haklarından yoksun kalmasına neden olmaktadır. Böylelikle, Türkiye ve KKTC’yi bölgede saf dışı bırakarak, bölgede bulunan enerji kaynaklarının AB’ye taşınmasında koridor görevi görmeyi hedeflemektedir. Yunanistan’ın 2001 yılından beri süregelen bir ekonomik kriz ile uğraşması, bölgede keşfedilen enerji kaynaklarını can simidi olarak görmesine neden olmaktadır. Bölgedeki enerji kaynaklarından maksimum pay alarak ekonomik durumunu düzelterek AB’de sarsılan prestijini tekrar sağlamayı istemektedir.¹¹ 2019 yılı Yunanistan’ın bölge politikalarının dönüm noktası olarak görülebilir. Bu iki ana sebepten dolayı söyleyebiliriz. İlk olarak Yunanistan da yıllarca süren ekonomik kriz döneminden çıkmıştır. 7 Temmuz 2019’da yapılan seçimlerden Kriakos Miçotakis’in net bir zaferle çıkması, Yunanistan’ı etkisi altına alan popülist siyasetten uzaklaşılmasının başlangıcı oldu.¹² İkinci olarak, ABD’nin Orta Doğu’dan çekilmeye başlaması ve Türkiye’nin bölgede oluşan boşluğu doldurmaya yönelik girişimleri, Orta Doğu’da yaşanan krizlerin Avrupa’ya yayılmaya başlaması Yunanistan’ın bölgede proaktif bir dış politikaya ihtiyacı olduğunu göstermiştir.¹³

Yunanistan ve GKRY’nin bölgede izledikleri politikalar aynıdır. İki ülke, Doğu Akdeniz bölgesinde aynı politikaları izleyerek, Türkiye ve KKTC’nin bölgedeki enerji kaynaklarından minimum pay almalarını amaç edinmişlerdir. İki ülkenin Doğu Akdeniz’de izledikleri diğer bir politika hedefi ise MEB alanlarını birleştirebilmektir. Aynı zamanda Kıbrıs Adası ile tarihi ve kültürel etkileşimi olan Yunanistan, Türkiye ve İngiltere ile birlikte adada garantör ülkeler arasındadır. Bu nedenle de Doğu Akdeniz’de bulunan enerji kaynaklarından yararlanmayı kendisinde doğal bir hak olarak görmektedir.

⁹ Hakan Arıdemir, Çağatay Allı, “Doğu Akdeniz Bölgesindeki Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmalarının Analizi,” *İktisadi İdari ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, sayı 10 (2019): 193.

¹⁰ Muhammed Kürşat Özekin, “Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye,” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 16, Sayı 33 (2020): 15.

¹¹ Simay Erenoğlu, “Doğu Akdeniz’de Yetki Alanlarının Sınırlandırılması,” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 50.

¹² Ioannis N. Grigoriadis, Gerasimos Tsourapas, “Understanding Greece’s New Foreign Policy Towards the Arab World: Instrumentalisation, Balancing, and Emerging Opportunities,” *Mediterranean Politics* 29, no.3 (2024): 321.

¹³ Ioannis N. Grigoriadis, “Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?” *Middle East Policy* 21, no.3 (2014): 128.

Yunanistan'ın kendi çıkarlarına göre belirlediği ve Sevilla Haritası olarak bilinen MEB sınırlarına göre Türkiye, yaklaşık 104.000 km²'lik bir deniz alanı kaybetmektedir. Bu durumda Türkiye'nin hakkı olan 145.000 km²'lik deniz alanı 41.000 km² kadar düşmektedir.¹⁴

Şekil 1: Yunanistan'ın Desteklediği Sevilla Haritası

Kaynak: Keep Talking Greece, 22.10.2020.

Yunanistan, Doğu Akdeniz politikası kapsamında deniz yetki alanlarının belirlenmesi için Mısır'la 6 Ağustos 2020 tarihinde bir MEB anlaşması imzalamıştır.¹⁵ Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Yunanistan, Mısır ile denizden sınır komşusu olduğunu BM'ye bildirmiştir.¹⁶ Türkiye'nin bölgede Libya ile yakınlaşmasına karşı Yunanistan'da Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile 2020 yılında ortak askeri tatbikatlar düzenlemiş, ortak dış politika ve savunma işbirliğini içeren bir stratejik ortaklık anlaşması imzalamıştır.¹⁷

Sonuç olarak, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz politikasının temelinde iki parametreden oluştuğu söylenebilir. Bunlardan ilki, Yunanistan, Türkiye'yi Antalya kıyılarına hapsederek bölgede keşfedilen enerji kaynaklarından maksimum pay almayı amaçlamasıdır. İkincisi ise, Yunanistan'ın bölgede bulunan enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında yapılacak olan boru hatlarının kendi topraklarından geçmesini istemesidir. Böylece bölgede köprü görevi üstlenerek ekonomik olarak ciddi kazançlar elde etmek ve içinde bulunduğu ekonomik krizden kurtulmayı amaçlamaktadır.

4.2. Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası

Türkiye, Doğu Akdeniz'de en uzun kıyı şeride sahip olan ülkedir. Türkiye'nin bölgeye ilişkin en temel politika hedefleri; güvenlik ve ekonomik anlamda haklarını koruyarak bölgede kontrolü sağlamaya çalışmaktır. Enerji ihtiyacını dışardan sağlayan Türkiye için, bölgede keşfedilen enerji kaynakları, ülke ekonomisi ve dışa bağımlılığın azalması adına çok önemlidir.

¹⁴ Cihat Yayıcı, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye," *Bilge Strateji Dergisi* 4, sayı 6 (2012): 24.

¹⁵ Ioannis N. Grigoriadis, Lennart T. Belke, "UNCLOS and the Delimitation of Maritime Zones in the Eastern Mediterranean," *ELIAMEP Policy Brief* 131 (2020), Erişim tarihi: 10.10.2024.

<https://www.eliamap.gr/en/publication/η-σύμβαση-των-ηνωμένων-εθνών-για-το-δίκ/>.

¹⁶ Cihad Denizli, Hamza Akengin, Ali Karaca, "Doğu Akdeniz Hidrokarbon Yatakları, Deniz Yetki Alanları ve Sınır Anlaşmazlıkları Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme," *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı 84 (2023): 233-247.

¹⁷ Nedos Vassilis, "Greece, UAE Commit to Mutual Defense Assistance," *Ekathimerini*, Erişim Tarihi: 14.11.2024. <https://www.ekathimerini.com/news/259450/greece-uae-commit-to-mutual-defense-assistance/>.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz için BM'ye bildirilmiş bir münhasır ekonomik bölge sınırının olmaması bölgeye sınırı olan diğer ülkelerin yanında Türkiye'yi geri plana düşürmüştür.¹⁸

Doğu Akdeniz, tıpkı Ege Denizi gibi yarı kapalı bir deniz statüsünde olmasına rağmen, uluslararası hukuk kuralları dikkate alınmayarak bölge açık deniz statüsündeymiş gibi hareket edilerek Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesi Yunanistan ve GKRY tarafından işgal edilmeye çalışılmaktadır.¹⁹

Uluslararası hukukta, açık ve net bir şekilde karasularının dışında adaların ve kayalıkların deniz yetki alanlarının olmayacağı veya sınırlı bir alana sahip olabileceği belirtilmektedir. Ancak Yunanistan, yukarıda da bahsedildiği gibi bölgede bulunan adalarının karasuları gibi deniz yetki alanlarına sahip olduğunu iddia ederek adalara deniz yetki alanları ilan etmeye çalışmakta ve Türkiye'nin haklarını ihlal etmektedir. Uluslararası hukukta yer alan kesmeme ve kapatmama ilkelerine göre, söz konusu Yunan adaları Türkiye'nin münhasır ekonomik bölge alanına herhangi bir sınırlandırma getiremez²⁰. Bu ihlallere karşı Türkiye, 2004 yılında Doğu Akdeniz'de batı sınırlarını belirlemiş ve BM'ye bildirmiştir. Ayrıca, 2011 yılında KKTC ile yaptığı anlaşma ile bölgede askeri donanması ve sondaj gemileriyle bulunabilme hakkını elde etmiştir. Bu anlaşmayla Türkiye, KKTC'nin Doğu Akdeniz'de var olan haklarını kullanabilmesini sağlayarak, KKTC'nin haklarını gasp etmeye çalışan Rum kesimi de engellenmiştir.²¹

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de aldığı askeri önlemler ile arama ve sondaj faaliyetlerini yürütmesinin yanında attığı en önemli adım, Kasım 2019'da Libya ile münhasır ekonomik bölge alanının karşılıklı belirlenerek anlaşmaya varılmasıdır. Bunun dışında, Türkiye, Libya'da meşru hükümet ile güvenlik ve askeri iş birliği anlaşmasını yaparak Libya'ya asker göndermesi, Doğu Akdeniz'in batısında kendi güvenliğini sağlamasında hayati öneme sahiptir. Sevilla Haritası gibi ortaya atılan bazı hukuk dışı hareketler ile Türkiye'yi bölgede 41.000 km²lik bir alana hapsedme düşünceleri de böylece engellenmiş oldu²².

Türkiye, Doğu Akdeniz'deki haklarını savunmak ve bölgede ki etkinliğini arttırmak amacıyla 2019 yılında başlattığı Mavi Vatan Tatbikatı ve ardından icra ettiği Denizkurdu Tatbikatı ile kendisine karşı bloklanmış bölgesel ve küresel aktörlere adeta bir gövde gösterisi yapmıştır.²³ Mavi Vatan kavramının isim babası emekli Tuğamiral Cem Gürdeniz, 14 Haziran 2006'da düzenlenen Karadeniz ve Deniz Güvenliği sempozyumunda kavramı ilk kez kullanmıştır. 2016 yılına kadar Mavi Vatan kavramı sadece isim olarak kullanılmıştır. 2016 yılından sonra Emekli Tuğamiral Cihat Yayıncı kavramı bir doktrin haline getirmiştir. Buna doktrin ile kıta sahanlığı ve MEB politikaları şekillenmiştir. Mavi Vatan doktrini sadece Doğu Akdeniz bölgesini kapsamayan aynı zamanda Ege denizi, Karadeniz ve Marmara denizini de içeren doktrindir. 27 Şubat 2019 tarihinde Dönemin Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar tarafından ilan edilen Mavi

¹⁸ Merve Kurt, "Doğu Akdeniz Denklemine Türkiye ve Yunanistan'ın Enerji Politikalarının Benzerlikler ve Farklılıklar Yönünden Karşılaştırılması (2000-2020)," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 20.

¹⁹ Kemal İnat, Burhanettin Duran, *Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri* (İstanbul: SETA Kitapları, 2020):12-13.

²⁰ İnat, Duran, *Türkiye'nin Doğu Akdeniz...*, 13.

²¹ Nurşin Ateşoğlu, "Türk Dış Politikasını Anlamak: Doğu Akdeniz Stratejisi," *Yeni Şafak Gazetesi*, 03.02.2020, Erişim tarihi: <https://www.yenisafak.com/hayat/turk-dis-politikasini-anlamak-dogu-akdeniz-stratejisi-3524128>.

²² "Libya ile Tarihi Anlaşma İmzalandı: Akdeniz'de Oyun Bozuldu," *Sabah*, 29.11.2019 <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/29/libya-ile-tarihi-anlasma-imzalandi-akdenizde-oyun-bozuldu>, Erişim Tarihi: 16.05.2024.

²³ Ahmet Furkan Bahçe, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Mavi Vatan Politikası," *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, sayı 63 (2023): 481-509.

Vatan tatbikatı ile doktrin resmiyet kazanmıştır.²⁴ Doktrininin şekillenmesiyle birlikte Türkiye, artık bu deniz alanlarını da kendi vatanı olarak görmeye başladı ve herhangi bir ihlal karşısında geri adım atmayacağını yapılan tatbikatlar neticesinde rakiplerine göstermiş oldu. Konu ile ilgili Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “Mavi Vatan’ı savunmanın ne kadar önemli olduğunun bilinciyle denizlerimizdeki hak ve menfaatlerimizi korumaya, güçlü bir irade ve sarsılmaz bir inançla devam etmekteyiz” şeklinde yayınladığı mesajla Türkiye’nin resmi tezini Mavi Vatan doktrininin yansıttığını ifade etmiştir.²⁵ Mavi Vatan doktrininin hazırlanmasında önemli bir paya sahip olan Cihat Yaycı’ya göre, “Adalar denizi sorunu yoktur. Yunanistan’ın talepleri vardır”²⁶. Yunanistan’ın Doğu Akdeniz’de ki talepleri ise Mavi Vatan Doktrini’ne göre kabul edilmesi mümkün olmayan hayalperest isteklerdir.

Şekil 2: Mavi Vatan Haritası

Kaynak: Erkeç (2023): 40

Türkiye, bölgesel ve küresel aktörlerin Doğu Akdeniz’i egemenlik altına almaya çalıştıklarını ve bu durumda kendisine yönelik ciddi tehditler oluşturduğunu dile getirmektedir. Doğu Akdeniz’de bölgesel ve küresel aktörlerden destek görmeyen aynı zamanda bölgede oluşturulan “EastMed” ve “Gaz Forumu” gibi oluşumların dışında bırakılarak yalnızlaştırılan Türkiye, kendi çıkarlarını koruyabilmek adına bölgeyi güvenlikleştirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, ilk olarak 2011’de KKTC ile daha sonra 2019’da Libya ile yaptığı mutabakatlar sonucunda bölgede etkin bir rol oynayarak oyuna dâhil olmuştur. Bununla birlikte, Doğu Akdeniz’de kendisinin olmadığı hiçbir oluşumu ve girişimleri hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini belirten Türkiye, bu söylemleri ile hedeflerini yetki makamların bu tip söylemleriyle açıkça ortaya koymuştur. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de yaptığı stratejik girişimler ve hamleler, kendisini yalnızlaştırmaya çalışan ve kendisine karşı olan aktörleri rahatsız etmiştir. Aynı zamanda Türkiye’nin yaptığı hamlelerin tamamının uluslararası hukuka uygun olması, elini güçlendirmektedir.²⁷

²⁴ Bahçe, “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de...,” 490.

²⁵ Erkeç, “Adalar Denizi’nde Yaşanan Türkiye-Yunanistan Geriliminin Doğu Akdeniz Bölgesel Güvenlik Kompleksine Yansımaları,” *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi* 4, sayı 2 (2023): 40.

²⁶ Cihat Yaycı, *Mavi Vatan ‘Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı’* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 295.

²⁷ Cansu Açıkgöz, “Kopenhag Okulu Perspektifinden Türkiye’nin Enerji Güvenliği: Doğu Akdeniz Etkisi (2009-2019),” (Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi, 2020), 24.

5. Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye Karşı Yürüttüğü Diplomatik Faaliyetler

5.1.Kahire Zirveleri

2003 yılında Mısır ile GKRY arasında imzalanan münhasır ekonomik bölgelerini sınırlandırma anlaşması, Muhammed Mursi'nin Mısır devlet başkanı olması ile birlikte iptal edilmiştir. 2013 yılında Mursi'ye yapılan darbe sonucunda iktidara gelen Abdülfettah Sisi, GKRY ile MEB anlaşmasını tekrar imzalamıştır. Kasım 2014 tarihinde Mısır, Yunanistan ve GKRY devlet başkanları arasında Kahire'de yapılan üçlü zirve sonrası enerji konularında iş birliği yapıldığı ve yapılacağı açıklanmıştır. GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Anastasiadis, yapılan zirvenin başka bir devletin aleyhine olmadığını açıklasa da Yunan Başbakanının Türkiye'nin GKRY'ye yönelik yaptığı ihlallerin kabul edilemez olduğunu söylemesi, zirvenin aslında temel amacının ne olduğunu bizlere göstermektedir.

Yılda iki kez yapılan üçlü zirvenin diğeri Nisan 2015'te GKRY'nin ev sahipliğinde Lefkoşa'da yapılmıştır. Üç ülkenin liderleri bu toplantıda deniz sınırlarının belirlenmesini görüşmüşlerdir. Bu zirve sonrasında, bölgede Türkiye'nin saf dışı bırakılmak istendiği gözlemlenmiştir.²⁸ Bu süreçle birlikte üçlü zirveler sıklaşmaya başlamıştır. Ekim 2018'de Girit Adası'nda gerçekleştirilen üçlü zirvenin ardından Türkiye'nin Kıbrıs'taki askeri güçlerin Ada'dan çıkarılması ve GKRY'nin deniz yetki alanlarındaki kendilerine göre kanun dışı olan faaliyetlerine son vermesi gerektiği yönünde açıklamada bulunmuşlardır.²⁹ Yine Ekim 2019 tarihinde yapılan yedinci zirvede, aynı şekilde Türkiye'nin aleyhine açıklamalar yapılarak Doğu Akdeniz'de güvenlik ve istikrarın yeniden sağlanabilmesi için daha fazla çaba sarf etmeleri gerektiğini açıklamışlardır. Bu toplantının ardından, konuyla alakası olmamasına rağmen Türkiye'nin, Suriye'nin toprak bütünlüğünü zayıflatmasına yönelik girişimlerini durdurması gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır.

Yunanistan, Doğu Akdeniz'de Mısır ile birlikte hareket ederek Türkiye karşısında diplomatik güç oluşturma faaliyetlerinin yanında askeri güçlerini arttırmaya yönelik girişimleri de bulunmaktadır. İki ülke, askeri alanda iş birliğini geliştirmek adına 2015 yılında Medusa tatbikatlarını düzenlemeye başlamıştır. GKRY ise 2018 yılında bu tatbikatlara aktif katılım göstermiştir. 2019 yılında ise söz konusu üç ülke ortak olarak "Medusa 8" ve "Medusa 9" tatbikatlarını gerçekleştirmişlerdir.³⁰ Kasım 2019'da yapılan "Medusa 9" tatbikatının ardından, üç ülkenin savunma bakanları Atina'da ortak üçlü görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşmenin ardından yapılan açıklamada, Türkiye'nin Kıbrıs sularında ki ihlallerini ve Suriye'de yaptığı harekâtları kınayan ortak bir açıklama yapmışlardır.³¹

Kasım 2022'de "Medusa 12" ismiyle sonuncusu düzenlenen tatbikata Yunanistan, GKRY ve Mısır ile birlikte Fransa ve ABD'de katıldı. Türkiye karşıtı politikalarını devam ettiren Yunanistan, Girit ve İskenderiye açıklarında tatbikatı devam ettirmiştir.³² 2023 yılında

²⁸ Güney Kıbrıs'ta Üçlü Zirve, HaberTürk, 29.04.2015, Erişim Tarihi: 16.05.2024.

<https://www.haberturk.com/dunya/haber/1071817-guney-kibrista-uclu-zirve>.

²⁹ Cem Gürdeniz, "Doğu Akdeniz'de MEB Sınırımız Acilen İlan Edilmelidir," Aydınlık, 14.10.2018, Erişim Tarihi: 16.05.2024. <https://www.aydinlik.com.tr/dogu-akdeniz-de-meb-sinirimiz-acilen-ilan-edilmelidir-cem-gurdeniz-kose-yazilari-ekim-2018>.

³⁰ Harun Işık, "Türkiye Yunanistan İlişkilerinde Doğu Akdeniz Rekabeti," (Yüksek Lisans Tezi: Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 107.

³¹ Menna A. Farouk, "Mısır, Yunanistan ve Kıbrıs Arasında Askeri İşbirliği Artıyor", *Al-Monitor*, Erişim Tarihi: 18.05.2024. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2019/11/egypt-cyprus-greece-naval-drills-tension-turkey.html>.

³² "Atina yönetimi ABD ve Fransa ile 2 günlük ortak tatbikat düzenliyor," *TRT Haber*, Erişim Tarihi: 25.05.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/atina-yonetimi-abd-ve-fransa-ile-2-gunluk-ortak-tatbikat-duzenliyor-725498.html>.

düzenlenmesi planlanan “Medusa 13” tatbikatı ise Mısır’ın, Orta Doğu’da yaşanan gelişmeler nedeniyle tatbikatın iptalini talep etmesi üzerine gerçekleşmemiştir.

5.2. EastMed Boru Hattı Projesi

Yunanistan ve GKRY’nin Doğu Akdeniz’de Türkiye aleyhine giriştikleri faaliyetlerden biri de Doğu Akdeniz Boru Hattı veya daha bilindik ismiyle EastMed boru hattı projesidir. Bu proje ile bölgede bulunan enerji kaynaklarının GKRY üzerinden Yunanistan’a ve oradan da İtalya’ya aktarılması hedeflenmektedir. Yunanistan ve GKRY’nin büyük destek verdiği proje, KKTC’nin ve Türkiye’nin saf dışı bırakılması amaçlanmaktadır.³³

EastMed projesi, geçiş güzergahı bakımından hem deniz altından hem de kara bağlantısı ile yapılması planlanan bir projedir. Projenin yaklaşık 1300 km si deniz altından, 600 km kadarı ise karadan yürütülmesi planlanmıştır.³⁴ Yani projenin toplam uzunluğu yaklaşık 1900 km olarak hesaplanmıştır. Bu proje ile hem Avrupa’nın enerji ihtiyacının bir bölümünün karşılanması hem de Yunanistan ve GKRY’nin ekonomik olarak büyük kazanımlar elde etmesi amaçlanmaktadır.³⁵ Bu kapsamda Yunanistan, GKRY ve İsrail 2 Ocak 2020 tarihinde Atina’da bir araya gelerek proje için imza töreni düzenlemişlerdir. Söz konusu ülkeler projenin hayata geçirilmesi adına büyük çaba sarf etmektedirler. Batılı ülkeler genel olarak başlangıçta projeye büyük destek verseler de zamanla projenin maliyetinin çok yüksek olması uzun vadede sürdürülebilir olmasına olan inancın azalmasıyla desteklerini çekmeye ve projenin hayata geçirilmesine karamsar bakmaya başlamışlardır.

EastMed projesinin hayata geçirilebilmesinin önünde birtakım engeller mevcuttur. Bu engellerden ilki ve en önemlisi, maliyetinin çok yüksek olmasıdır. Çok büyük bir bölümünün denizin altından yapılması planlanan proje için bu durum hem maliyeti çok fazla yükseltmekte hem de boru hattının yerleştirilmesini çok zorlaştırmaktadır. Denizin altından geçecek olan 1300 km lik bu hattın güvenliğinin sağlanmasını da oldukça zorlaştırmaktadır. Maliyeti ve aktarılacak olan enerji kaynaklarının fiyatları da eklenince AB’nin bu kaynaklardan istediği kazancı sağlayamayacağı oldukça açıktır. Bu maliyet tablosuyla birlikte Doğu Akdeniz gazının Rus gazı ile yarışabilecek seviyede olmaması, projenin hayata geçirilmesini imkânsızlaştırmaktadır.³⁶

EastMed Projesinin hayata geçirilmesindeki en önemli engellerden biri de Türkiye ve KKTC’nin Doğu Akdeniz’de ki haklarının görmezden gelinmesinden kaynaklanmaktadır. KKTC’nin Doğu Akdeniz’de ki haklarının yok sayılması ve söz konusu projenin geçiş güzergahının Türkiye’nin MEB alanından geçmesi, projenin tamamlanmasında ki önemli engeller arasında yer almaktadır. Türkiye’nin 2019 yılında Libya ile MEB anlaşması imzalamasının ardından, projenin hayata geçirilebilmesi için Türkiye’nin saf dışı bırakılma umudu suya düşmüştür.

EastMed projesinin maliyeti nedeniyle hayata geçirilmesi zordur. Buna ek olarak, Türkiye’nin bölgede saf dışı bırakılmak istenmesi ve projenin geçiş güzergahının Türkiye’nin MEB sınırlarını da içermesi, projenin gerçekleşmesini imkânsız hale getiren diğer bir etmendir. ABD başkanı Biden ise diplomatik yollarla Yunanistan’a, planlanmakta olan EastMed projesinin

³³ Thomas Bickl, “EU v. Turkey in the Eastern Mediterranean: A Good Moment to Sponsor Dispute Settlement,” *The NCLOS Blog*, Erişim Tarihi: 18.05.2024, <https://site.uit.no/nclos/2020/09/30/eu-v-turkey-in-the-eastern-mediterranean-a-good-moment-to-sponsor-dispute-settlement/>.

³⁴ İsmail Kavaz, “Enerji Kaynakları ve Transfer Rotaları Bağlamında Doğu Akdeniz”, *Anadolu Strateji Dergisi* 2, sayı 2, 2020, s.5.

³⁵ Gabriel Mitchell, “The Eastern Mediterranean Gas Forum: Cooperation in the Shadow of Competition,” *The Israeli Institute for Regional Foreign Policies MITVIM*, 2020, 3.

³⁶ İrfan Kaya Ülger, “AB Eastmed’den Desteğini Çekmeli,” *Anadolu Ajansı*, 08.10.2022, Erişim tarihi: 18.05.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ab-eastmedden-destegini-cekmeli/1999872>.

ekonomik olarak gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirterek projeyi desteklemeyeceğini iletmiştir.³⁷ Başkan Biden, bu görüşünü aynı zamanda İsrail ve GKRY'ye de iletmiştir. Projenin gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu gören İtalya'da daha sonra projeden desteğini çekmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'yi bölgede saf dışı bırakma projelerinden biri daha başlamadan çökmüş oldu.

5.3. Doğu Akdeniz Gaz Forumu

14 Ocak 2018 tarihinde Kahire'de toplanan Yunanistan, İsrail, Mısır, Filistin, Ürdün, GKRY, İtalya'nın enerji bakanları, yapılan toplantının ardından Doğu Akdeniz Gaz Forumunu (DAGF) oluşturmuşlardır.³⁸ Kahire'de ki zirveye söz konusu yedi ülkenin dışında Dünya Bankası ve AB Komisyonu'nu da katılmıştır. Toplantının ardından yapılan açıklamada forumun kuruluş amacı olarak doğal gaz konusunda ortak vizyon ve amaçlar belirlenerek yakın iş birliği amacıyla bu forumun oluşturulduğu açıklanmıştır.³⁹ Forumun müzakereleri 10 Ekim 2018 tarihinde Çıpras, Sisi ve Anastasiades'in Girit'te gerçekleştirdikleri zirvede başlamıştır.⁴⁰

Forumun ikinci toplantısı ise Temmuz 2019'da Kahire'de düzenlenmiştir. Toplantı kurucu ülkelerin bakanlarının yanı sıra ABD Enerji Bakanı ve AB Komisyonu, Fransa ve Dünya Bankası'ndan temsilcilerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan toplantının ardından Forumun temel amacının, bölge ülkelerinin yararına olacak şekilde bölgesel gaz piyasası oluşturmak olarak açıklanmıştır.⁴¹

Ocak 2020 tarihinde DAGF'in üçüncü zirvesinde kuruluş tüzüğü, kurucu yedi ülkenin enerji bakanları tarafından açıklanmıştır.⁴² Bu yeni oluşumun ana hedefi; bölgesel gaz pazarı oluşturmak, EastMed projesinin alt yapı maliyetlerini azaltarak küresel piyasa ile rekabet edebilecek fiyatlar ortaya konması gibi konular belirtilse de oluşumun asıl hedefi Türkiye'den gelebilecek hamleleri engellemek olduğu bazı gözlemciler tarafından açıkça dile getirilmiştir. Örneğin; Mısırlı enerji uzmanı Ramadan Ebu El Ala, forumu Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin yapabileceği hamleleri engellemek adına kurulmuş "bölgesel bir lobi" olarak tanımlamıştır.⁴³

DAGF'in altıncı toplantısı, bakanlar düzeyinde 25 Kasım 2021 tarihinde Kahire'de gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Mısır, GKRY, Yunanistan, İsrail, Ürdün, Filistin Enerji Bakanları ile birlikte Fransa, İtalya, AB üst düzey birer temsilciyle katılmıştır. Toplantıda, doğal kaynakların önemine vurgu yapılarak doğal gazın enerji geçişini kolaylaştırmasındaki önemine vurgu yapmışlardır.⁴⁴ Ardından 15 Haziran 2022 tarihinde İsrail, Mısır ve Avrupa Birliği Kahire'de, İsrail'in doğal gazını ilk kez Avrupa Birliği'ne ihraç etmesini sağlayacak bir

³⁷ Cemal Aslan, "Doğu Akdeniz Gaz Boru Hattı Projesi Neden Çöktü?" *Kıbrıs Gazetesi*, 09.05.2024, Erişim tarihi: 25.05.2024. <https://kibrisgazetesi.com/yazar/cemalaslan/konu/dogu-akdeniz-gaz-boru-hatti-projesi-neden-coktu/>.

³⁸ Heinz-Jürgen Axt, "Troubled Water in the Eastern Mediterranean Turkey Challenges Greece and Cyprus Regarding Energy Resources," *Comparative Southeast European Studies* 69, no.1 (2021): 135.

³⁹ Mona Sukkarieh, "The East Mediterranean Gas Forum: Regional Cooperation Amid Conflicting Interests," *Natural Resource Governance Institute*, 2021, 3.

⁴⁰ Işık, "Türkiye Yunanistan İlişkilerinde...", s.117.

⁴¹ M. Hakan Özçelik, "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme," içinde *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları: Osmanlı'dan Günümüze Doğu Akdeniz*, ed. Mehmet Çelik, Alev Duran (İstanbul: Hiper Yaynevi, 2020), 69.

⁴² Angeliki Koutantou, "Greece, Israel, Cyprus sign EastMed gas pipeline deal", *Reuters*, 02.01.2020, Erişim Tarihi: 14.11.2024. <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline/greece-israel-cyprus-sign-eastmed-gas-pipeline-deal-idUSKBN1Z10R5/>

⁴³ Mohamed Saied, "Kahire Merkezli Yeni Enerji Oluşumu Türkiye'ye Karşı mı Kuruldu?," *Al-Monitor*, 24.01.2019, Erişim tarihi: 18.05.2024. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2019/01/gas-regional-market-eastern-mediterranean-cairo-ankara.html>.

⁴⁴ East Mediterranean Gas Forum, *6th EMGF Ministerial Meeting – November 25th, 2021*, Erişim Tarihi: 25.05.2024. <https://emgf.org/pages/viewcontent/articalid.aspx?ArtID=2056>

mutabakat zaptı imzalamıştır. Burada amaç ise Ukrayna savaşı sonrasında AB'nin gaz tedarikinde çeşitliliğin artırılmasına yöneliktir.⁴⁵

Sonuç

Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan görüş ayrılıkları, aslında Yunanistan'ın bölgede sahip olduğu adaların yetki alanları ve BM Deniz Hukuku'na göre statüleri konusunda ki görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Türkiye, bu çerçevede Antalya kıyılarına iki kilometre mesafede olan ve Yunanistan'a ise 580 km uzaklıkta olan Meis Adası'nın kıta sahanlığının olmadığını ve bu bağlamda da münhasır ekonomik bölge sınırına sahip olamayacağını vurgulamaktadır. Türkiye, adaların aslında kendi toprakların doğal uzantısı olduğunu ve bölgede ki en uzun kıyı şeridinde sahip olduğunu belirterek, Yunanistan'ın bölgede bulunan adalar üzerinden kıta sahanlığına sahip olması düşüncesine kesinlikle karşı çıkmaktadır.

Yunanistan, bölgede enerji sağlayıcısı olabilmek adına ABD ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. ABD ise, bölgede Yunanistan'ı ön plana çıkarmak ve Avrupa'da ki pazarını genişletmek amacıyla Yunanistan'a destek sağlamaktadır. Bu kapsamda, ABD Yüzen LNG Terminalleri, Yunanistan-Bulgaristan Boru Hattı, Trans Adriyatik Boru Hattı projelerinde Yunanistan'a tam destek verdiğini iletmiştir. Bu dönemde, ABD'nin Yunanistan'a F-35 sevkiyatına izin vermesi ve Dedeağaç bölgesinde askeri üs kurması, Batı ülkeleri için Yunanistan'ın enerji merkezi olma durumunu güçlendirmiştir.

2018-2021 arası dönemde Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan Doğu Akdeniz krizi bu dönemde biraz soğumuş görünmektedir. 6 Şubat 2023'te Türkiye'de 10 ilin büyük yıkıma uğradığı depremin yaşanması ardından, her iki ülkede de yaşanan seçim atmosferinde iki tarafta Doğu Akdeniz sorunu ile alakalı ciddi adımlar atmamışlardır.

Sonuçta, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de hak iddia etmesi veya uluslararası alanda paylaştığı münhasır ekonomik bölge haritaları, uluslararası hukuka uygundur. Dolayısıyla, bundan sonra bölge üzerinde atılacak olan adımlar meşruiyetin yitirilmeden ve egemenlik hakları korunarak, bölgedeki enerji kaynaklarından yararlanılması uluslararası hukuk çerçevesinde olmalıdır. Türkiye'nin bir taraftan bölgede münhasır ekonomik bölge sınırı ilan etmemesi, aslında elini zayıflatsa da diğer taraftan uluslararası hukuka uygun olarak hareket etmesi elini güçlendirmektedir. Bu çerçevede taraflar arasında yaşanabilecek olası bir savaş durumu, bölgede zaten yüksek olan tansiyonu iyice arttıracaktır ve ekonomik olarak büyük bir yük getireceği gibi, bölge ülkeleri açısından da ciddi olumsuzluklar doğuracaktır. Bu nedenle, bölgede kullanılacak en doğru yol, "diplomasi mekanizmasının en iyi şekilde kullanılması" ve uluslararası kamuoyunun desteğini alabilmek adına ittifak ilişkilerini geliştirmek olacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, Cansu. "Kopenhag Okulu Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Güvenliği: Doğu Akdeniz Etkisi (2009-2019)." Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi, 2020.
- Aksu, Fuat. "Kuvvet Kullanma Tehdidine Dayalı Dış Politika Krizlerinde Güvenlik Kavramı." içinde *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. Evren Balta Pakar, İsmet Akça. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

⁴⁵ East Mediterranean Gas Forum, *In landmark deal signed in Cairo, Israel to Export Natural Gas, via Egypt, to Europe*, Erişim tarihi: 10.11.2024, <https://emgf.org/pages/viewcontent/articalid.aspx?ArtID=2090>.

- Arıdemir, Hakan. Çağatay Allı, “Doğu Akdeniz Bölgesindeki Münhasır Ekonomik Bölge Tartışmalarının Analizi.” *İktisadi İdari ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, sayı 10 (2019): 193.
- Aslan, Cemal. “Doğu Akdeniz Gaz Boru Hattı Projesi Neden Çöktü?” *Kıbrıs Gazetesi*, 09.05.2024. Erişim tarihi: 25.05.2024.
<https://kibrisgazetesi.com/yazar/cemal-aslan/konu/dogu-akdeniz-gaz-boru-hatti-projesi-neden-coktu/>.
- Ateşoğlu, Nurşin. “Türk Dış Politikasını Anlamak: Doğu Akdeniz Stratejisi.” *Yeni Şafak Gazetesi*, 03.02.2020. Erişim tarihi: <https://www.yenisafak.com/hayat/turk-dis-politikasini-anlamak-dogu-akdeniz-stratejisi-3524128>.
- Axt, Heinz-Jürgen. “Troubled Water in the Eastern Mediterranean Turkey Challenges Greece and Cyprus Regarding Energy Resources.” *Comparative Southeast European Studies* 69, no.1 (2021): 133-152.
- Bogetic, Željko, Luan Zhao, Eric Le Borgne, Holly Krambeck, “Navigating Troubled Waters: The Red Sea Shipping Crisis and its Global Repercussions,” *World Bank Blogs*, 16.05.2024. Erişim tarihi: 10.11.2024,
<https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/navigating-troubled-waters--the-red-sea-shipping-crisis-and-its->
- Bahçe, Ahmet Furkan. “Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de Mavi Vatan Politikası,” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, sayı 63 (2023): 481-509.
- Bickl, Thomas. “EU v. Turkey in the Eastern Mediterranean: A Good Moment to Sponsor Dispute Settlement.” *The NCLOS Blog*. Erişim Tarihi: 18.05.2024,
<https://site.uit.no/nclos/2020/09/30/eu-v-turkey-in-the-eastern-mediterranean-a-good-moment-to-sponsor-dispute-settlement/>.
- Denizli, Cihad, Hamza Akengin, Ali Karaca. “Doğu Akdeniz Hidrokarbon Yatakları, Deniz Yetki Alanları ve Sınır Anlaşmazlıkları Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme.” *Türk Coğrafya Dergisi*, sayı: 84 (2023): 233-247.
- East Mediterranean Gas Forum, *6th EMGF Ministerial Meeting – November 25th, 2021*. Erişim Tarihi: 25.05.2024.
<https://emgf.org/pages/viewcontent/articalid.aspx?ArtID=2056>
- East Mediterranean Gas Forum, *In landmark deal signed in Cairo, Israel to Export Natural Gas, via Egypt, to Europe*. Erişim tarihi: 10.11.2024,
<https://emgf.org/pages/viewcontent/articalid.aspx?ArtID=2090>.
- Erenoğlu, Simay. “Doğu Akdeniz’de Yetki Alanlarının Sınırlandırılması.” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 50.
- Erkeç, Elif. “Adalar Denizi’nde Yaşanan Türkiye-Yunanistan Geriliminin Doğu Akdeniz Bölgesel Güvenlik Kompleksine Yansımaları.” *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi* 4, sayı 2 (2023): 24-48.
- Farouk, Menna A. “Mısır, Yunanistan ve Kıbrıs Arasında Askeri İşbirliği Artıyor”, *Al-Monitor*. Erişim Tarihi: 18.05.2024. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2019/11/egypt-cyprus-greece-naval-drills-tension-turkey.html>.
- Grigoriadis, Ioannis N. “Energy Discoveries in the Eastern Mediterranean: Conflict or Cooperation?” *Middle East Policy* 21, no.3 (2014): 124-133.

- Grigoriadis, Ioannis N., Gerasimos Tsourapas. "Understanding Greece's New Foreign Policy Towards the Arab World: Instrumentalisation, Balancing, and Emerging Opportunities." *Mediterranean Politics* 29, no.3 (2024): 971-985.
- Grigoriadis, Ioannis N., Lennart T. Belke. "UNCLOS and the Delimitation of Maritime Zones in the Eastern Mediterranean." *ELIAMEP Policy Brief* 131 (2020). Erişim tarihi: 10.10.2024. <https://www.eliamep.gr/en/publication/η-σύμβαση-των-ηνωμένων-εθνών-για-το-δίκ/>.
- Güney Kıbrıs'ta Üçlü Zirve, *HaberTürk*, 29.04.2015. Erişim Tarihi: 16.05.2024. <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1071817-guney-kibrista-uclu-zirve>.
- Gürdeniz, Cem. "Doğu Akdeniz'de MEB Sınırımız Acilen İlan Edilmelidir," *Aydınlık*, 14.10.2018. Erişim Tarihi: 16.05.2024. <https://www.aydinlik.com.tr/dogu-akdeniz-de-meb-sinirimiz-acilen-ilan-edilmelidir-cem-gurdeniz-kose-yazilari-ekim-2018>.
- Işık, Harun. "Türkiye Yunanistan İlişkilerinde Doğu Akdeniz Rekabeti." Yüksek Lisans Tezi: Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- İnat, Kemal, Burhanettin Duran. *Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikasının Temel Parametreleri*. İstanbul: SETA Kitapları, 2020.
- Kavaz, İsmail. "Enerji Kaynakları ve Transfer Rotaları Bağlamında Doğu Akdeniz." *Anadolu Strateji Dergisi* 2, sayı 2, 2020: 1-13.
- Kedikli, Umut, Taşkın Deniz, "Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı." *Alternatif Politika* 7, sayı 3 (2015): 399-424.
- Koutantou, Angeliki. "Greece, Israel, Cyprus sign EastMed Gas Pipeline Deal." *Reuters*, 02.01.2020. Erişim Tarihi: 14.11.2024. <https://www.reuters.com/article/us-greece-cyprus-israel-pipeline/greece-israel-cyprus-sign-eastmed-gas-pipeline-deal-idUSKBN1Z10R5/>
- Kurt, Merve. "Doğu Akdeniz Denklemine Türkiye ve Yunanistan'ın Enerji Politikalarının Benzerlikler ve Farklılıklar Yönünden Karşılaştırılması (2000-2020)." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Mitchell, Gabriel. "The Eastern Mediterranean Gas Forum: Cooperation in the Shadow of Competition." *The Israeli Institute for Regional Foreign Policies MITVIM*, 2020.
- Özbilenler, İbrahim "Uluslararası Deniz Hukuku Bağlamında Doğu Akdeniz Münhasır Ekonomik Bölge Uyuşmazlığı." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Özçelik, M. Hakan. "Türkiye'nin Doğu Akdeniz Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme." içinde *Türkiye'nin Bölgesel Sorunları: Osmanlı'dan Günümüze Doğu Akdeniz*. ed. Mehmet Çelik, Alev Duran. İstanbul: Hiper Yayınevi, 2020.
- Özekin, Muhammed Kürşat. "Doğu Akdeniz'de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye", *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 16, Sayı 33 (2020): 15.
- Saied, Mohamed. "Kahire Merkezli Yeni Enerji Oluşumu Türkiye'ye Karşı mı Kuruldu?", *Al-Monitor*, 24.01.2019. Erişim tarihi: 18.05.2024. <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2019/01/gas-regional-market-eastern-mediterranean-cairo-ankara.html>.
- Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitapevi, 2004.

- Sönmezoğlu, Faruk. “Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi.” içinde *Türk Dış Politikasının Analizi*. ed. Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 1991.
- Sukkariéh, Mona. “The East Mediterranean Gas Forum: Regional Cooperation Amid Conflicting Interests.” *Natural Resource Governance Institute*, 2021.
- Tuncer, Hüner. *Küresel Diplomasi*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006.
- Ülger, İrfan Kaya. “AB Eastmed’den Desteğini Çekmeli.” *Anadolu Ajansı*, 08.10.2022. Erişim tarihi: 18.05.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ab-eastmedden-destegini-cekmeli/1999872>.
- Vassilis, Nedos. “Greece, UAE Commit to Mutual Defense Assistance,” *Ekathimerini*, 23.11.2020. Erişim Tarihi: 14.11.2024. <https://www.ekathimerini.com/news/259450/greece-uae-commit-to-mutual-defense-assistance/>.
- Watson, Adam. *Diplomacy: The Dialogue Between States*. London: Routledge, 1991.
- Yaycı, Cihat. “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye.” *Bilge Strateji Dergisi* 4, sayı 6 (2012): 1-70.
- Yaycı, Cihat. *Mavi Vatan ‘Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı’*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.
- “Atina yönetimi ABD ve Fransa ile 2 günlük ortak tatbikat düzenliyor.” *TRT Haber*, 23.11.2022. Erişim Tarihi: 25.05.2024. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/atina-yonetimi-abd-ve-fransa-ile-2-gunluk-ortak-tatbikat-duzenliyor-725498.html>.
- “Libya ile Tarihi Anlaşma İmzalandı: Akdeniz’de Oyun Bozuldu.” *Sabah*, 29.11.2019. Erişim Tarihi: 16.05.2024. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/11/29/libya-ile-tarihi-anlasma-imzalandi-akdenizde-oyun-bozuldu>.
- “The Seville Map that challenges Turkey, Greece US and the EU,” *Keep Talking Greece*, 22.10.2024. Erişim tarihi: 10.11.2024. <https://www.keeptalkinggreece.com/2020/09/22/seville-map-us-turkey-greece/>

Makale Gelişi:
13.06.2024

Makale Kabulü:
24.12.2024

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

ÇİN-SIRBİSTAN İLİŞKİLERİ: EKONOMİK YATIRIMLAR, SİYASİ İTTİFAKLAR VE BÖLGESEL ETKİLER

Fatih Beyaz
Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi
fatihbeyaz9994@gmail.com
ID 0000-0002-5189-6631

ÖZET

Çin'in Balkanlar'da artan ekonomik nüfuzu, Sırbistan'ın ekonomik gelişimini, siyasi manzarasını ve daha geniş Güneydoğu Avrupa bölgesindeki ilişkilerini önemli ölçüde etkiledi. Bu makale, Çin'in yatırımlarının ardındaki motivasyonlara, Sırbistan ekonomisi üzerindeki etkisine ve Balkanlar ile Avrupa Birliği (AB) üzerindeki daha geniş jeopolitik sonuçlara odaklanarak Çin-Sırbistan ortaklığının çok yönlü dinamiklerini araştırıyor. Çin'in Sırbistan ile ilişkisi saf ekonomik iş birliğinin ötesine geçiyor ve enerji, doğal kaynaklar ile altyapı gibi kilit sektörler için stratejik yatırımları da içeriyor. Železara Smederevo çelik tesisi ve RTB Bor bakır madeni gibi önemli Sırp varlıklarının satın alınması, Çin yatırımlarının Sırbistan'ın ulusal ekonomisini şekillendirmedeki yapısal öneminin altını çiziyor. Çin'in Sırbistan'daki nüfuzunun siyasi ve diplomatik sonuçları incelendiğinde iki devlet arasında geçmişi Kosova Savaşı sonrasına kadar uzanan karmaşık ilişkiler ağı ortaya çıkıyor. Makalede, makroekonomik dengesizlikleri gideren ve Sırbistan'ın AB üyeliği hedefleriyle uyumlu dengeli bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç vurgulanıyor. Makale, ekonomik katılım, motivasyonlar, Sırp ekonomisi üzerindeki etkiler, siyasi sonuçlar, bölgesel çıkarımlar ve geleceğe yönelik beklentiler gibi konuları kapsayan kapsamlı ve çok boyutlu bir yaklaşımı benimsiyor.

Anahtar Kelimeler: Sırbistan, Çin, Balkanlar, Avrupa Birliği.

Atf Bilgisi: Fatih Beyaz. "Çin-Sırbistan İlişkileri: Ekonomik Yatırımlar, Siyasi İttifaklar ve Bölgesel Etkiler," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, sayı 2 (2024): 133-144.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Yazar etik kurul onayı gerektirmediğini beyan etmiştir.
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.
1. yazar %100

Article Received:
13.06.2024

Article Accepted:
24.12.2024

Research Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

CHINA-SERBIA RELATIONS: ECONOMIC INVESTMENTS, POLITICAL ALLIANCES AND REGIONAL INFLUENCES

ABSTRACT

China's growing economic influence in the Balkans has significantly impacted Serbia's economic development, political landscape, and relations in the wider Southeast European region. This article explores the multifaceted dynamics of the China-Serbia partnership, focusing on the motivations behind China's investments, the impact on Serbia's economy, and the broader geopolitical implications for the Balkans and the European Union (EU). China's relationship with Serbia goes beyond pure economic cooperation and includes strategic investments in key sectors such as energy, natural resources, and infrastructure. The acquisition of key Serbian assets such as the Železara Smederevo steel plant and the RTB Bor copper mine underscores the structural importance of Chinese investments in shaping Serbia's national economy. An analysis of the political and diplomatic implications of China's influence in Serbia reveals a complex web of relations between the two states that dates back to the aftermath of the Kosovo War. The article emphasizes the need for a balanced approach that addresses macroeconomic imbalances and aligns with Serbia's EU membership aspirations. The article takes a comprehensive and multidimensional approach, covering topics; economic participation, motivations, impacts on the Serbian economy, political consequences, territorial implications, and prospects.

Key Words: Serbia, China, Balkans, European Union.

To Cite: Fatih Beyaz. "Çin-Sırbistan İlişkileri: Ekonomik Yatırımlar, Siyasi İttifaklar ve Bölgesel Etkiler," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 2, no. 2 (2024): 133-144.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest.
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval.
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support.
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%

Giriş

Son yıllarda Balkanlar'ın ekonomik ve siyasi manzarası, Çin'in bölgede önemli bir oyuncu olarak ortaya çıkmasıyla birlikte dönüştürücü bir değişime tanık oldu. Özellikle Sırbistan, kapsamlı ve kalıcı bir ekonomik ilişkiyi hedefleyerek Çin'in stratejik çıkarlarının odak noktası haline geldi. Bu makale, Çin-Sırbistan ortaklığının çok yönlü dinamiklerini ele alıyor; Çin'in önemli yatırımlarının ardındaki motivasyonları, Sırbistan ekonomisi üzerindeki etkisini ve Balkanlar ile Avrupa Birliği (AB) üzerindeki sonuçları araştırıyor.

Çin'in Sırbistan'la ilişkisi salt ekonomik iş birliğinin ötesine geçerek enerji, doğal kaynaklar ve altyapı gibi kilit sektörlerdeki stratejik yatırımları da kapsıyor. Zelezara Smederevo çelik tesisi ve RTB Bor bakır madeni de dahil olmak üzere önemli Sırp varlıklarının satın alınması, Çin yatırımlarının Sırbistan'ın ulusal ekonomisini şekillendirmedeki yapısal önemini vurguluyor. Batılı şirketler bölgeden çekilirken Çin büyük bir yatırımcı olarak devreye giriyor ve kalıcı bir ekonomik ittifakın temelini atıyor.

Bu makale, Çin'in Sırbistan'daki yatırımlarını yönlendiren motivasyonları ve bu stratejik ittifakın temelini oluşturan ekonomik ve jeopolitik çıkarları incelemektedir. Çin yatırımlarının Sırbistan'ın ekonomik manzarası üzerindeki etkisini incelerken, iş birliğinin altyapı geliştirmeden istihdam fırsatlarına ve teknoloji transferine kadar önemli değişikliklere yol açtığı açıkça görülüyor. Ayrıca, Çin'in Sırbistan'daki nüfuzunun siyasi ve diplomatik sonuçları incelenerek, Kosova Savaşı sonrasına kadar uzanan karmaşık ilişkiler ağı açığa çıkarılıyor. Son olarak makale, Çin-Sırbistan ilişkilerinin gelecekteki beklentilerini ve karşılaşılabileceği zorlukları değerlendiriyor. Makroekonomik dengesizliklere odaklanarak, Sırbistan'ın AB üyeliği arzularıyla uyumlu, dengeli bir yaklaşımın gerekliliği vurgulanıyor. Ekonomik iş birliği, siyasi ittifaklar ve küresel siyaset arasındaki hassas etkileşim, Çin-Sırbistan ortaklığının ve bunun daha geniş jeopolitik manzara üzerindeki etkilerinin incelikli bir şekilde araştırılmasına zemin hazırlıyor.

Bu çalışmaya “Çin'in Sırbistan'da artan ekonomik nüfuzu, ülkenin ekonomik gelişimini, siyasi manzarasını ve daha geniş Güneydoğu Avrupa bölgesi içindeki ilişkilerini ne ölçüde etkiledi?” şeklinde yapılandırılmış araştırma sorusu yön vermiştir. Çin'in Sırbistan'da özellikle yatırımlar altyapı projeleri ve ticari ortaklıklar yoluyla artan ekonomik katılımının Sırbistan'ın ekonomik ve siyasi manzarası üzerinde önemli etkileri olacağını varsayıyoruz. Bu etkinin, Sırbistan'ın dış politika tercihlerini şekillendirmesi ve bölgesel dinamikleri etkileyerek hem fırsatları hem de zorlukları ortaya çıkardığı düşüncesi bu araştırmanın varsayımını oluşturmaktadır.

Bu araştırma, ekonomik devlet idaresi ile uluslararası ilişkilerin kesişimine ilişkin bilgiler sağlayarak akademik söyleme katkıda bulunmaktadır. Yükselen küresel güç Çin ile bölgesel aktör Sırbistan arasındaki gelişen dinamiklere odaklanan çalışma, literatürdeki boşlukları doldurmayı ve küresel güç değişimlerinin arka planında ekonomik ilişkilerin karmaşık doğasına ışık tutmayı hedefliyor.

Realist bir teorik çerçeveyi benimseyen bu araştırma, güç dinamiklerinin, devlet çıkarlarının ve ulusal güvenlik arayışının uluslararası ilişkilerin temel itici güçleri olduğunu kabul etmektedir. Realizm, Çin'in yatırımlarının ardındaki stratejik motivasyonları, Sırbistan'ın tepkilerini ve bölgesel güç dengeleri üzerindeki potansiyel etkisini inceleyerek, gelişen ekonomik manzarayı yorumlayacak bir merceğe sağlıyor. Araştırma metodolojisi, niteliksel analizler içermektedir. İçerik analizi ve literatür taraması yoluyla çalışma, Çin'in Sırbistan'daki ekonomik etkisine ilişkin kapsamlı bir anlayış sağlamayı amaçlıyor.

Çin-Sırbistan ilişkilerinin yatırımlar veya altyapı projeleri gibi belirli yönlerine odaklanabilen mevcut bazı literatürden farklı olarak, bu makale kapsamlı ve çok boyutlu bir yaklaşım benimsiyor. Ekonomik katılım, motivasyonlar, Sırp ekonomisi üzerindeki etkiler, siyasi sonuçlar, bölgesel çıkarımlar ve geleceğe yönelik beklentiler gibi bir dizi konuyu kapsıyor. Bu

kapsam genişliği, mevcut karmaşık dinamiklerin daha eksiksiz anlaşılmasını sağlar. Bu makale Realist bir teorik çerçeveyi benimsiyor. Bu seçim, güç dinamiklerini, devlet çıkarlarını ve ulusal güvenlik arayışını vurgulayarak analizi geliştirmekte ve Çin'in Sırbistan'daki ekonomik nüfuzunun stratejik motivasyonları ve jeopolitik sonuçlarının daha odaklanmış bir şekilde incelenmesini sağlamaktadır. Makale, Çin-Sırbistan ilişkilerindeki son gelişmeler ve eğilimler dikkate alınarak mevcut jeopolitik bağlam içinde konumlandırılmıştır. Bu güncellik, analizin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiyi şekillendiren çağdaş dinamikleri yansıtmamasını ve konuyla alakalı kalmasını sağlar.

1. Çin'in Sırbistan Katılımına Genel Bakış

Sırbistan ile Çin arasındaki ekonomik ilişki kapsamlı, dayanıklı ve çeşitlidir. Çin, Batılı şirketlerin enerji ve doğal kaynaklar sektörlerindeki faaliyetlerinde önemli bir yatırımcı olarak görülüyor. Çelik imalat şirketi Železara Smederevo ve RTB Bor'un Çinli yatırımcılar tarafından satın alınması, Sırbistan'ın ulusal ekonomisi açısından yapısal önem taşıyor. Sırbistan'ın Pekin ile altyapı iş birliği, (2013'te başlatılan) Kuşak Yol Girişimi (BRI) ve Çin'in bu pazarlara girme yönündeki girişimlerinden önceye dayanıyor. Belgrad köprüsünün inşası için verilen ilk büyük kredi, 2000'li yılların sonlarına kadar uzanıyor. Sırbistan'ın Çin ile daha yakın ekonomik iş birliğine yönelmesi, büyük ölçüde Moskova'nın taahhütlerini yerine getirememesinden kaynaklanırken, Pekin, Sırbistan için mali kaynakları kullanılabilir hale getirmiştir. Çin ile Sırbistan arasındaki siyasi ilişkiler, 1998-1999 Kosova Savaşı sırasında kurulan mevcut bağlarla birlikte genişlemiş ve güçlenmiştir.¹

Çin, başta "Yeni İpek Yolu" projesi olmak üzere daha geniş dış politika girişimlerinin bir parçası olarak Balkanlar'daki ülkelerle aktif olarak etkileşimde bulunuyor. Orta ve Doğu Avrupa'nın stratejik önemi dikkate alındığında Çin, bölge üzerinden Batı Avrupa'ya uzanan yeni ulaşım ve lojistik arterlerinin potansiyeline dikkat çekiyor. Çin, Sırbistan'daki Kostolac enerji santrali için kredi ve inşaat projeleri ile Sırbistan'ın ilk rüzgâr çiftliği için rüzgâr türbinleri tedariki gibi Balkanlar'daki çeşitli yatırım ve altyapı projelerinde yer almıştır. Çinli şirketler Sırbistan'daki devlete ait işletmeleri satın almakla ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Tuna nehri üzerinde bir limanın gümrüksüz ihracat bölgesi inşa edilmesi ve Sırbistan'ın otoyol ile demiryolu ağının genişletilmesi konularında da görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Ancak Çin'in bölgeye katılımı dolayısıyla ekonomik ve siyasi zorluklar ile AB-Çin ilişkilerinden kaynaklanan zorluklarda mevcuttur.²

Çin'in Balkanlar'daki stratejik çıkarlarının bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarı üzerinde potansiyel etkileri olabilir. Çin, 2009-2021 yılları arasında bölgeye 32 milyar Avro yatırım yapmış ve Sırbistan tek başına bu yatırımdan 10,3 milyar Avro almıştır.³ Çin'in bölgedeki yatırımları ekonomik büyüme ve istihdam için bir fırsat olarak görülse de aynı zamanda siyasi, çevresel ve sosyal koşullara bağlı oldukları için de endişe ile bakılmaktadır. Bu durumun potansiyel olarak Çin'e bağımlılığa ve bölge ekonomisinde çeşitlilik eksikliğine yol açabileceği düşünülmekte ve bu da uzun vadede olumsuz sonuçlara yol açacağı düşünülmektedir. Ayrıca Çin'in yumuşak gücü ve bölgedeki siyasi nüfuzu, bölgenin siyasi istikrarı üzerinde de etkiler oluşturabileceği düşünülmektedir. Çin; Konfüçyüs Enstitüleri ağıyla birlikte, bölgedeki siyasi, medya, eğitim ve kültürel kuruluşlarla iş birliği kurmuştur. Çin'in bölgedeki en gelişmiş ilişkisi

¹ Wouter Zweers et al., "China and the EU in the Western Balkans A Zero-Sum Game?," *Clingendael Report* (Lahey: The Clingendael Institute: 2020).

² Dragan Pavličević, "China's New Silk Road Takes Shape in Central and Eastern Europe," *China Brief* 15, no. 1 (2015): 9-13.

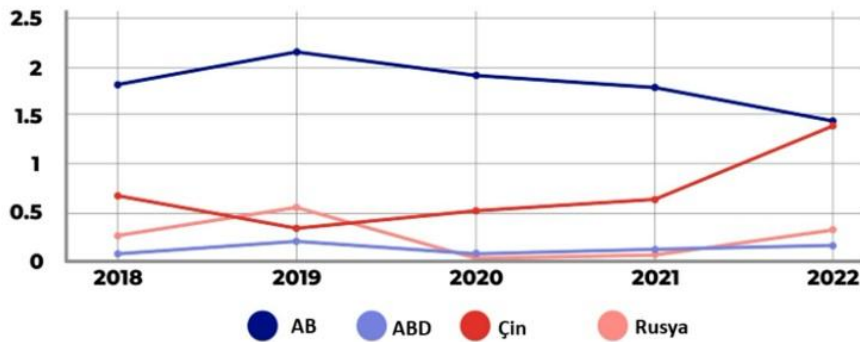
³ Branislav Stanicek, Simona Tarpova, "China's Strategic Interests in the Western Balkans," *European Parliament Briefing*, 24 Haziran 2022. Erişim tarihi: 28.11.2024, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI\(2022\)733558_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI(2022)733558_EN.pdf).

Sırbistan'la olup, Çin, Kosova'nın statüsü konusunda Sırbistan'ı desteklemiş, Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımayı reddetmiş ve Kosova'nın Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlara yaptığı başvurulara karşı engeller çıkarmıştır.⁴

2. Çin'in Sırbistan'daki Yatırımları

Çin'in Sırbistan'daki yatırımları ülke ekonomisinin önemli bir parçası olmuştur. İlk yatırım, 2016 yılında Hesteel Group tarafından bir Sırp devlet çelik fabrikasının satın alınmasıydı. Bu satın alma, Çinli yatırımcılara Sırbistan'ın yatırım yapmak için cazip bir yer olduğunun sinyalini vermiştir.⁵ 2005'ten 2013'e kadar Çin'den Sırbistan'a toplam net para girişi 20 milyon avro olmuştur. Çin, toplam mal değişimi açısından beşinci, ithalat açısından ise dördüncü sırada yer almıştır. Sırbistan'ın Çin'e ihracatı 2014 yılında 14,1 milyon dolar iken, 2015 yılında 20,2 milyon doları bulmuştur. Buna karşılık Sırbistan, 2014 ve 2015 yıllarında Çin'den mal ithal etmiş ve bu o yıllarda Sırbistan'ın toplam ithalatının %7,6 ve %8,5'ini oluşturmuştur. 2010 yılında Çin ve Sırbistan, China Communications Construction Company'nin yan kuruluşu olan Çin devlet şirketi China Road and Bridge Corporation tarafından Belgrad'da Tuna Nehri üzerinde inşa edilen köprünün inşasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Proje, Çin Exim Bank'ın kredisinden (%85) ve Sırbistan ve Belgrad şehrinin fonlarından (%15) finanse edilmiştir.⁶ 2016'dan 2022'ye kadar Sırbistan'daki yatırımların toplam değeri 3 milyar dolarının üzerinde olup, yatırım yapılan toplam tutarın %64,7'sini satın almalar oluşturmaktadır. Bu dönemde Sırbistan'da Çin devlet şirketlerinin iki yatırımı olmuştur: Železara Smederevo'nun satın alınması ve bakır madeni Bor'un (RTB Bor) Zijin Mining şirketi tarafından satın alınması. Çinli şirketler Sırbistan'daki otomotiv endüstrisine yatırım yapmaktadır. Shandong Linglong şirketi, Zrenjanin'deki bir lastik fabrikasına yaklaşık 900 milyon dolar yatırım yapmayı planladığını belirtmiştir.⁷

Grafik 1. Sırbistan'daki Çin Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku (milyar €)

Kaynak: Stefan Vladislavljev, How Did China Become the Largest Investor in Serbia?

⁴ Stanicek, Tarpova, "China's Strategic Interests..."

⁵ Vladan Ivanović and Katarina Zakić, "Belt and Road Investments in Serbia: Is China a New Saviour or a New Threat?," *Medjunarodni Problemi* 75, no. 1 (2023): 65-92.

⁶ Duško Dimitrijević, "Chinese Investments in Serbia- a Joint Pledge for the Future of the New Silk Road," *TalTech Journal of European Studies* 7, no. 1 (2017): 64-83.

⁷ Ivanović, Zakić, "Belt and Road Investments..."

Tablo2. Sırbistan'daki Çin Yatırım Projeleri (2016 – Haziran 2022) Milyon ABD Doları

Yıl	Proje	Sektör	Milyon \$	Durum
2016	Hesteel, Smederevo Demir Çelik İşletmesi	Metalurji	330	Tamamlandı
2016	Eurofiber, Ćuprija İplik Fabrikası	Tekstil	1,21	Tamamlandı
2017	Mei Ta, Obrenovac Otomobil Fabrikası	Otomotiv	124	Tamamlandı
2018	Zijin Mining, Bor Bakır İşletmesi	Metalurji	1.722,8	Tamamlandı
2019	Shandong Linglong Lastik Fabrikası, Zrenjanin	Otomotiv	896	Devam Ediyor
2019	Yanfeng İç Mekanlar, Kragujevac	Otomotiv	44.8	Tamamlandı
2020	Changzhou Xingyu Otomotiv Aydınlatma Sistemleri, Niš	Otomotiv	68.4	Tamamlandı
2021	Yanfeng Araç Güvenlik Sistemleri, Kragujevac	Otomotiv	21.2	Devam ediyor
2021- 2022	Minth, Loznica ve Šabac	Otomotiv	100	Tamamlandı

Kaynak: Katarina Zakić, Vladan İvanović, Belt and Road Investments in Serbia: Is China a New Saviour or a New Threat?

Grafikte ve tabloda Çin'in Sırbistan'daki doğrudan yabancı yatırımları ve yatırım projelerinin sektörel dağılımı yer alıyor. Analiz ettiğimizde, Çin'in özellikle metalurji ve otomotiv sektörlerine yoğunlaştığını görüyoruz. Hesteel Group'un Sırbistan'da bir çelik tesisini 330 milyon dolara ve Zijin Mining Group tarafından ise bir bakır madenini 1,7 milyar dolara satın alması gibi büyük yatırımlar, metalurji sektörünün önemini vurguluyor. Otomotivde ise Shandong Linglong'un lastik fabrikasına 896 milyon dolarlık devam eden yatırımı dikkat çekiyor. Bu yatırımlar, Sırbistan'ın ekonomik yapısında dönüşüme yol açarak iş olanakları sağlıyor ve endüstriyel üretim kapasitesini artırıyor. Ancak, Çin'in Sırbistan'daki bu etkisi, ülkenin AB ile olan ilişkilerinde bazı hassasiyetler oluşturuyor. Çin yatırımlarının yoğunlaşması, Sırbistan'ın ekonomik bağımlılık riskini artırarak potansiyel bir asimetrik güç dengesine yol açabilir. Çelik fabrikasının ve bakır madeninin Çinli şirketler tarafından satın alınması, Çin'in Avrupa'ya endüstriyel ve ekonomik entegrasyonunu pekiştirirken, Avrupa pazarlarına doğrudan erişimini sağlamlaştırmaktadır. Bu tür yatırımlar, Çin'in sanayi fazlası üretimini (çelik, alüminyum gibi) ihraç etme amacına da hizmet eder. Bu da Çin'in yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda stratejik kaynak yönetimini gösterir.

3. Çin Yatırımlarının Motivasyonları

Çin'in Sırbistan'daki yatırımları öncelikle ekonomik ve jeopolitik çıkarlardan kaynaklanıyor. Çin, enerji santralleri, köprüler, otoyollar ve demiryolları gibi büyük ölçekli altyapı projelerine girerek ekonomik nüfuzunu ve ihracat endüstrisini genişletmeyi hedefliyor. Ayrıca Çin, bu projeler aracılığıyla aşırı üretilen çelik, alüminyum, çimento ve diğer malzemeleri satmayı ve vatandaşlarına istihdam olanağı sağlamayı hedefliyor. Dahası, Çin'in Sırbistan'daki yatırımları aynı zamanda Avrupa'da stratejik bir dayanak noktası işlevi görüyor, varlığını güçlendirmesine ve Batı ile bir çatışma durumunda potansiyel olarak avantaj elde etmesine olanak tanıyor. Bu,

Çinli ve Sırp liderler arasındaki yakın ilişkiler, ortak polis tatbikatları ve iki ülke arasında bir serbest ticaret anlaşması müzakere etme niyetiyle kanıtlanıyor.⁸

4. Yatırımların Sırbistan Ekonomisi Üzerindeki Etkisi

Çin yatırımlarının Sırbistan üzerindeki ekonomik etkisi, özellikle 2013 ile 2019 arasındaki dönemde oldukça büyük olmuştur. Çinli şirketler, altyapı geliştirme ve endüstriyel projelere odaklanarak ulaştırma, metal ve enerji gibi kilit sektörlerde önemli yatırımlar yönlendirmiştir. Bu yatırımlar, yeni üretim tesislerinin kurulmasına olanak tanımış ve işsizlik oranlarını düşürerek yoksulluk seviyelerinin azalmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Çin'den gelen yatırımlar, yatırımların yoğunlaştığı sektörlerde ortalama brüt kazançlarda gözle görülür bir artışa neden olmuştur. Çinli yatırım şirketleri, Sırp ekonomisinin ilerlemesi için hayati öneme sahip olan teknoloji ve bilgi transferinin yanı sıra yeni yönetim yöntemlerinin uygulamaya konmasını da kolaylaştırmıştır. Yatırımlar aynı zamanda Sırbistan'ın genel ekonomik ve sosyal kalkınması üzerinde de olumlu bir etki yaratarak üretimin artmasına, ihracatın büyümesine ve iş ortamının güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, Çin yatırımlarıyla ilişkili, çevre düzenlemelerine uyulmamasına ilişkin endişeler, satın almada şeffaflık eksikliği ve Sırbistan'ın AB entegrasyon süreci üzerindeki etkisi de dahil olmak üzere potansiyel risklerin bulunduğunu dikkate almak önemlidir. Bu risklere rağmen, Çin yatırımlarının girişi, ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesinde, gelecekteki ekonomik iş birliğinin desteklenmesinde ve Sırbistan'ın Çinli şirketler için cazip bir yatırım merkezi olarak konumlandırılmasında etkili olmuştur. Çin ile yoğun ve verimli iş birliğinin devamı, Sırbistan'da istihdam yaratmayı ve ekonomik ortamı iyileştirmeyi gerektiren yatırım projelerinin teşvik edilmesi ve uygulanması açısından hayati önem taşımaktadır.⁹

5. Çin'in Sırbistan'daki Nüfuzunun Siyasi ve Ekonomik Etkileri

Çin ile Sırbistan arasındaki dostane diplomatik ilişkiler, Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanıdığı Ekim 1949'dan bu yana devam etmektedir. 2009 yılında ülkeler arasındaki anlaşma, siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda daha fazla iş birliğini teşvik eden '*Stratejik Ortaklık*'ın başlatılmasıyla daha da artırılmıştır. Stratejik ortaklık, Sırbistan'ın AB ile serbest ticaret anlaşmaları, Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA) gibi anlaşmalar vasıtasıyla, Sırbistan'da faaliyet gösteren Çinli şirketler için 800 milyon kişilik bir serbest ticaret alanına erişim anlamına gelmektedir. Çin açısından bakıldığında bu, 'yurt dışına çıkma' politikasında değerli bir basamak taşıyı temsil ediyor. Çin'in "*dışa açılma*" politikası, 2000'li yıllarda hız kazanan ve Çinli şirketlerin yurt dışında yatırım yapmasını teşvik eden bir stratejidir. Bu politika, Çin'in büyük oranda bir yatırım alıcısı konumundan çıkararak önemli bir doğrudan yabancı yatırım sağlayıcısına dönüşmesine olanak tanımıştır.¹⁰ Çin perspektifinden bakıldığında girişim, kıtanın kenarlarında fiziksel bir varlık kurarak anti-damping düzenlemelerini atlatarak, kazançlı Avrupa pazarlarına son derece değerli bir giriş vaat ediyor.¹¹ Sırbistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Çin ile olan güncel ilişkilerini Sırp dış politikasının en önemli direklerinden biri olarak tanımlamaktadır. Bu, Sırbistan'ın Sırp Yenilenme Partisi yönetimindeki liderliğinin ve Demokrat Parti

⁸ Mario Holzner, "Serbia, China's Gateway to Europe," *Wiiw*, 16.10.2022, Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://wiiw.ac.at/serbia-china-s-gateway-to-europe-n-566.html>.

⁹ Darko Marjanović, Elena Jovičić, Danijela Stojanović, "The Global Distribution of Chinese Investments – Importance for the Economy of Serbia," *Ekonomika* 67, no. 1 (2021): 43-55.

¹⁰ Hongying Wang, "A Deeper Look At China's 'Going Out' Policy," Center for International Governance Innovation, 08 Mart 2016. Erişim tarihi: 28 Kasım 2024, https://www.cigionline.org/static/documents/hongying_wang_mar2016_web.pdf.

¹¹ Graham Hollinshead, "Chinese Overseas Foreign Direct Investment and the Sino-Serbian Strategic Partnership," *Work Organisation, Labour & Globalisation* 8, no. 1 (2014): 37-48.

yönetimindeki önceki dönemin devamlılığını temsil etmektedir. Öte yandan Çin'in Sırbistan'ın bazı politikalarına, özellikle de Kosova'nın bağımsızlığını reddetmesine verdiği destek, yıllar boyunca tutarlı bir şekilde devam etmiştir. Sırbistan, uluslararası ve yerel forumlarda Çin'in üniter, tek devletli konumunu desteklemiş ve Çin'in insan hakları ihlalleri gibi tartışmalı konularında sessiz kalmıştır. Son yıllarda iki ülke arasındaki sivil-asker iş birliğinde de bir artış görülmüş, Çin, Sırbistan'a dokuz milyon avroyu aşan askeri, teknolojik ve güvenlik bağışları yapmıştır. Çin'den yüz tanıma teknolojisi alan ve ortak Sırp-Çin polis devriyeleri yürüten Sırbistan, Batılı güvenlik kurumlarının radarına girerek, kitlesel saldırılar için olası bir "Truva atı" olarak ortaya çıktığı öne sürülüyor. Avrupa yönelimini korumak için Sırbistan'ın, müktesebat değerlerine bağlı olduğunu AB'ye kanıtlaması gerekeceği öne sürülmektedir.¹² Sonuç olarak, geçtiğimiz on yılda Sırbistan, altyapı projeleri ve doğrudan yabancı yatırımlara yönelik kredi anlaşmaları yoluyla Batı Balkanlar'da oluşan Çin nüfuzunun merkezi haline gelmiştir. Çin nüfuzunun yükselişine siyasi iktidar sessiz kalırken, Çin şirketlerinin Sırbistan'daki zararlı uygulamaları nedeniyle siyasi muhalefetin yanı sıra çevre gruplarından bazıları tepki göstermiştir. Yine de Çin, Sırp hükümetinin en popüler ortaklarından biri ve aynı zamanda Sırbistan'ın ekonomik kalkınmasının kilit ortağı olmaya devam ediyor.¹³

6. Çin'in Balkanlardaki Nüfuzunun Bölgesel Etkileri

Avrupa Birliği, Çin'in Batı Balkanlar'daki katılımını, aday ülkelerin bireysel İlerleme Raporları ve potansiyel adayların Analitik Raporlarıyla birlikte her yıl yayınlanan bir belgede ele almıştır. AB, Çin'in Dünya Bankası'ndaki iş ve yatırım faaliyetinin ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu ancak sosyo-ekonomik ve finansal sürdürülebilirliği sıklıkla ihmal ettiğini, bunun potansiyel olarak yüksek düzeyde borçluluğa ve stratejik varlıklar ve kaynaklar üzerinde kontrolün devredilmesine yol açtığını vurgulamıştır. AB, Çin'in bölgedeki faaliyetlerine ve bunların uluslararası normlara ve AB normlarına uyumlu olması noktasında endişe ile bakmaktadır. AB, insan hakları, özgürlük, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili değerlerin bölgede gözetilmesini incelemektedir. Çin'in Batı Balkanlar'daki yatırımları ve altyapı projeleri, AB için ekonomik rekabete yol açmış ve potansiyel olarak AB'nin bölgedeki ekonomik çıkarlarını etkilemiştir. Çin'in Sırbistan'daki artan etkisi, AB'nin Batı Balkanlar'daki siyasi nüfuzuna meydan okumuş ve potansiyel olarak AB'nin bölgedeki değerlerini ve normlarını destekleme çabalarını etkilemiştir.¹⁴

AB'nin eleştirileri, Çin'in borç tuzağı diplomasisi, çevre standartlarının düşmesi ve yolsuzluğa katkıda bulunması gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Karadağ'daki otoyol projesi ve Bosna Hersek'teki kömür santrali yatırımları, bu eleştirilerin somut örnekleridir. Ayrıca, Çin'in ihale süreçlerindeki şeffaflık eksikliği ve bazı şirketlerinin yolsuzluk iddialarına karışması, AB tarafından dikkatle izlenmektedir. Tüm bunlara ek olarak, Çin'in Konfüçyüs Enstitüleri, kültür merkezleri ve ticaret odaları aracılığıyla "yumuşak güç" uygulamaları, bölge halkının algısını Çin lehine şekillendirmekte ve Batı Balkanlar'daki ekonomik ve siyasi etkisini artırmaktadır.¹⁵

Bosna Hersek'in AB'ye üyelik rotasını tam olarak oluşturamamış olması Çin'in nüfuzunun artmasına da olanak sağlamıştır. Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi, ülkedeki Çin nüfuzunu arttırmıştır. Bunun bir örneği, Çin'in 2010 ve sonrasında ülkenin enerji

¹² Nina Markovic Khaze, "Is China's Rising Influence in The Western Balkans a Threat to European Integration?," *Journal of Contemporary European Studies* 29, no. 2 (2021): 234-250.

¹³ Stefan Vladisavljev, "Chinese Influence in Serbia," *CEPA*, Comprehensive Report, 02.09.2022, Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://cepa.org/comprehensive-reports/chinese-influence-in-serbia/>

¹⁴ Nikola Bošković, "The EU's Response to the Increased Chinese Engagement in the Western Balkans," (Master's Thesis, Freie Universität Berlin, 2020).

¹⁵ Gamze Ayan Çakmak, "Batı Balkanlar'da Çin-AB Rekabeti," *DSJournal*, 23.10.2020, Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.dsjournal.org/bati-balkanlarda-cin-ab-rekabeti/#.DSJOURNAL>

sektöründe artan varlığıdır. Bir diğer örnek ise iki farklı şehirde Konfüçyüs Enstitülerinin kurulması ve eğitim alanında iş birlikleridir¹⁶. Kosova ve Çin arasındaki ekonomik etkileşimde artış işaretleri görülüyor ancak Çin'in doğrudan yabancı yatırımları, kredileri ve inşaat taahhütleri son derece düşük seviyede kalıyor. Kosova'da faaliyet gösteren Çinli şirketlerin merkezleri çoğunlukla Arnavutluk ve bir dereceye kadar da Sırbistan olmak üzere diğer ülkelerde bulunuyor. Siyasi açıdan ikili ilişki büyük ölçüde Pekin'in Kosova'nın bağımsızlığını tanımaması tarafından belirleniyor. İki taraf arasında çok sayıda gayri resmi siyasi temas olsa da daha derin bağlara dair hiçbir kanıt yok¹⁷. Kuzey Makedonya da Çin ile iş birliği yapan bölge ülkelerinden biri. Bu noktada Kuşak ve Yol Projesi'nin Avrupa'ya ulaşan güney güzergahında stratejik bir konuma sahip, bu nedenle iki ülke arasındaki ilişkiler gelişiyor.¹⁸ Çin, bölge ülkelerinde Konfüçyüs Enstitüleri kurarak kültürel diplomasisini güçlendirmektedir. Örneğin, Arnavutluk'ta Tiran Üniversitesi'ne bağlı bir Konfüçyüs Enstitüsü bulunmaktadır.¹⁹

Çin hükümeti, doğrudan yabancı yatırımlar ve finansman mekanizmaları aracılığıyla Balkanlar'daki etkisini artırmakta ve bu ülkeleri kendisine daha bağımlı hale getirmektedir. Sırbistan, Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ'da yapılan yatırımlar, genellikle şirket satın alımları yoluyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Sırbistan'da Çin'in doğrudan yabancı yatırım oranı 2016 yılında %7,2 iken, bu oran 2018 yılında %14,83'e yükselmiştir. Bu artışta, Železara Smederevo çelik fabrikasının ve Zijin Bor Copper şirketinin %63 hissesinin satın alınması önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, Çin'in bölge ülkeleriyle borçlanma ilişkisi kurarak ekonomik bağımlılığı artırdığı görülmektedir. Çin Exim Bankası ve Çin Kalkınma Bankası tarafından sağlanan altyapı kredileri, birçok Balkan ülkesinin toplam dış borçları içinde önemli bir paya sahiptir. Örneğin, Karadağ'ın toplam dış borcunun %22'si (671 milyon avro), Kuzey Makedonya'nın %14'ü (714 milyon avro), Bosna-Hersek'in %13'ü (1,1 milyar avro) ve Sırbistan'ın %7,9'u (24,5 milyar avro) Çin'e aittir.²⁰ Çin'in bölgedeki nüfuzu ekonomik fırsat ve karşılıklı yarar vaadiyle baştan çıkarmaya ve cezbetmeye çalışan ekonomik bir süper güç olarak açıklanabilir. Anlaşılacağı üzere Çin'in bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzu, bir altyapı ve borç verme gücü olarak daha doğru bir şekilde yorumlanabilir.

7. Çin-Sırbistan İlişkilerinde Gelecekteki Beklentiler ve Zorluklar

Çin-Sırbistan arasında küresel ekonomik faktörlere dayalı iş birliğinin derinleştirilmesi potansiyeli ve Sırbistan'ın Çin ile güçlü bir ortaklık kurmadaki ekonomik kapasitesinin önemi tartışılıyor. Ayrıca, Sırbistan'ın Çin'in Güneydoğu Avrupa bölgesinde kilit bir ortak olarak oynadığı rolün önemi de vurgulanmaktadır. Sırbistan ile Çin arasındaki stratejik ilişkilerin sürdürülebilir gelişimini sağlamak için makroekonomik dengesizliklerin ve asimetrik ikili ekonomik iş birliğinin ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, Sırbistan'ın Çin ile ekonomik iş birliğindeki karşılaştırmalı avantajlarını artırabilecek bir dış politika değişkeni olarak Avrupa Birliği ve Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma konusundaki kararlılığının önem arz ettiği vurgulanmaktadır.²¹ Çin'in Sırbistan'daki Belgrad – Budapeşte demiryolu hattı, Pupin Köprüsü projesi ve benzeri büyük ölçekli altyapı projelerine yaptığı yatırımlar, Sırbistan'ın

¹⁶ Göktuğ Çalışkan, "On China's Increasing Influence in the Balkans," *ANKASAM*, 28.12.2022, Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.ankasam.org/on-chinas-increasing-influence-in-the-balkans/?lang=en>.

¹⁷ Zweers et al., "China and the EU..."

¹⁸ Çalışkan, "On China's Increasing Influence in the Balkans."

¹⁹ Dilruba Kurut, "Çin'in Balkan Politikası: Kuşak-Yol Projesi'nin Bölgeye Etkileri," *Avrasya Etüdleri*, no. 62 (2023): 35–65.

²⁰ Sevba Abdula, "Batı'nın Salgındaki Yönetim Zafiyeti Balkanlar'da Çin'e Nüfuz Alanı Açıyor," *Anadolu Ajansı*, 16.03.2021, Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/batinin-salgindaki-yonetim-zafiyeti-balkanlarda-cine-nufuz-alani-aciyor/2177636>.

²¹ Duško Dimitrijević, "Contemporary Relations of Serbia and China in a Changing World," *Security Challenges and the Place of the Balkans and Serbia* 16 (2020): 246-272.

altyapısını ve bağlantısını geliştirmeye yönelik kararlılığını ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra Sırbistan'ın Avrupa Birliği'ne katılma isteği, Çin'le ilişkilerinin bağımsız gelişimi açısından önemli bir zorluk teşkil ediyor. AB'nin standartları ve kuralları, özellikle Çin'in sunduğu büyük altyapı projeleri bağlamında Sırbistan'ın belirli anlaşmalara katılma kabiliyetini sınırlandırabilir. Farklı taraflardan gelen baskılar ve ABD-Çin rekabeti de dahil olmak üzere küresel siyasi manzara, Sırbistan'ın Çin ile ilişkilerinde zorluklar ortaya çıkarıyor. Washington'un aracılık ettiği Belgrad-Priştine Anlaşmaları ve Huawei meselesi, küresel siyasetin Çin-Sırp ilişkilerinde aşılması gereken zorluklardır. Çin, ticaretten ziyade yatırım yoluyla nüfuz sahibi olmaktadır. Sırbistan'ın ihracat hacminde düşük katma değerli ürünlere hâkim olması, Çin'in ülkedeki yatırımlarının istediği düzeyde bir pazara sahip olamamasına neden olmaktadır. Bu da iki ülke arasında aşılması gereken engellerden biridir.²² Çin ile Sırbistan arasında ekonomik iş birliği ve altyapı gelişimi açısından ümit verici beklentiler olsa da AB üyeliği, küresel politika ve ticari kısıtlamalarla ilgili zorluklar, ilişkilerinin gelecekteki gidişatını etkileyebilir. Her iki ülkenin de karşılıklı yarar ve sürdürülebilir iş birliği fırsatlarından yararlanarak bu zorlukların üstesinden gelmesi çok önemlidir.

8. Çin-Sırbistan İlişkilerinin Realist Teori Perspektifinden Analizi

Realizm, güç arayışına, ulusal çıkarlara ve devletlerin uluslararası sistemdeki rekabetçi doğasına dayalı uluslararası ilişkileri analiz etmek için bir çerçeve sağlar. Çin-Sırbistan ilişkisine realist ilkelerin uygulanması, ekonomik, politik ve stratejik boyutların bu bağlamda incelenmesini gerektirir.

Realizm, devletlerin güçlerini ve nüfuzlarını artırmak için ekonomik ilişkilere girdiklerini öne sürüyor. Çin-Sırbistan bağlamında, Çin'in Sırbistan'ın enerji ve doğal kaynaklar sektörlerine yaptığı önemli yatırımlar, ekonomik avantaj arayışına işaret ediyor. Gerçekçi bir perspektiften bakıldığında, Çin muhtemelen kaynakları güvence altına alma, ekonomik avantaj elde etme ve küresel sahnede ekonomik gücünü artırma arzusuyla hareket ediyor. Realistler ittifakların ve ortaklıkların stratejik önemini vurguluyorlar. Çin'in Sırbistan'a, özellikle de altyapı ve enerji gibi kritik sektörlerde katılımı, stratejik konumlandırmanın gerçekçi ilkeleriyle uyumludur. Bu ilişki, Çin'in Balkanlar'daki nüfuzunu genişletme ve Avrupa'da yer edinmeye yönelik daha geniş stratejisinin bir parçası olarak görülebilir.

Realistler, uluslararası ilişkilerde siyasi etkinin önemini kabul eder. Çin'in, Kosova gibi hassas jeopolitik konularda Sırbistan'a verdiği destek, siyasi nüfuz oluşturma çabasını yansıtıyor. Realistler bu desteği Çin'in bölgedeki konumunu güçlendirmenin ve potansiyel olarak diğer büyük güçlerin etkisini dengelemenin bir yolu olarak görecektir.

Realizm, uluslararası politikanın rekabetçi doğasını vurgular. Sırbistan'ın Moskova'nın başarısızlığına dair algısıyla Çin'e yönelmesi, büyük güçler arasındaki jeopolitik rekabeti ön plana çıkarıyor. Realistler bunu, devletlerin kendi çıkarlarına ve müttefiklerinin algılanan güvenilirliğine göre kendilerini stratejik olarak hizalamaları olarak yorumlayacaklardır. Realistler, Çin'in artan etkisinin Balkanlar'ın siyasi ve ekonomik istikrarı üzerindeki etkisine ilişkin endişelerini dile getirebilirler. Bölge, büyük güçlerin nüfuz için rekabet ettiği jeopolitik bir savaş alanı haline geliyor ve bu durum potansiyel olarak gerilimlerin ve stratejik rekabetlerin artmasına yol açmaktadır.

Realizm, devletlerin potansiyel tehditlere karşı koymak için sistem içerisinde bir dengelemeye girişileceğini öngörür. Çin-Sırbistan ilişkileri bağlamında, komşu ülkeler ve küresel güçler,

²² Zhemelinska Yevheniia, Hong Song Liu, "China – Serbia Cooperation: Restrictions and Challenges," *Young Scientist* 10, no. 98 (2021): 183–187.

Çin'in bölgedeki etkisini dengelemek için ittifaklar kurarak veya mevcut ortaklıkları güçlendirerek yanıt verebilir.

Sonuç

Sırbistan ile Çin arasındaki ekonomik ilişki, Çin'in enerji, doğal kaynaklar ve altyapı gibi kilit sektörlerdeki önemli yatırımlarıyla dikkat çeken kapsamlı ve kalıcı bir ortaklığa dönüştü. Önemli Sırp varlıklarının Çinli yatırımcılar tarafından satın alınması, yalnızca Sırbistan'ın ulusal ekonomisini desteklemekle kalmadı, aynı zamanda iki ülke arasındaki diplomatik ve siyasi bağları da güçlendirdi. Çin'in Balkanlar'a, özellikle de Sırbistan'a katılımı, başta bağlantı ve ekonomik iş birliğini geliştirmeyi amaçlayan "Yeni İpek Yolu" projesi olmak üzere daha geniş dış politika girişimlerinin bir parçasıdır.

Çin'in Sırbistan'daki yatırımlarının ardındaki motivasyonlar hem ekonomik hem de jeopolitik çıkarlara dayanıyor. Çin, ekonomik nüfuzunu genişletmeyi, ülkedeki yatırımları ile küresel pazardaki payını büyütmeyi ve Avrupa'da stratejik bir yer edinmeyi amaçlıyor. Bu yatırımlar Sırbistan'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulursa da Çin'e karşı ekonomik bağımlılık ve bölgesel istikrara yönelik zorlukları da beraberinde getiriyor. Çin yatırımlarının Sırbistan ekonomisi üzerindeki etkisi önemli olmuş; istihdamın artmasına, yoksulluk seviyelerinin azalmasına, teknoloji ve yönetim yöntemlerinde ilerlemeler yaşanmasını sağlamıştır. Ancak çevresel kaygılar ve Sırbistan'ın AB entegrasyon sürecine olası etkileri gibi ilgili riskler de mevcuttur.

Diplomatik cephede Çin ve Sırbistan, "Stratejik Ortaklık" ve hassas uluslararası konularda karşılıklı destek ve güçlü siyasi bağları ile öne çıkmaktadırlar. Çin'in bölgedeki etkisi, Batı Balkanlar'da artan ekonomik ve siyasi nüfuzu, AB'nin jeopolitik kaygılarını artırmıştır. İleriye baktığımızda, Çin-Sırbistan ilişkilerinin gelecekteki beklentileri küresel ekonomik faktörlerle, Sırbistan'ın AB üyeliği arayışıyla ve uluslararası politikanın gelişen dinamikleriyle iç içe geçmiş durumda. Sürdürülebilir iş birliği için ticari kısıtlamalar, jeopolitik rekabetler ve diğer küresel güçlerle ilişkilerin dengelenmesi gibi zorlukların üstesinden gelinmesi gerekecektir.

Çin-Sırbistan ilişkisini realist teorinin merceğinden analiz ettiğimizde, her iki ülkenin de uluslararası sistemde güç, ekonomik avantaj ve stratejik konumlanma arayışı tarafından yönlendirildiği açıkça ortaya çıkıyor. Realist perspektif, uluslararası ilişkilerin rekabetçi doğasının altını çiziyor ve Çin'in bölgede artan etkisinin potansiyel etkileri hakkında sorular ortaya atıyor.

Kaynakça

- Abdula, Sevba. "Batı'nın Salgındaki Yönetim Zafiyeti Balkanlar'da Çin'e Nüfuz Alanı Açıyor." *Anadolu Ajansı*, 16.03.2021. Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/batinin-salgindaki-yonetim-zafiyeti-balkanlarda-cine-nufuz-alani-aciyor/2177636>.
- Bošković, Nikola. "The EU's Response to the Increased Chinese Engagement in the Western Balkans." Master's Thesis, Freie Universität Berlin, 2020.
- Çakmak, Gamze Ayan. "Batı Balkanlar'da Çin-AB Rekabeti." *DSJournal*, 23.09.2020. Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.dsjournal.org/bati-balkanlarda-cin-ab-rekabeti/#>.
- Çalışkan, Göktuğ. "On China's Increasing Influence in the Balkans." *ANKASAM*, 28.12.2022. Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.ankasam.org/on-chinas-increasing-influence-in-the-balkans/?lang=en>.
- Dimitrijević, Duško. "Chinese Investments in Serbia-a Joint Pledge for the Future of the New Silk Road." *TalTech Journal of European Studies* 7, no. 1 (2017): 64–83.

- Dimitrijević, Duško. "Contemporary Relations of Serbia and China in a Changing World." *Security Challenges and the Place of the Balkans and Serbia* 16 (2020): 246–272.
- Hollinshead, Graham. "Chinese Overseas Foreign Direct Investment and the Sino-Serbian Strategic Partnership." *Work Organisation, Labour & Globalisation* 8, no. 1 (2014): 37–48.
- Holzner, Mario. "Serbia, China's Gateway to Europe." *Wiiw*, 16.09.2022. Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://wiiw.ac.at/serbia-china-s-gateway-to-europe-n-566.html>.
- İvanović, Vladan, Katarina Zakić. "Belt and Road Investments in Serbia: Is China a New Saviour or a New Threat?" *Međunarodni Problemi* 75, no. 1 (2023): 65–92.
- Khaze, Nina Markovic. "Is China's Rising Influence in The Western Balkans a Threat to European Integration?" *Journal of Contemporary European Studies* 29, no. 2 (2021): 234–50.
- Kurut, Dilruba. "Çin'in Balkan Politikası: Kuşak-Yol Projesi'nin Bölgeye Etkileri." *Avrasya Etüdüleri*, no. 62 (2023): 35–65.
- Marjanović, Darko, Elena Jovičić, Danijela Stojanović. "The Global Distribution of Chinese Investments – Importance for the Economy of Serbia." *Ekonomika* 67, no. 1 (2021): 43–55.
- Pavličević, Dragan. "China's New Silk Road Takes Shape in Central and Eastern Europe." *China Brief* 15, no. 1 (2015): 9–13.
- Stanicek, Branislav, Simona Tarpova. "China's Strategic Interests in the Western Balkans," *European Parliament Briefing*, 24.06.2022. Erişim tarihi: 28.11.2024. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI\(2022\)733558_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733558/EPRS_BRI(2022)733558_EN.pdf).
- Vladislavljev, Stefan. "Chinese Influence in Serbia." *CEPA Comprehensive Report*, 02.09.2022. Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://cepa.org/comprehensive-reports/chinese-influence-in-serbia/>.
- Wang, Hongying. "A Deeper Look At China's 'Going Out' Policy." *Center for International Governance Innovation*, 08.03.2016. Erişim tarihi: ? https://www.cigionline.org/static/documents/hongying_wang_mar2016_web.pdf.
- Yevheniia, Zhemelinska, Hong Song Liu. "China – Serbia Cooperation: Restrictions and Challenges." *Young Scientist* 10, no. 98 (2021): 183–187.
- Zweers, Wouter, Vladimir Shopov, Frans-Paul van der Putten, Mirela Petkova, Maarten Lemstra. "China and the EU in the Western Balkans A Zero-Sum Game?" *Clingendael Report*, Lahey: The Clingendael Institute: 2020. Erişim tarihi: 28.11.2024. <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2020-08/china-and-the-eu-in-the-western-balkans.pdf>.

Makale Gelişi:
10.09.2024

Makale Kabulü:
27.12.2024

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

ASEAN İÇİ DENGELER VE GÜNEY ÇİN DENİZİ ETKİSİ

Doç. Dr. Süleyman Temiz
İğdir Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
suleyman.temiz@igdir.edu.tr
0000-0002-4439-4035

ÖZET

Güney Çin Denizi ihtilafları, ASEAN içinde; ASEAN ile Çin ve ABD gibi büyük güçler arasında dikkat çekici bir sorun alanıdır. Rekabetin devam ettiği, toprak talepleri nedeniyle bölgenin giderek askerileştirilmesi, ASEAN üyesi devletler arasındaki ilişkilerin de gerilmesine neden olmaktadır. Vietnam ve Filipinler gibi ASEAN üyesi olarak bölgede hak iddia eden devletler, Çin'in iddialı tutumuna karşı daha güçlü bir ASEAN duruşu için gayret gösterirken, Endonezya ve Malezya gibi bölgesel açıdan güçlü devletler ise daha temkinli davranarak Çin ile ilişkilerin gerilmesinden imtina etmeye çalışmaktadır. Bu devletler ekonomik bağlara da öncelik vermektedirler. Bu durum, ASEAN içinde bir çatlağa yol açmış ve birlik birleşik bir cephe oluşturmakta zorlanmıştır. Güney Çin Denizi konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle 2012'de ortak bir bildiri yayınlanamaması, ASEAN birliğinde benzeri görülmemiş bir kırılma noktasına işaret etmiştir. Çin, ASEAN ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini kazan-kazan prensibi ile güçlendirirken, Güney Çin Denizi konusunu önemsizleştirmeleri için baskı yaparak bu bölünmelerden –başarılı bir şekilde- faydalanmaktadır. Bu ise ASEAN'ın geleceği için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bu çalışmada Güney Çin denizi meselesine taraf olan devletlerin politik çıkarlarından kaynaklı bakış açıları, ASEAN'ın konuyu ele almadaki nüfuzu ve büyük güçlerin bu ihtilaftaki menfaat odaklı politik tutumları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: ASEAN, Çin, Güney Çin Denizi, Çatışma, Güney Doğu Asya.

Atıf Bilgisi: Süleyman Temiz. "ASEAN İçi Dengeler ve Güney Çin Denizi Etkisi," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, sayı 2 (2024): 145-167.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir.
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.
1.yazar %100

Article Received:
10.09.2024

Article Accepted:
27.12.2024

Research Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

INTRA-ASEAN BALANCES AND THE IMPACT OF SOUTH CHINA SEA

ABSTRACT

The South China Sea dispute is a notable problem area within ASEAN, between ASEAN and major powers such as China and the United States. The ongoing rivalry and the increasing militarization of the region due to territorial claims have strained relations between ASEAN member states. While ASEAN member states such as Vietnam and the Philippines advocate for a stronger ASEAN stance in response to China's forceful stance, regionally powerful states such as Indonesia and Malaysia are more cautious and seek to avoid deteriorating relations with China. These countries also value economic connections. This has caused a schism within ASEAN, and the organization has struggled to portray a unified face. The failure to make a common declaration in 2012 owing to disagreements over the South China Sea issue represents an unusual breaking point in the ASEAN union. China has successfully exploited these divisions by pressuring ASEAN members to downplay the South China Sea issue while deepening mutually beneficial economic links. This presents a significant threat to ASEAN's future. This study examines the political interests of the countries involved in the South China Sea conflict, ASEAN's role in resolving the issue, and the major powers' interest-driven political views toward the disagreement.

Key Words: ASEAN, China, South China Sea, Conflict, Southeast Asia.

To Cite: Süleyman Temiz. "ASEAN İçi Dengeler ve Güney Çin Denizi Etkisi," *Uluslararası Siyaset Dergisi* / US Journal 2, no. 2 (2024): 145-167.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval
Financial Support Statement: Authordeclared that there was no financial support
Author(s) contribution Statement: 1th Author 100%

Giriş

Bir uluslararası örgüt olarak ASEAN Güney Çin Denizi anlaşmazlığına, Temmuz 1992’de Çin ve Vietnam’ın Güney Çin Denizi’nde arama faaliyetlerine başlamasıyla dahil oldu. ASEAN, henüz birliğin bir üyesi olmamasına rağmen ve gelecekte potansiyel üyesi olarak gördüğü için Vietnam’ın hassasiyetlerini de destekleyerek, bölgede itidal çağrısında bulunan bir bildiri yayınladı.¹ Ne Çin ne de Vietnam, bu çağrıya kulak verdi. Bunun üzerine Çin donanması, Brunei, Malezya ve Filipinler yakınlarındaki Spratly takımadalarındaki çeşitli boş adacıkların ve resiflerin kontrolünü ele geçirdi. 1994’ün sonlarında ise ASEAN, Çin’in Filipinler’in hak iddia ettiği Mischief resifini işgal etmesi sırasında ilgili tarafları durumu istikrarsızlaştırabilecek eylemlerden kaçınmaya çağırarak ikinci bir bildiri yayınladı. Bu gelişme, Filipinler’in Çin’in ileri hareketini önleyecek bir Davranış Kuralları (COC)² benimsemesi için ASEAN üyeleriyle lobi faaliyetleri yaptığı bir dönüm noktasını beraberinde getirdi. Zira Filipinler kendisi ve diğer üyeler için yaklaşan tehdidin farkına daha erken varmıştı. Buna karşın ASEAN’ın taslak üzerinde anlaşmaya varması yaklaşık beş yıl sürmüştür. Ayrıca Çin de kendi taslağını çoktan hazırlamıştı.³

İhtilafın çözümsüzlük süresi giderek uzayıp içinden çıkılmaz bir hal almaya başlayınca da ASEAN, birlik içindeki farklılıklarına rağmen Güney Çin Denizi’ni çevreleyen sorunları çözmek için çeşitli girişimlerde bulundu. Mayıs 2014’te düzenlenen 24. ASEAN Zirvesi’nde bölgesel bloğun dışişleri bakanları, Güney Çin Denizi’nde artan gerilime ilişkin ciddi kaygılarını gündeme getiren bir bildiri daha yayınladı.⁴ Açıklamada, ilgili tüm taraflara, barış ve istikrarı zedeleyecek eylemlerde bulunmaktan kaçınmaları ve tüm anlaşmazlıkları, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) dahil olmak üzere evrensel olarak tanınan uluslararası hukuk ilkeleri aracılığıyla, barışçıl yollarla çözmeleri çağrısında bulunuldu. Liderler, barış ve istikrarın korunmasının, deniz güvenliğinin, seyrüsefer özgürlüğünün ve Güney Çin Denizi üzerinde uçuşun önemini bir kez daha teyit etti. Bunun bir parçası olarak, Güney Çin Denizi’ne ilişkin ASEAN’ın altı maddelik ilkeleri; 2002 yılında ASEAN ve Çin tarafından ortaklaşa yayımlanan “Güney Çin Denizi’nde Tarafların Davranışlarına İlişkin Deklarasyon”un onuncu yıldönümü münasebetiyle 15. ASEAN-Çin Zirvesi’nde yapılan ortak açıklamada da teyit edilmiştir. Bildiride ayrıca, ilgili tüm taraflara karşılıklı güven ve itimat ortamının oluşturulması için deklarasyonun tam ve etkin bir şekilde uygulanması çağrısında da bulunulmuştu.⁵

ASEAN’ın 1967 yılında kurulmasından bu yana, üye devletlerin egemenliğini korumak, dış güçlerin Güneydoğu Asya bölgesine müdahalesini önlemek ve bölgesel güvenlik meselelerinde kendisini öne çıkarmak, ASEAN’ın amaçlarından bazılarıdır. ASEAN’ın kuruluşundan bu yana benimsediği iki temel ilkesi vardır. İlki, üye devletlerin içişlerine karışmamak ve ikincisi ise uzlaşma ve diplomasi yoluyla anlaşmaya varmaktır. ASEAN, malların, hizmetlerin, yatırımın, vasıflı emeğin ve sermayenin serbest akışını sağlayacak tek bir pazar geliştirilmesi de dahil

¹ ASEAN Secretariat, *ASEAN Document Series* (Jakarta: Jazz Graphic Design, 1994).

² The Code of Conduct in the South China Sea (COC).

³ Carlyle A. Thayer, “ASEAN, China and the Code of Conduct in the South China Sea”, *SAIS Review of International Affairs* 33, no. 2 (2013): 76.

⁴ Jihyun Kim, “Territorial Disputes in the South China Sea: Implications for Security in Asia and Beyond,” *Strategic Studies Quarterly* 9, no. 2 (2015): 122.

⁵ ASEAN, “ASEAN Foreign Ministers Statement on the Current Developments in the South China Sea,” 10 Mayıs 2014, Erişim tarihi: 16 Ağustos 2024, <https://asean.org/wp-content/uploads/images/documents/24thASEANSummit/ASEAN%20Foreign%20Ministers%20Statement%20on%20the%20current%20developments%20in%20the%20south%20china%20sea.pdf>.

olmak üzere üye ülkeleri entegre etmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır.⁶ Bununla birlikte, farklı siyasi kurumları, farklı dilleri ve kültürleri göz önüne alındığında, bölgenin homojen ve kapsayıcı olmadığı da dikkatten kaçmamalıdır. Jeostratejik konumu ve gelişmekte olan ekonomileri nedeniyle bölge, Batı demokrasilerinin yanı sıra komşu ülkelerin de ilgisini çekmektedir. Ancak devam eden Güney Çin Denizi anlaşmazlığı, bu hedeflere ulaşmanın önünde bir engeldir. ASEAN'ın sorunu, yalnızca Çin ile değil aynı zamanda kendi üyeleriyle de ilgilidir. Zira ASEAN, bu bölgesel anlaşmazlığının taraf olan devletler arasında çözülmesi gerektiğini kabul etmektedir. Bu durum ise sorunun çözümünde ASEAN'ın önemini azaltmakta, ASEAN'ın meseleye dair birleşik bir politika oluşturamamasına da neden olmaktadır. Bu ise birliğin hem işleyişine hem de etkinliğine zarar vermektedir. Ayrıca ASEAN'ın bölgesel güvenlik meselelerindeki merkeziliğini de -sıklıkla ifade edildiği gibi- ciddi bir şekilde azaltmaktadır. Belirtmelidir ki Güney Çin Denizi meselesi, ASEAN'ın on üyesinden Brunei, Malezya, Filipinler ve Vietnam'ı ilgilendirmektedir. Ayrıca ASEAN'ın bölgesel güvenlik meselelerindeki merkeziliği de -sıklıkla vurgulandığı gibi- ciddi bir imtihandan geçmektedir.

ASEAN, Güney Çin Denizi anlaşmazlığında geleneksel fikir birliği ile karar alma politikasını uygulayamamıştır. ASEAN üyelerinin meseleye dair benzer çıkarlarının bulunmaması, ülkelerin bu soruna dair ilgi düzeylerini de farklılaştırmaktadır. ASEAN'ın bir konsensüse varamamasının dikkat çeken bir örneği, 15 Haziran 2016'da Güney Çin Denizi'ndeki gerilime ilişkin derin endişelerini dile getiren bir açıklamayı geri çekmesi olarak değerlendirilebilir.⁷ Malezya Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan açıklamada Çin'in adı verilmemiş, ancak Pekin'in yapay adalar inşa ettiği ve aynı zamanda askeri varlığını artırdığı bu bölgede artan gerilim konusunda uyarıda bulunulmuştu. Açıklama, ASEAN ve Çin bakanlarının Çin'in Kunming kentinde yaptığı toplantı sonrasında yayınlanmıştı. Açıklamayı yayınladıktan birkaç saat sonra Malezya Dışişleri Bakanlığı, ayrıntıları belirtmeden “acil değişikliklere ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle” açıklamayı geri çekmişti.⁸ Dışişleri Bakanlığı sözcüsü daha sonra ASEAN üyelerinin bireysel açıklamalarda bulunacağını da ifade etmişti. İlk açıklamada yer alan ASEAN'ın yapay adalar ve bölgenin askerileştirilmesi konusundaki mevcut endişeleri yinelenmiş; ayrıca Çin'in anlaşmazlığın ASEAN ile Çin arasında değil, ilgili taraflar arasında çözülmesi gerektiği yönündeki tutumuna da karşı çıkılmıştı. ASEAN-Çin toplantısı, Pekin'in Güney Çin Denizi'ndeki iddiasına itiraz eden Filipinler tarafından açılan bir davaya ilişkin Daimî Tahkim Mahkemesi'nde⁹ (PCA) mahkemenin bir karar vermesi öncesinde gerçekleşmişti.¹⁰

⁶ Koichi Ishikawa, “The ASEAN Economic Community and ASEAN Economic Integration,” *Journal of Contemporary East Asia Studies* 10, no.1 (2021): 24–41.

⁷ Laura Southgate, Nicholas Khoo, “Enter the Vanguard State: Reinterpreting ASEAN's Response to the South China Sea Issue,” *Journal of Asian Security and International Affairs* 3, no. 2, (2016): 221-244.

⁸ Hannah Beech, “What a Retracted Statement Says About China's Growing Power in the South China Sea,” *Time*, 15.06.2016, Erişim tarihi: 27.08.2024, <https://time.com/4369660/asean-south-china-sea-statement/>.

⁹ Permanent Court of Arbitration (Daimî Tahkim Mahkemesi- PCA): 1899 yılında kurulan ve merkezi Hollanda'nın Lahey kentinde bulunan hükümetler arası bir kuruluştur. Devletler, uluslararası örgütler ve özel tarafları içeren uluslararası tahkim için idari destek sağlar. PCA, toprak anlaşmazlıkları, insan hakları ve uluslararası ticaret de dahil olmak üzere çeşitli hukuki konulardaki anlaşmazlıkların çözümünü kolaylaştırır. İki çok taraflı sözleşme kapsamında faaliyet gösteren PCA'nın 122 sözleşmecisi tarafı bulunmaktadır. Geleneksel mahkemelerin aksine PCA yargılama yapmaz, tahkim yargulamalarını organize eder, kararların bağlayıcı ve nihai olmasını sağlar, temyiz mekanizması yoktur.

¹⁰ Rozanna Latiff, “Southeast Asian Countries Retract Statement Expressing Concerns on South China Sea,” *Reuters*, 15.06.2016, Erişim tarihi: 16.08.2024, <https://www.reuters.com/article/world/southeast-asian-countries-retract-statement-expressing-concerns-on-south-china-s-idUSKCN0Z10KX/>.

1. Jeopolitik Açıdan Çin'in Bölgedeki Konumu

Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki Paracel ve Spratly Adaları üzerindeki egemenlik iddiaları, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına kadar gitmektedir. İlk kıvılcım 1950 gibi erken bir tarihte Filipinler Devlet Başkanı Elpidio Quirino tarafından ateşlenmişti. Quirino'nun Spratly Adaları'nın bir düşman tarafından işgal edilmesinin, Filipinler'in kalkınmasına ve güvenliğine zarar vereceğini ifade etmesine karşın, bu açıklama Çin tarafından kınanmıştı. Çin, Quirino'nun bu iddiasını “Çin Halk Cumhuriyeti, Nansha Adaları'nın¹¹ veya Çin'e ait herhangi bir toprağın herhangi bir yabancı güç tarafından işgal edilmesine asla izin vermeyecektir” açıklamasıyla eleştirmişti.

Çin, Güney Çin Denizi anlaşmazlığında, özellikle iki ayrı ada grubu üzerinde¹² bölgesel egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Buna ek olarak, bu adalar çevresindeki deniz alanlarında da hak talep etmektedir. Bu talepler, bölgenin doğal kaynakları ve stratejik önemi nedeniyle uluslararası hukuk ve diğer bölge ülkeleriyle ihtilaflara yol açmaktadır.¹³ Bu durum, esas olarak Zhou Enlai'nin Ağustos 1951'de Müttefik güçlerin barış anlaşması müzakereleri sırasında yayımlanan resmî açıklamasında ortaya çıkmıştı. San Francisco Barış Konferansı'nda Çin Dışişleri Bakanı olan Zhou Enlai;

“Taslak antlaşma, Japonya'nın Nan Wai (Spratly) Adası ve Si Sha Adaları (Paraceller) üzerindeki tüm haklarından vazgeçmesi gerektiğini öngörüyordu, ancak yine kasıtlı olarak onlar üzerindeki egemenliğin yeniden sağlanması sorunundan hiç bahsetmiyor. Nitekim tüm Nansha Adaları (Spratlys), Chung Sha Adaları (Macclesfield Bank) ve Tung Sha Adaları (Pratas) gibi Si Sha Adaları ve Nan Wei Adası da her zaman Çin'in toprağı olmuştur.”¹⁴

savını ortaya koymuştu. 1956'da ise Çin hükümeti, Spratly Adaları üzerindeki egemenlik haklarını tekrarlamaktaydı. Dönemin Filipinler Dışişleri Bakanı Carlos Garcia'nın 19 Mayıs 1956'da düzenlediği basın toplantısında, yakınlıklarından dolayı bazı adaların Filipinler'e ait olması gerektiği yönünde genel bir yorum yapmasında birkaç gün sonra Çin Dışişleri Bakanlığı

“Güney Çin Denizi'ndeki Taiping Adası (Itu Aba) ve Nanwei Adası,¹⁵ her zaman Çin topraklarının bir parçası olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti'nin adalar üzerinde tartışılmaz, meşru egemenliği vardır... Filipin Hükümeti'nin Çin toprakları olan Nansha Adaları'nı istila etme ve işgal etme girişimini örtbas etmek için öne sürdüğü bahane, kesinlikle kabul edilemez”

açıklamasını yapmıştır.¹⁶ Mart 1959'da, Crescent Group'ta 82 Çinli balıkçının Güney Vietnam birlikleri tarafından tutuklanması üzerine Çin, bu olayla ilgili sert bir tepki göstermiştir. Çin,

¹¹ Güney Çin Denizi'ndeki Spratly takımadalarının bir parçası olan Nansha Adaları, stratejik ve ekolojik öneme sahiptir. Stratejik olarak hayati nakliye rotaları üzerinde yer almaları, onları uluslararası ticaret ve askeri operasyonlar için kritik hale getirmektedir. Adalar aynı zamanda komşu ülkeler arasında jeopolitik gerilimleri artıran potansiyel petrol ve gaz rezervleri de dahil olmak üzere doğal kaynaklar açısından da zengindir. Ekolojik olarak adalar, deniz kaplumbağaları ve deniz kuşları gibi nesli tükenmekte olan türler için yaşam alanları sağlayarak biyolojik çeşitliliğe katkıda bulunur. Mercan resifleri deniz sağlığı için çok önemlidir ve devam eden bölgesel anlaşmazlıkların ortasında çevresel değerlerini daha da vurgulamaktadır. Bkz: Huiping Jiang, Fenzhen Su, Chenghu Zhou, Xiaomei Yang, Qi Wang, Fei Cheng, “The Geographical Characteristics of Nansha Islands in the South China Sea”, *Journal of Geographical Sciences* 28 (2018): 957–972.

¹² Paracel ve Spratly Adaları.

¹³ Süleyman Temiz, *ASEAN*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2024), 291.

¹⁴ Chi-kin Lo, *China's Policy Towards Territorial Disputes: The Case of the South China Sea Islands*. (New York: Routledge, 1989), 27.

¹⁵ Çevrelerindeki küçük adalarla birlikte, topluca Nansha Adaları olarak bilinmektedir.

¹⁶ Lo, *China's Policy Towards Territorial Disputes...29*.

Güney Vietnam'ın Doğu Denizi¹⁷ olarak adlandırdığı bölgede bulunan Paracel Adaları üzerindeki Çin egemenliğini reddetmek amacıyla hareket ettiğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda Çin, Güney Vietnam'ın gerçekleştirdiği bu eylemin, Çin'in toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına açık bir ihlal olduğunu da savunmuştur.¹⁸

1970'lerin başlarında Güney Çin Denizi, zaten gerginliklerin yaşandığı bir bölgeydi. Örneğin, Ocak 1974'te Çin ile Güney Vietnam arasında Paracel Adaları üzerinde bir çatışma yaşandı. Bu çatışma, Çin'in adalar üzerindeki kontrolü ele geçirmesiyle sonuçlandı. Aynı dönemde, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) oluşturulmasına yönelik görüşmeler devam ederken, deniz alanlarının sınırlandırılması konusunda şekillenecek uluslararası eğilimleri fark eden Vietnam, Mayıs 1977'de bir deklarasyon yayınladı. Bu deklarasyonda Vietnam Doğu Denizi'nde 12 deniz mili karasuları, 12 deniz mili bitişik bölge ve 200 deniz mili Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilan etti. Bu adım, Güneydoğu Asya'da yapılan ilk resmi MEB ilanı olarak kayda geçti.¹⁹ Soğuk Savaş'ın sonuna doğru bölgeyi etkileyen önemli bir diğer gelişme ise Mart 1988'de Çin ve Vietnam arasında Spratly Adaları üzerinde yaşanan çatışmalardı. Bu çatışmaların sonucunda Çin, altı ada üzerinde kontrolü ele geçirdi ve bölgedeki hakimiyetini pekiştirdi.²⁰

Çin, Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarının temel dayanağı olarak 1947 yılında yayımladığı ve "Dokuz Çizgi Hattı" olarak bilinen haritayı kullanmaktadır. Bu hat, yaklaşık üç milyon kilometrekarelik Güney Çin Denizi'nin %75-80'ini kapsamaktadır.²¹ Dokuz Çizgi Hattı, bölgede yüzlerce ihtilafı ada ve resifi içine almanın yanı sıra, zengin balıkçılık alanlarını, petrol ve doğal gaz rezervlerini, ayrıca her yıl trilyonlarca dolar değerinde deniz ticaretinin geçtiği stratejik deniz yollarını da kapsamaktadır. Çin, bu hattın tarihi kökenlerinin antik Xia ve Han hanedanlıklarına kadar uzandığını ve eski dönemlere ait kayıtlara dayandığını ileri sürmektedir.²² Ancak, Dokuz Çizgi Hattı bölge ülkeleri arasında ciddi tartışmalara yol açmış,

¹⁷ Vietnam, Güney Çin Denizi'ni ülkeye göre coğrafi konumu nedeniyle Doğu Denizi (Vietnamca Biền Đông) olarak adlandırmaktadır. Doğu Denizi, Çin'in tüm su kütleleri üzerinde mülkiyet veya kontrol sahibi olduğu imasından kaçınan daha doğru ve tarafsız bir isimdir. Tarihsel olarak Vietnam, Güney Çin Denizi'ndeki Paracel ve Spratly Adaları üzerinde tarihi belgelere ve Fransız sömürge döneminde ve Güney Vietnam hükümeti altında etkin yönetime dayanarak egemenlik iddia etmiştir. Ancak Vietnam'ın iddiaları, Çin'in Güney Çin Denizi'nin büyük bölümünü kapsayan geniş "dokuz çizgi hattı" ile çelişmektedir. Çin'in Paracel Adalarını işgal etmek ve Vietnam'ın kendi karasularındaki ekonomik faaliyetlerini kısıtlamak gibi bölgedeki saldırgan eylemleri, Vietnam'ı iş birliği ve direnişi dengeleyecek diplomatik bir strateji arayışına itmiştir. Vietnam, küresel güçleri Hint-Pasifik bölgesine daha fazla dâhil olmaya ve Doğu Asya'da deniz güvenliğini desteklemeye teşvik etmektedir. Vietnam, Güney Çin Denizi'nden sürekli olarak Doğu Denizi olarak bahsederek egemenliğini ileri sürmekte ve Çin'in toprak iddialarını reddetmektedir. İsim değişikliği aynı zamanda Vietnam'ın bölgesel istikrarı teşvik etme ve anlaşmazlıkları uluslararası hukuka, özellikle de Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine (BMDHS) uygun olarak barışçıl bir şekilde çözme çabalarını yansıtmaktadır. De Gurung, Ananta Swarup Bijendra. "China, Vietnam, and the South China Sea: An Analysis of the 'Three Nos' and the Hedging Strategy," *Indian Journal of Asian Affairs* 31, no. 1/2 (2018): 1–20.

¹⁸ Nehginpao Kipgen, "ASEAN and China in The South China Sea Disputes," *Asian Affairs* 49, no.3 (2018): 433–448.

¹⁹ Nyugen Hong Thao, "Forty Years since Adoption of UNCLOS: Vietnam's Contributions to Maritime Delineation," *Vietnam Law and Legal Forum*, 28 Aralık 2022, Erişim tarihi: 21.12.2024, <https://vietnamlawmagazine.vn/forty-years-since-adoption-of-unclos-vietnams-contributions-to-maritime-delineation-69372.html>.

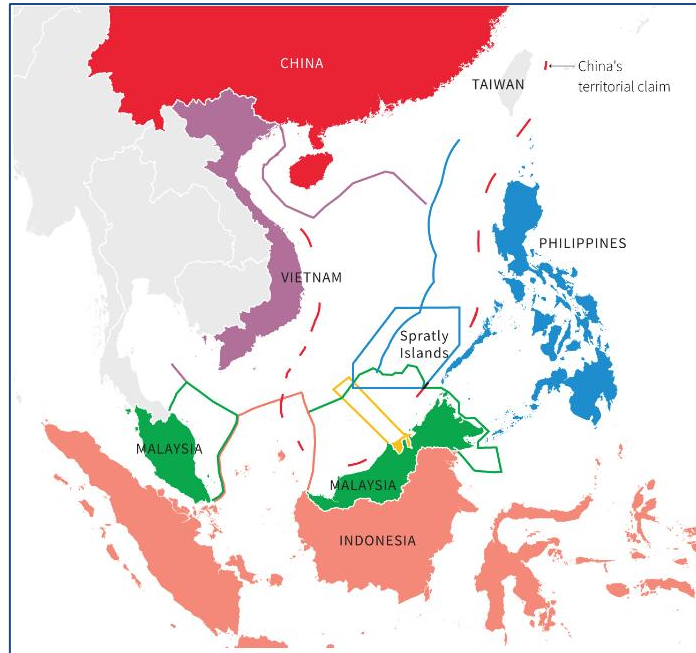
²⁰ Ang Cheng Guan, "The South China Sea Dispute Revisited," *Australian Journal of International Affairs* 54, no.2 (2000): 201.

²¹ Fuat Kabakçı, "Güney Çin Denizi'nde Gerilim Tırmanıyor," *Anadolu Ajansı*, 13.02.2017, Erişim tarihi: 21.12.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/guney-cin-denizinde-gerilim-tirmaniyor/749115>.

²² Bill Hayton, "The Modern Creation of China's 'Historic Rights' Claim in the South China Sea," *Asian Affairs* 49, no.3 (2018): 370–382.

uluslararası hukuka uygunluğu özellikle 2016'daki Lahey Uluslararası Tahkim Mahkemesi kararından sonra daha yoğun bir şekilde sorgulanmıştır.

Harita 1: Çin'in Dokuz Çizgi Hattı

Kaynak: Reuters²³

Çin'in tarihi hak iddiaları, özellikle Filipinler ve Vietnam gibi diğer ülkelerin MEB veya kıta sahanlığı üzerindeki örtüşen talepleri nedeniyle ciddi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu ülkeler, Güney Çin Denizi'ndeki kaynakların ve deniz alanlarının kontrolü konusunda Çin'in geniş kapsamlı iddialarına itiraz etmiştir. Tüm bu çelişkili taleplere rağmen Çin, 1998 tarihli *Münhasır Ekonomik Bölge ve Kıta Sahaneliği Kanunu* ile Güney Çin Denizi'ndeki tüm ada gruplarını içeren hak iddialarını teyit etmiştir. Bu yasa, 1992 tarihli *Kara Denizleri Kanunu*'nda belirtilen kapsamı genişleterek, Güney Çin Denizi'ndeki tüm adaların Çin'in MEB sınırları içerisinde olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, Çin'in bölgede münhasır egemenlik hakkı talebini hukuki bir zemine oturtma çabası olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu iddialar, uluslararası hukuk ve bölge ülkeleri tarafından büyük ölçüde kabul görmemektedir ve bu durum, Güney Çin Denizi'nde devam eden gerginliklerin ana nedenlerinden biri olmayı sürdürmektedir.²⁴

Güney Çin Denizi anlaşmazlığında bölgedeki devletlerin hiçbiri, özellikle egemenlik iddia edilen alanın genişliği, geçmişte adalar üzerinde güç kullanması ve deniz kuvvetlerinin büyüklüğü nedeniyle²⁵ Çin kadar ilgi çekmemektedir. 1990'ların ortasından itibaren Çin, Güney

²³ Karen Lema, "South China Sea: Why Are China and Philippines Tensions Heating Up?" *Reuters*, 10.05.2024, Erişim tarihi: 21.08.2024, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/south-china-sea-why-are-china-philippines-tensions-heating-up-2024-04-11/>.

²⁴ Peter Dutton, "Three Disputes and Three Objectives: China and the South China Sea," *Naval War College Review* 64, no.4 (2011): 50.

²⁵ Çin son yıllarda büyük bir deniz gücü olarak ortaya çıkmıştır. Şu anda 350'den fazla gemiyle toplam gemi sayısı bakımından dünyanın en büyük donanmasına sahiptir. Çin aynı zamanda küresel avcılığın yaklaşık %40'ını gerçekleştiren tahmini 200.000 gemi ile en büyük balıkçılık filosuna da sahiptir. Ayrıca Çin, dünyadaki gemilerin yaklaşık %40'ını üreterek gemi yapımında lider konuma gelmiştir. Ülkenin ticaret filosu dünyanın en büyük dördüncü filosudur. Çin'in artan denizcilik gücü, uzun kıyı şeridi, stratejik konumu ve hükümetin "mavi

Çin Denizi anlaşmazlıklarına yönelik stratejisini büyük ölçüde *geciktirme* politikasına dayandırmıştır. Bu yaklaşımın temel amacı, deniz haklarına ilişkin iddialarını zaman içinde pekiştirerek güçlendirmek ve bölgedeki diğer devletleri kendi hak iddialarından vazgeçmeye ya da geri adım atmaya zorlamaktır. Bu strateji, Çin'in uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecek şekilde planlanmıştır. Çin'in bu yaklaşımı, 2000'li yılların ortalarından itibaren yükselen ekonomik ve teknolojik kapasitesiyle daha da etkili hale gelmiştir. Pekin, diplomatik girişimler, idari düzenlemeler ve askeri hamleler yoluyla bölgedeki varlığını ve kontrolünü önemli ölçüde artırmayı başarmıştır. Örneğin, Güney Çin Denizi'ndeki yapay adaların inşası, bu adalar üzerindeki askeri altyapının güçlendirilmesi ve bölgedeki ekonomik faaliyetlerin genişletilmesi gibi adımlar, Çin'in bölgedeki hakimiyetini pekiştirmede önemli rol oynamıştır. Çin askeri, siyasi ve diplomatik inisiyatifi kendi elinde tutarak bölgenin belli ölçüde istikrarsızlaştırırken büyük silahlı çatışmalara başvurmadan oyalama taktikleri geliştirerek, Güney Çin Denizi'nde gerilimin ciddi şekilde tırmanmasını da önlemektedir.²⁶ Çin, muazzam ekonomik ve askeri gücü nedeniyle anlaşmazlığa dahil olan diğer küçük ülkeler için bir tehdit olmaya devam ederken, herhangi bir büyük saldırıdan kaçınmak için temkinli de davranmaktadır. Güney Çin Denizi'ndeki rakip ve çatışan iddialar, Çin'in 1996 yılında BMDHS'yi onaylamasının ardından giderek daha önemli bir hale gelmiştir. Çin, geciktirme taktikleri izleyerek, tartışmalı sular üzerindeki deniz haklarını fiilen güçlendirmeye ve aynı zamanda diğer ülkeleri kendi iddialarından caydırmaya ve mümkünse vazgeçirmeye odaklanmıştır.²⁷

Güney Çin Denizi'yle ilgili önemli meselelerden biri, bölgenin stratejik ticari yolları ve zengin doğal kaynaklarıyla bir ekonomik merkez olmasıdır. Bu bölge, dünya ticaretinin büyük bir kısmının geçtiği deniz yollarını barındırmakta ve aynı zamanda büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine ev sahipliği yapmaktadır. Çin, ticari çıkarlarını korumak ve genişletmek amacıyla diplomasiyi ve ticareti de etkin bir araç olarak kullanmaktadır.²⁸ Ancak bu çabalar, bölgedeki diğer ülkelerle süregelen rekabet ve anlaşmazlıkların da temelini oluşturmaktadır. Petrol ve doğal gaz sektöründeki faaliyetler, özellikle taraflar arasında ciddi bir gerilim kaynağıdır. Örneğin Vietnam, 2000'li yılların ortalarında yabancı petrol şirketleriyle iş birliğini artırarak offshore petrol endüstrisini geliştirmeye yönelmiştir. Bu durum, Çin'in sert tepkisiyle karşılanmış ve yalnızca 2006-2007 yılları arasında Pekin, bölgedeki arama ve geliştirme projelerine katılan yabancı şirketlere yönelik 18 diplomatik protesto sunmuştur. Son yıllarda ise bölgedeki enerji kaynaklarına yönelik gerilimler daha da tırmanmıştır. Örneğin 2023 yılında Vietnam, kontrolü altındaki Vanguard resifi çevresinde petrol arama faaliyetlerini genişletme planını açıklamıştı. Bu gelişmeye tepki olarak Çin, bölgeye savaş gemileri göndermiştir. Bu durum, enerji kaynakları üzerindeki rekabetin ve taraflar arasındaki ihtilafın ne kadar ciddi bir seviyeye ulaştığını açıkça göstermektedir.²⁹

Güney Çin Denizi'ndeki bir diğer önemli ihtilaf konusu balıkçılık faaliyetleridir. Bölge, dünyanın en zengin balıkçılık alanlarından birine sahip olduğu için taraflar arasında ekonomik ve stratejik bir rekabet kaynağıdır. Bu bağlamda, Çin deniz kuvvetlerinin, Filipinler ve

ekonomisini" geliştirmeye odaklanmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, Güney Çin Denizi'ndeki iddialı tutumu, ASEAN ve diğer küresel güçleri endişeye sevk etmektedir.

²⁶ M. Taylor Fravel, "China's Strategy in the South China Sea", *Contemporary Southeast Asia* 33, no. 3 (2011): 292.

²⁷ Fravel, "China's Strategy in the South China Sea..." 299.

²⁸ Mahathir'in dediği gibi Çin eleştirilemeyecek kadar büyüktür. Kate Beddall, "Mahathir: China's Might Prevents Muslim Nations from Criticizing It", *Benar News*, 27.09.2019, Erişim tarihi: 16.08.2024, <https://www.benarnews.org/english/news/malaysian/Malaysia-china-09272019165716.html>

²⁹ Govi Snell, "Tensions High as Chinese Vessels Shadow Vietnam's Oil, Gas Operations," *VOA News*, 17 Haziran 2023, Erişim tarihi: 21 Aralık 2024, <https://www.voanews.com/a/tensions-high-as-chinese-vessels-shadow-vietnam-s-oil-and-gas-operations-/7141273.html>.

Vietnam'a ait balıkçı tekneleri ve sahil güvenlik gemilerine ateş açtığı veya bu gemileri bölgeden püskürttüğü olaylar yaşanmıştır.³⁰ Bu tür çatışmalar, balıkçılık hakları üzerindeki gerilimi daha da artırmaktadır. Özellikle Çin ve Filipinler arasındaki ilişkiler, balıkçılık üzerinden yükselen gerginlikler nedeniyle uzun süredir sorunludur. Bu gerilim, Haziran 2012'de Çin'in Scarborough Shoal'ın kontrolünü ele geçirmesiyle daha da tırmanmıştır. Olaylar, Filipin donanmasına ait bir geminin, yasa dışı şekilde istiridye avlayan Çinli balıkçıları tutuklamaya çalışmasıyla başlamış ve üç ay süren bir çatışma dönemine yol açmıştır. Scarborough Shoal, hem zengin balıkçılık kaynakları hem de stratejik konumu nedeniyle, bu iki ülke arasındaki ihtilafın merkezinde yer almaya devam etmektedir. Çin'in bölgedeki etkinliğini artırması, diğer bölge ülkelerinde güvenlik kaygılarını yükseltmiş ve uluslararası dikkatleri bu gerilimlere yöneltmiştir.³¹

Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki bu tutumu, rakiplerine karşı bir tür *zorlayıcı diplomasi* olarak değerlendirilmektedir. Çin donanmasının bölgede düzenli olarak gerçekleştirdiği devriye gezileri ve askeri tatbikatlar, yalnızca deniz kapasitesini sergilemekle kalmayıp aynı zamanda bölgedeki diğer devletleri Çin'in egemenlik iddialarına karşı çıkmaktan caydırmayı ve kendi tezlerini kabul ettirmeyi amaçlayan stratejik hamlelerdir.³² Bu sert ve tavizsiz yaklaşım, barışçıl çözümlerin önünde bir engel olarak görülmeyle birlikte, Çin'in aynı zamanda gerilimi azaltmaya yönelik adımlar attığı da gözlemlenmektedir. Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren Çin, Spratly Adaları üzerinde hak iddia eden diğer devletlerle büyük çaplı çatışmalardan kaçınma politikasını benimsemiştir. Bu yaklaşım, bölgede büyüyen bir çatışmanın, ABD'nin askeri varlığını artırma olasılığını doğurabileceği endişesiyle şekillenmiştir. Çin, bu tür bir senaryonun kendi stratejik çıkarlarına zarar vereceğini öngörerek bölgedeki tansiyonu kendi inisiyatifiyle dengelemeye çalışmıştır. Bu politika, 1990'ların sonundan 2007 yılına kadar istikrarlı bir şekilde uygulanmış ve bu süreçte bazı önemli ilerlemeler de sağlanmıştır. Örneğin Çin, diğer ülkelerle diplomatik görüşmeler ve ticari iş birliği yoluyla ilişkileri yönetmeye çalışmış, böylece doğrudan bir askeri çatışma riskini azaltmıştır. Ancak bu denge politikası, bölgedeki diğer devletlerin Çin'in niyetlerine temkinli yaklaşmasına ve ABD gibi dış aktörlerin bölgeye daha fazla dahil olmasına engel olamamıştır.

Çin'in Güney Çin Denizi bölgesine yönelik politikalarının temel dayanaklarından biri, ASEAN ile geliştirdiği kayda değer ilişkilerdir. Çin, ekonomik, ticari ve altyapısal kalkınma alanlarında bölgesel entegrasyonu teşvik ederek ASEAN ülkeleriyle güçlü bir ticari bağ kurmayı hedeflemiştir. Bu strateji, bölgedeki ticari etkinliğini artırmak ve ABD'ye karşı ekonomik üstünlük sağlamak amacıyla şekillenmiştir. Çin-ASEAN ikili ticaret hacmi bu entegrasyon çabalarının bir göstergesi olarak sürekli büyümüştür. 1991'de 8 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2004'te 106 milyar dolara, 2008'de ise 231 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamlar, aynı yıl ASEAN ile ABD arasındaki 172 milyar dolarlık³³ ticaret hacmini geride bırakarak Çin'in

³⁰Jim Gomez, "Philippine Officials Say Chinese Forces Seized 2 Navy Boats in Disputed Shoal, Injuring Sailors," *Los Angeles Times*, erişim 21.08.2024, <https://www.latimes.com/world-nation/story/2024-06-18/philippine-officials-say-chinese-forces-seized-2-navy-boats-in-disputed-shoal-injuring-sailors>.; An Hai, "Vietnam protests Chinese attack on fishing vessels in South China Sea," *Voanews*, 3.10.2024, Erişim tarihi: 21.12.2024, <https://www.voanews.com/a/vietnam-protests-chinese-attack-on-fishing-vessels-in-south-china-sea/7808763.html>.

³¹Zhuang Pinghui, "G7 Leaders Vow to Send 'Clear Signal' Over South China Sea Row after Beijing Warns it Against Double Standards", *South China Morning Post*, 27.05.2016, Erişim tarihi: 16.08.2024 <https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/1955108/g7-leaders-vow-send-clear-signal-over-south-china-sea>

³²Fravel, "China's Strategy in the South China Sea..." 301–305.

³³Peter Dutton, "Three Disputes and Three Objectives: China and the South China Sea", *Naval War College Review* 64, no. 4 (2011): 55.

bölgesel ekonomik gücünü ortaya koymuştur. Bu ticari büyüme, ilerleyen yıllarda daha da ivme kazanmış ve 2023 itibarıyla ASEAN-Çin ticaret hacmi 911 milyar dolara ulaşmıştır.³⁴ Bu seviyeye gelinmesi, Çin'in bölgedeki ekonomik nüfuzunu artırma stratejisinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. ASEAN ile derinleşen bu ekonomik bağlar, yalnızca ticari iş birliğini değil, aynı zamanda Güney Çin Denizi gibi anlaşmazlık alanlarında Çin'in diplomatik manevra alanını genişletme fırsatını da sunmaktadır.

Çin'in genel dış politikasında önemli yer tutan büyük alt yapı projelerini desteklemek yoluyla diplomatik üstünlük elde anlayışının ASEAN alanı açısından da geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin; Nanning, Hanoi, Ho Chi Minh, Phnom Penh, Bangkok, Kuala Lumpur ve Singapur'u birbirine bağlayan entegre bir demiryolu ulaşım sisteminin inşasına odaklanan Nanning-Singapur ekonomi koridoru Çin'in desteklediği büyük bir alt yapı projesidir. Diğer bir proje ise Çin'in Yunnan eyaletinde yer alan Kunming şehrini hızlı trenle Singapur'a bağlayan Büyük Mekong Alt Bölgesi projesidir. Çin'in bölgesel entegrasyon çabalarının ardındaki en önemli nedenlerden biri, Güney Çin Denizi anlaşmazlığının tırmanmasını önlemek ve aynı zamanda Çin'in ekonomik etkinliğini yaymak ve sert gücüne destek sağlamak için uygun siyasi koşulları meydana getirmektir. Çin'in bölgeye yatırım yapması ve anlaşmazlığı dondurma politikasının, ASEAN üyelerinin Çin'e olumlu bakmasını sağlayacak veya Güney Çin Denizi'nin diğer hak sahiplerine karşı avantaj elde etmesine yol açacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca, önemli yatırımlar yoluyla bölgesel entegrasyonun sürdürülmesi, Çin'in Güney Çin Denizi anlaşmazlığında üstünlüğünü koruyacağına ve bunun karşılığında herhangi bir çözüm durumunda daha büyük bir pay alacağı da yapılan değerlendirmeler arasında bulunmaktadır.³⁵

Devam eden gerginliklerin ortasında ve tahkim süreci içinde, 20 Mayıs 2016'da Çin Dışişleri Bakanlığı, Çin'in iddialarına itiraz eden Filipinler tarafından PCA'da açılan bir davada, dünyadaki 40'tan fazla ülkenin Çin'in kendi pozisyonunu desteklediğini iddia etmiştir. Çin davayı tanımayı reddetmiş ve Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlığın doğrudan ilgili taraflar arasında çözülmesi gerektiğini değerlendirmiştir. Pekin'in tutumu, tarafsız herhangi bir ülkenin bu konudaki Çin tutumunu destekleyeceği yönündedir. Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hua Chunying, "*Giderek daha fazla ülke Güney Çin Denizi konusunda kendilerini ifade ediyor ve Çin'e desteklerini gösteriyor*" sözlerini sarf etmesi bu durumu teyit etmektedir.³⁶

Washington'daki Çin Büyükelçiliği sözcüsü Zhu Haiquan, 31 Mayıs 2016'da New York Times'a yazdığı bir mektupta, Çin'in tahkimi tanımayı veya tahkim yargılamasına katılmayı reddetmesini savunmuştur. Ayrıca Çin'in Güney Çin Denizi üzerindeki egemenlik iddiasını da yinelemiş ve devam eden anlaşmazlığın çatışan devletler arasında müzakere yoluyla çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıklamasında Zhu;

"Çin, Güney Çin Denizi'ndeki adalarımızın egemenliğini koruyarak meşru haklarını kullanmaktadır. Çin'in Nansha Adaları ve Xisha Adaları üzerindeki egemenliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kahire Deklarasyonu ve Potsdam Bildirgesi uyarınca yeniden tesis edilmiştir. Ancak 1970'li yıllarda bazı ülkeler Nansha Adaları'ndaki bazı adaları ve resifleri yasa dışı olarak işgal etmeye başlamıştır. Doğrudan ilgili devletler arasında müzakere, anlaşmazlıkları çözümenin tek yoludur. Çin, hâlihazırda on dört kara komşusundan on ikisiyle barışçıl müzakereler yoluyla sınır anlaşmaları imzalamıştır. Aynı uygulamanın Güney Çin Denizi'nde de hayata geçirilmesi

³⁴ General Administration of Customs of the People's Republic of China, "China's Total Export & Import Values by Country/Region, December 2023," Erişim tarihi: 21.08. 2024, <http://english.customs.gov.cn/Statics/e1351568-5e17-4534-affd-c369e3506613.html>

³⁵ Dutton, "Three Disputes and Three Objectives: China and the South China Sea": 56.

³⁶ N. Kipgen, "ASEAN and China in The South China Sea Disputes", *Asian Affairs* 49, no. 3 (2018): 438.

gerekmektedir. Çin, diplomatik çözüm arayışına girerken itidal uygulamaktadır. Adalar ve resiflerdeki inşaat faaliyetlerinin tamamı barışçıl amaçlıdır ve hiçbir şekilde seyrüsefer ve uçuş özgürlüğünü etkilememektedir. Çin, Filipinler'in tek taraflı olarak başlattığı tahkimi kabul etmeyerek veya katılmayarak uluslararası hukuka uygun hareket etmektedir".³⁷

Argümanlarıyla Çin'in konumunu özetlemiştir. Çin'in diğer ülkelerden gelecek müdahalelere karşı ihtiyatlı tavrı, yalnızca Filipinler'in iddiasını tanımayı reddetmesi ve PCA'ya sunduğu dilekçeyle de ortaya çıkmamıştır. Uzun bir süredir Pekin yönetimi, Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıklara üçüncü tarafların müdahil olmamasını talep etmektedir. Çin, bu bölgedeki egemenlik haklarını savunurken, dış müdahalelerin, özellikle de ABD gibi büyük güçlerin, Çin'in bölgedeki çıkarlarına zarar vereceğini düşünmektedir. Bu nedenle Çin, bölgedeki anlaşmazlıkların yalnızca doğrudan taraflar arasında, yani Çin ve diğer bölge ülkeleri arasında çözülmesini istemekte ve dış aktörlerin, özellikle askeri veya diplomatik olarak, bu meseleye karışmamalarını savunmaktadır. Pekin, üçüncü tarafların müdahalesinin bölgedeki gerginliği artıracığını ve Çin'in egemenlik iddialarını zayıflatabileceğini de öne sürmektedir. Bunun bir örneği Mayıs 2016'da Pekin'in G7 liderlerini gerilimi artırabilecek eylemlerde bulunmamaları konusunda uyarmasıydı. Ancak İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya ve ABD'den yedi devlet başkanı, denizcilik anlaşmazlığına ilişkin güçlü bir mesaj göndermenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Daha önce, Nisan 2016'da G7 Dışişleri Bakanları Toplantısı sırasında liderler, deniz güvenliğine ilişkin ortak bir bildiri yayımlayarak statükoyu değiştirebilecek zorlayıcı ve provokatif eylemlere güçlü bir şekilde karşı olduklarını beyan etmiştir. Daimi Tahkim Mahkemesi, Filipinler'in 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Ek-VII'si uyarınca Çin'e karşı açtığı tahkim davasında 12 Temmuz 2016 tarihinde kararını vermiştir. Mahkeme, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarının temelini oluşturan "dokuz çizgi hattı"nın hukuki bir dayanağı olmadığını belirlemiş ve Çin'in bu hattın öngördüğü şekilde 200 deniz mili genişliğinde bir MEB hakkına sahip olmadığına karar vermiştir.³⁸ Bu karar, Çin'in bölgedeki egemenlik taleplerini uluslararası hukuk açısından geçersiz kılmaktadır. Ancak, bu karar Çin'in bölgedeki sorunları yalnızca kendi lehine çözmeyi hedefleyen stratejisini de değiştirmemiştir. Çin, bölge ülkeleriyle doğrudan müzakereleri tercih etmekte ve uluslararası tahkim veya dış müdahaleyi kabul etmeyerek yalnızca bölge ülkeleriyle çözüm aramaktadır. Bu tavır, Çin'in bölgedeki egemenlik iddialarını güçlendirmeye çalıştığı ve üçüncü tarafların (özellikle uluslararası mahkemeler veya güçler) müdahalesini reddederek kendi stratejisini sürdürmeye kararlı olduğunu da göstermektedir.

2. ASEAN-Çin Ortak Girişimleri ve Güney Çin Denizine Etkisi

2002 yılında ASEAN ile Çin arasında "Güney Çin Denizi'nde Tarafların Davranışlarına İlişkin Deklarasyon" (DOC) imzalanmıştır. Bu anlaşma, Güney Çin Denizi'ne kıyısı olan ülkeleri, belirli denizcilik faaliyetlerinde iş birliği yapmaya teşvik etmeyi amaçlamıştı. DOC, denizcilik alanında iş birliği yapılacak altı ana alan belirlemiştir. Bunlar: Deniz ortamının korunması, deniz bilimsel araştırmaları, denizde seyrüsefer ve iletişim güvenliğinin sağlanması, arama ve kurtarma operasyonlarının gerçekleştirilmesi, denizde yasa dışı uyuşturucu kaçakçılığı, korsanlık ve silahlı soygun gibi tehditlerle mücadele olarak belirlenmişti. Bunların yanı sıra, ulusal suçlarla ve yasa dışı silah ticaretiyle mücadele de DOC kapsamında ele alınmıştır. Ancak bu deklarasyon bağlayıcı bir anlaşma niteliği taşımadığı için, denizcilik yönetimi ve güvenliği konusunda yeterli sonuçlar elde edilememiştir. Deklarasyonun etkin bir şekilde

³⁷ Zhu Haiquan, "The South China Sea Dispute: Beijing's View," *New York Times*, 31.05.2016, Erişim tarihi: 16.08.2024, <https://www.nytimes.com/2016/06/01/opinion/the-south-china-sea-dispute-beijings-view.html>.

³⁸ Permanent Court of Arbitration, *Press Release*, 12.07. 2016, Erişim tarihi: 21.12.2024, <https://pcacases.com/web/sendAttach/1801>.

uygulanamamasının en temel nedenleri, Güney Çin Denizi'nde egemenlik iddialarının sebep olduğu anlaşmazlıklar ve üzerinde mutabık kalınmış bir deniz yetki alanının bulunmamasıdır. Özellikle Çin ve Vietnam, bölgedeki adalar ve resifler üzerinde rakip egemenlik iddialarına sahip olan iki ana aktör olarak öne çıkmıştır. Vietnam'ın egemenlik iddiaları, yalnızca Çin ile değil, aynı zamanda Malezya, Filipinler ve Brunei gibi diğer ASEAN üyelerinin hak iddia ettiği adaları ve resifleri de kapsadığı için bu ülkeler arasında da rahatsızlığa neden olmaktadır. Bu durum ise ASEAN üyeleri arasındaki egemenlik anlaşmazlıklarını derinleştirmiş ve örgütün Güney Çin Denizi konusunda ortak bir pozisyon oluşturma becerisini zayıflatmıştır. ASEAN'ın içindeki bu tür çekişmeler, bölgesel örgütün anlaşmazlıkların çözümünde etkili bir arabuluculuk mekanizması geliştirmesini de engellemiş ve DOC'nin uygulanabilirliğini sınırlandırmıştır.³⁹

DOC anlaşmasından iki yıl sonra, ASEAN ve Çin yetkilileri Ortak Çalışma Grubu (OÇG) oluşturmuş ve ilk toplantı 4-5 Ağustos 2005 tarihleri arasında Manila'da gerçekleştirilmiştir. OÇG, görev tanımında yer alan dört alandaki tavsiyeler üzerinde çalışmak üzere yılda iki kez toplanmayı kabul etmişti. Belirlenen görevler ise DOC'un uygulanmasına yönelik kılavuz ilkeler ve eylem planı, Güney Çin Denizi'ndeki belirli iş birliği faaliyetleri, ASEAN-Çin OÇG'ye teknik girdiler, bağlayıcı olmayan ve profesyonel görüşler veya politika tavsiyeleri sağlayabilecek uzmanlar ve seçkin kişilerden oluşan bir taahhüt ve son olarak ihtiyaç duyulduğunda çalıştaylar düzenlenmesi idi. ASEAN, tartışmaya yönelik planlarını sunduğunda Çin, ASEAN üyelerinin Çin ile görüşmeden önce kendi aralarında standart danışma uygulamasını izlemeye devam edecekleri fikrine itiraz etmiştir. Çin'in bu itirazı, ASEAN'ın toplu hareket etmek yerine, anlaşmazlıkların yalnızca ilgili ülkeler arasında ikili müzakereler yoluyla çözülmesi gerektiği yönündeki pozisyonuna dayanmaktaydı. Çin, Güney Çin Denizi'ne kıyısı olan devletlerle doğrudan, bire bir müzakereler yürütmeyi temel alan bir diplomatik model geliştirmeyi hedeflemişti. Bu modelde Çin, ASEAN'ın kolektif bir aktör olarak anlaşmazlığa müdahil olmasını sınırlamak istemiştir. ASEAN ise bu süreçte kolaylaştırıcı bir platform sağlamayı amaçlamış, ancak Çin'in ikili müzakereler ısrarı nedeniyle örgütün rolü kısıtlanmıştır. Çin'in bu stratejisi, bölgesel sorunları bireysel devletlerle müzakere ederek daha güçlü bir pozisyon elde etme amacını yansıtmaktadır. Bu durum, ASEAN'ın, Güney Çin Denizi anlaşmazlığı konusunda ortak bir duruş sergileme çabalarını da zorlaştırmıştır.⁴⁰

Çin'in ihtilaftaki iddialı tavrı, onu uluslararası arenada ilgi odağı haline de getirdi. Örneğin, Güney Çin Denizi anlaşmazlığı, ASEAN Bölgesel Forumu'nda ve 2010'daki ASEAN Savunma Bakanları Toplantısı Plus'ın açılışında ön plana çıktı. Bu toplantılarda diplomatik olarak izole edilmiş olmasına rağmen, Çin, OÇG toplantılarına katılmaya devam etmeyi kabul etti. Ardından beşinci toplantı Aralık 2010'da Çin'in Kunming kentinde, altıncı toplantı ise Nisan 2011'de Endonezya'nın Medan kentinde yapıldı. Toplantılarda Çin'in Güney Çin Denizi anlaşmazlığını grup olarak ASEAN ile değil ilgili taraflarla çözme konusunda ısrarcı olduğu ortaya çıktı. Temmuz 2011'de ASEAN ve Çin, DOC'un bir grup olarak ASEAN ile Çin arasında bir anlaşma olmadığının ve uygulanmasının barış ve refah için ASEAN-Çin stratejik ortaklığının derinleşmesine katkıda bulunacağına altını çizen DOC'un uygulanmasına yönelik kılavuz ilkelerin gözden geçirilmiş versiyonu üzerinde anlaşmaya varmışlardır.⁴¹

Revize edilen DOC'un sekiz önemli maddesi vardı. DOC'un uygulanması, uzlaşma hükümlerine uygun olarak adım adım gerçekleştirilmeliydi. DOC'un tarafları, uzlaşmanın

³⁹ Sam Bateman, "Regime Building in the South China Sea - Current Situation and outlook", *Australian Journal of Maritime and Ocean Affairs* 3, no.1 (2011): 25-26.

⁴⁰ Carlyle A. Thayer, "Chinese Assertiveness in the South China Sea and Southeast Asian Responses", *Journal of Current Southeast Asian Affairs* 30, no. 2 (2011): 90.

⁴¹ Thayer, "Chinese Assertiveness in the South..." 91.

ruhuna uygun olarak diyalogu ve istişareleri desteklemeye devam edecekti. DOC'da öngörüldüğü şekilde faaliyet veya projelerin uygulanması açıkça tanımlanmalıydı. Faaliyet veya projelere katılım, gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmeliydi. DOC kapsamında gerçekleştirilecek ilk faaliyetler güven artırıcı tedbirler olmalıydı. DOC'un somut önlemlerini veya faaliyetlerini uygulama kararı, ilgili taraflar arasında fikir birliğine dayalı olmalı ve sonuçta bir "Davranış Kuralları"nın hayata geçirilmesine yol açmalıydı. DOC kapsamında mutabakata varılan projelerin uygulanmasında, gerekli görülmesi halinde ilgili projelere ilişkin belirli girdiler sağlayacak uzmanların ve saygın kişilerin hizmetlerinden yararlanılacaktı. DOC kapsamında mutabakata varılan faaliyet ve projelerin uygulanmasındaki ilerleme ve gelişim, her yıl ASEAN-Çin Bakanlar Toplantısı'na rapor edilmeliydi.⁴²

ASEAN, DOC'a ek olarak Davranış Kuralları üzerinde de çalıştı. Ocak 2012'de ASEAN yetkilileri, taslağı Çin'e tartışmaya sunmadan önce ortak bir tutuma ulaşmak için meseleyi gündemine aldı. Başlangıçta Çin, Davranış Kuralları'nı tartışmadan önce DOC yönergelerinin uygulanması konusunda ısrar etti, ancak daha sonra tutumunu değiştirdi ve Davranış Kuralları'nın taslağının hazırlanmasında ASEAN yetkilileriyle birlikte çalışmaya başladı. Ancak ASEAN üyeleri arasındaki farklılıklar nedeniyle, ASEAN'ın taslak üzerinde tek başına çalışması ve ASEAN başkanı aracılığıyla Çin ile iletişim kurması konusunda mutabakata varıldı. Temmuz 2012'de ASEAN, Güney Çin Denizi'ne ilişkin altı maddelik bir dizi ilke yayımladı: DOC'un Güney Çin Denizi'nde tam olarak uygulanması, DOC'un uygulanmasına ilişkin yönergeler, Güney Çin Denizi'nde bölgesel Davranış Kurallarının hızlı sonuçlandırılması, 1982 BMDHS dahil olmak üzere uluslararası hukukun evrensel olarak tanınan ilkelerine tam olarak saygı duyulması, tüm tarafların sürekli olarak kendini kısıtlaması ve güç kullanmaması ve BMDHS dahil uluslararası hukukun evrensel olarak tanınan ilkelerine uygun olarak anlaşmazlıkların barışçıl çözümü gibi konular yer almaktaydı.⁴³

Ağustos 2017'nin ilk haftasındaki bir başka gelişme ise Manila'da ASEAN ile Çin Dışişleri Bakanları, Güney Çin Denizi'nde Davranış Kuralları'na (Code of Conduct) ilişkin bir çerçeve taslağı üzerinde uzlaşmaya varmasıdır. Bu çerçeve, bölgedeki denizcilik anlaşmazlıklarının çözümüne yönelik bir yol haritası oluşturmayı amaçlayan, gelecekteki bağlayıcı kurallar için bir temel niteliğindedir. Çerçeve, ihtilafli bölgelerdeki ticari ve askeri olmayan faaliyetlerin korunması amacıyla denizcilik anlaşmazlıklarının çözümüne yönelik düzenleme sağlamayı amaçlayan gelecekteki kuralların bir taslağı hükmündeydi. Bazı ASEAN ülkeleri, özellikle Filipinler ve Vietnam, Davranış Kurallarının yasal olarak bağlayıcı olmasını isterken, buna karşın Çin, Davranış Kurallarının daha özgür bir temelde işletilmesini talep etmekteydi. Sonuçta ise bağlayıcı olduğuna dair herhangi bir ifade olmaksızın çerçeve üzerinde anlaşmaya varıldı. Anlaşmada, Davranış Kurallarının yasal olarak bağlayıcı bir belge olup olmadığı açıkça belirtilmediği için, bölgede artan gerilimi önlemede başarısız olan Güney Çin Denizi'ndeki Tarafların Davranışlarına İlişkin 2002 Bildirgesi'nden pek de farklı görünmemekteydi.

Hiçbiri doğrudan meselenin taraf bir ülkesi olmasa da ASEAN diyalog ortakları olarak ABD, Avustralya ve Japonya, uluslararası hukuka uygun, yasal olarak bağlayıcı, anlamlı, etkili ve tutarlı bir Davranış Kuralları çağrısında bulunan bir bildiriye duyurdular. Üç ülke, her yıl yaklaşık 5 trilyon dolar değerinde malın geçtiği seyrüsefer ve uçuş özgürlüğüne tehdit oluşturduğunu söyledikleri Çin'in iddialarını da eleştirmekteydi. Davranış Kurallarının yasal olarak bağlayıcı bir belge olup olmadığı sorusu üzerine Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi şu açıklamayı yapmıştır: "Bunun sonucu hakkında peşin hüküm vermek istemiyoruz... Açık olan

⁴² Thayer, "Chinese Assertiveness in the South...", 92.

⁴³ Carlyle Thayer, "ASEAN, China and the Code of Conduct in the South China Sea", *SAIS Review of International Affairs* 33, no.2 (2013): 77-79.

*bir şey var: ister 2002 [Davranış Bildirgesi] isterse gelecekteki Davranış Kuralları olsun, on bir ülkenin tamamı belgeye imza attıktan sonra sorumluluk üstlenirler ve belgeye uymaları gerekir.”*⁴⁴ Bu açıklama ile Çin, konuya dair ASEAN içindeki çatlağı da çok iyi bildiğini ifade etmektedir.

3. Denizde Militarizasyon ve Endonezya

Son yıllarda uluslararası piyasada artan petrol fiyatları ve Çin’in büyük nüfusu ve sanayi üretimi için enerjiye olan gereksinimi, Güney Çin Denizi’ndeki petrol rezervlerinin işletilmesine olan ilginin artmasına neden olmuştur.⁴⁵ DOC’un uygulanmasını engelleyen ve dolayısıyla Güney Çin Denizi anlaşmazlığının barışçıl bir şekilde çözülmesini önleyen en önemli sorunlardan biri Çin, Tayvan ve Vietnam’ın deniz alanları üzerindeki iddialarıdır. Diğer bazı zorluklar arasında kaynaklar için artan rekabet, hak iddia eden ülkelerin deniz sınırlarını denizdeki çitler olarak görme arzusu, ASEAN üyeleri arasındaki bölünme ve anlaşmazlığın militarizasyonu da yer almaktadır.⁴⁶

Tüm bu zorluklara rağmen, anlaşmazlık konusunda dostane bir anlaşmaya varılması için çabalar da gösterilmiştir. Çin ile ASEAN arasında Temmuz 2011’de imzalanan anlaşma, Çin ile Vietnam arasındaki gerilimin daha da tırmanmasını önleme arzusunun sadece bir göstergesiydi. ASEAN ve Çin, yıllar boyunca özellikle ASEAN’ın meseleye grup olarak katılıp katılmaması gerektiği sorusu üzerine çeşitli görüşmelerde bulunmuştu. Vietnam, ASEAN’ı kapsayan bir hükmün dahil edilmesi konusunda son derece ısrarlı davranmıştır.⁴⁷ DOC’a göre ihtilafli taraflar, toprak ve yargı yetkisine ilişkin anlaşmazlıklarını barışçıl yollarla çözmeyi ve tehdide veya güç kullanımına başvurmamayı kabul etmişlerdi.⁴⁸

Çin’in itirazlarından birisi ise, BMDHS’nin Ek VII’si uyarınca tahkim yoluyla bir çözüme ulaşma fikriydi ve bu durum muhtemelen ASEAN üyelerinin yararına olacaktı. Böyle bir durumda ASEAN, denizcilik iddialarının BMDHS kapsamında çözülmesi şartıyla Çin’e karşı birleşik bir cephe oluşturabilecekti. Ocak 2013’te ASEAN üyesi Filipinler, on yıldan fazla süren ikili ve çok taraflı müzakerelerin ardından toprak iddialarıyla ilgili uluslararası hukuku ihlal ettiği iddiasıyla Çin’e dava açtı. Çin tahkim sürecine katılmayı reddetti ve bu ise onu BMDHS kapsamında devletlerarası anlaşmazlıklarda yer almayı reddeden ilk ülke haline getirdi. Mart 2014’te Filipinler, bir yargı organı olan tahkim mahkemesine resmi bir dava açtı.⁴⁹

BMDHS kapsamındaki deniz iddialarıyla ilgili önemli bir diğer konu ise, Çin’in Güney Çin Denizi’nde tarihi hakları olarak gördüğü kazanımları göz ardı ederken, Çin’in erişim hakkı olduğunu düşündüğü kaynaklar üzerinde, kıyıdaş devletlere de kontrol hakkı verilmesiydi. Çin’in hak iddiası büyük ölçüde Çin’in hak iddiası büyük ölçüde 1951’de, San Francisco Barış Antlaşması ile kurulan düzen doğrultusunda kurgulanmıştı. Antlaşmayla Japonya, Kore yarımadası, Kuril Adaları, Formosa Adası (Tayvan), Spratly ve Paracel Adaları bölgesinden çekilmeyi kabul etmişti. Ancak Spratly ve Paracel Adalarının durumu belirlenmemişti. Hem Çinliler hem de Vietnamlılar tarihsel kayıtlarına dayanarak Parseller ve Spratly Adaları

⁴⁴ Ian Storey, “Anatomy of the Code of Conduct Framework for the South China Sea,” *The National Bureau of Asian Research*, 24.08.2017, Erişim tarihi: 16.08.2024, <https://www.nbr.org/publication/anatomy-of-the-code-of-conduct-framework-for-the-south-china-sea/>.

⁴⁵ Leszek Buszynski, Iskandar Sazlan, “Maritime Claims and Energy Cooperation in the South China Sea”, *Contemporary Southeast Asia* 29, no. 1 (2007): 143–171.

⁴⁶ Sam Bateman, “Regime Building in the South China Sea - Current Situation and outlook”, *Australian Journal of Maritime and Ocean Affairs* 3, no. 1 (2011): 30.

⁴⁷ Fravel, “China’s Strategy in the South China Sea”: 311.

⁴⁸ Emma Kingdon, “A Case for Arbitration: The Philippines’ Solution for the South China Sea Dispute”, *Boston College International and Comparative Law Review* 38, no. 1, (2015): 133.

⁴⁹ Kingdon, “A Case for Arbitration: The Philippines’ Solution for the South China Sea Dispute”: 129–130.

üzerinde egemenlik iddia etmektedir. Çinliler, Vietnamlılar, Filipinliler ve Malezyalılar, keşfedilmeye açık olan “*kimsenin olmadığı toprakları*” (no man’s land) işgal ederek toprak edinmeye ilişkin uluslararası hukuka dayanarak egemenlik iddiasında bulunmaktadır.⁵⁰ Bu iddialar, özellikle deniz tabanında bulunan zengin doğal kaynaklar ve stratejik konum nedeniyle taraflar arasında ciddi bir rekabete yol açmıştır. Bu durum, Güney Çin Denizi’ndeki anlaşmazlıkların hem tarihsel hem de hukuki bir temele dayandığını ve tarafların hak iddialarını güçlendirmek için geçmişe yönelik argümanlar ve uluslararası hukuk ilkelerini bir arada kullandığını göstermektedir.⁵¹

Vietnam’ın Güney Çin Denizi’ndeki tarihsel iddiaları, 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren Nguyen Hanedanlığı döneminde adalarla olan temaslarına dayanmaktadır. Bu dönemde Vietnam, söz konusu adalar üzerinde hak iddialarını tarihsel bağlamda güçlendiren faaliyetler yürütmüştür. Bölgedeki anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi için çabalar, Çin’i toprak ve deniz üzerindeki iddialarından kısmen vazgeçmeye ikna etmeyi ve diğer hak sahiplerinin kaynaklardan faydalanmasını sağlamayı hedeflemiştir. Ancak ASEAN üyelerinin, sorunun ASEAN Bölgesel Forumu’nda çok taraflı müzakerelerle çözülmesine dair beklentileri, Çin’in bu tür girişimlere karşı gösterdiği direnç nedeniyle gerçekleşmemiştir.⁵² Çin, Güney Çin Denizi’nde egemenlik iddiasında bulunmasına rağmen, bölgedeki tüm kaynaklar üzerinde tam kontrol de sağlayamamaktadır. ASEAN ise Çin’in artan etkisini dengelemek adına ABD’nin bölgedeki varlığına güvenmektedir. Bu strateji Çin’e karşı bir denge unsuru oluşturmuş gibi görünse de anlaşmazlıkların nihai çözümü için yeterli olamamaktadır.⁵³

Güney Çin Denizi ihtilafında yıllar boyunca Endonezya’nın rolü, ülke aktif hak iddia eden taraflardan biri olmadığı için ASEAN ekibinin bir parçası olmakla sınırlı kalmıştır. Ancak, Ocak ayından Haziran 2016’ya kadar Endonezya ve Çin, uyarı atışlarının da dahil olduğu üç deniz çatışmasına girmiştir.⁵⁴ Haziran 2016’daki olay, Endonezya savaş gemilerinin Natuna Adaları açıklarında Endonezya’nın 200 millik MEB’i içerisinde faaliyet gösteren bir grup Çinli balıkçı teknesine meydan okumasıyla meydana gelmişti. Endonezya donanması balıkçı teknelerini durdurmak için uyarı ateşi açmış ve ardından bir tekneye el koyarak yedi kişilik mürettebatını gözaltına almıştı. Çin, balıkçı teknelerinin Güney Çin Denizi’ndeki topraklarında faaliyet göstermesi konusunda Endonezya’yı protesto etmiş ve BMDHS de dâhil olmak üzere uluslararası yasaları ihlal etmekle suçlamıştır. Daha önce de Mart ve Mayıs 2016’da Endonezya, benzer bir gerekçeyle Natuna Adaları yakınlarında Çinli balıkçı teknelerini ve mürettebatını alıkoymuştu.⁵⁵ Çin ile balıkçılık suları konusunda sık sık yaşanan çatışmalar ve Çin’in tartışmalı iddiası nedeniyle dönemin Endonezya Devlet Başkanı Joko Widodo, bölgedeki Malezya egemenliğini göstermek amacıyla 23 Haziran 2016 tarihinde iki ülke arasındaki balıkçılık hakları anlaşmazlığının merkezinde yer alan Güney Çin Denizi’nin güney ucuna gitmişti. Endonezya, Çin’in Güney Çin Denizi’nin geniş bir bölümünden geçen Dokuz

⁵⁰ Teh-Kuang Chang, “China’s Claim of Sovereignty over Spratly and Paracel Islands: A Historical and Legal Perspective,” *Case Western Reserve Journal of International Law* 23, no. 3 (1991): 399–420.

⁵¹ Chang, “China’s Claim of Sovereignty...,” 420.

⁵² Buszynski & Sazlan, “Maritime Claims and Energy Cooperation in the South China Sea”: 144–156.

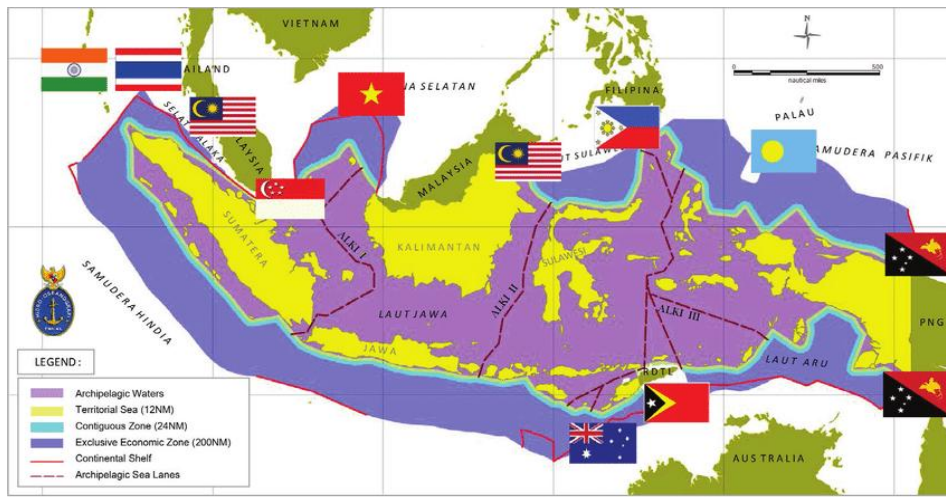
⁵³ Ang Cheng Guan, “The South China Sea Dispute Revisited,” *Australian Journal of International Affairs* 54, no. 2 (2000): 212.

⁵⁴ Temjenmeren Ao, “Indonesia’s Naval Expansion: A New Dimension to the Existing Security Impasse in the Region,” 2 Kasım 2017, *Indian Council of World Affairs*, Erişim tarihi: 16 Ağustos 2024, https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=4945&lid=1898.

⁵⁵ Joe Cochrane, “Indonesia Confirms Seizing Fishing Boat in South China Sea, Defying Beijing”, *New York Times*, 20.06.2016. Erişim tarihi: 16.08. 2024 http://www.nytimes.com/2016/06/21/world/asia/indonesia-south-china-sea-fishing.html?_r=0

Çizgi Hattı'nın uluslararası hukukta hiçbir dayanağı olmadığını da ifade etmektedir.⁵⁶ Endonezya, Güney Çin Denizi anlaşmazlığında doğrudan hak sahibi olmasa da, Çin'in Dokuz Çizgi Hattı'na ilişkin iddiaları, Endonezya'nın Natuna Adaları çevresindeki MEB'inin bir kısmıyla örtüşmektedir. Mevcut belirsizlik nedeniyle, Endonezya, 1994'ten beri Çin'den Dokuz Çizgi Hattı'nın Natuna Adaları'nı ve/veya Endonezya'nın MEB'ini içerip içermediğinin açıklığa kavuşturulmasını talep etmektedir. Kasım 2015'te Çin, Endonezya'nın Natuna Adaları üzerindeki egemenliğini tanımış, ancak MEB konusunu ele almamıştır.⁵⁷ İki ülke arasındaki çekişmeli anlaşmazlığın çözülmemesi halinde durumun daha da tırmanma potansiyeli bulunmaktadır. Tahkimin, UAD'nin veya diğer benzer uluslararası kuruluşların rolüne ve etkinliğine bağlı olarak olası bir senaryo, Endonezya'nın Çin ile olan anlaşmazlığını uluslararası mahkemelere taşımaya karar vermesi olabilir. Endonezya'nın kaçınılmaz olarak bu konunun içine sürüklenmesi ve Güney Çin Denizi anlaşmazlığının doğrudan tarafı haline gelmesi ihtimali de söz konusudur.

Harita 2: Endonezya Deniz Alanları

Kaynak: Dhiana Puspitawati⁵⁸

4. ABD'nin Etkisi

Batılı demokrasiler Güney Çin Denizi meselesine diplomatik angajman, askeri varlık ve hukuki meydan okumaların bir kombinasyonu ile karşılık vererek, Çin'in stratejik açıdan hayati öneme sahip bu bölgedeki iddialarına ve eylemlerine ilişkin endişelerini yansıtmışlardır. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, uluslararası hukuku ve Güneydoğu Asya ülkelerinin Güney Çin Denizi'ndeki haklarını desteklediklerini sürekli olarak ifade etmişlerdir.⁵⁹ ABD, Filipinler ile 1951 yılında imzalanan Karşılıklı Savunma Anlaşması'na bağlılığını sıklıkla vurgulamaktadır. Çin'in Filipin gemilerine yönelik tacizleri ve yapay adaların inşasını da içeren saldırgan

⁵⁶ Ben Otto, "Indonesia's Widodo Wades into South China Sea Dispute", *Wall Street Journal*, 23.06. 2016. Erişim tarihi: 16.08.2024 <http://www.wsj.com/articles/indonesias-widodo-wades-into-south-china-sea-dispute-1466683527>

⁵⁷ Cochrane, "Indonesia Confirms Seizing Fishing Boat in South China Sea, Defying Beijing".

⁵⁸ Dhiana Puspitawati, "Urgent Need for National Maritime Security Arrangement in Indonesia: Towards Global Maritime Fulcrum," *Indonesian Journal of International Law* 14, no. 3 (2017): 321–347.

⁵⁹ Yang Lai Fong, R. Ponnann & A. De Rycker, "Different Countries, Different Perspectives: A Comparative Analysis of the South China Sea Disputes Coverage by Malaysian and Chinese Newspapers", *China Report* 56, no.1 (2020): 39–59.

eylemlerini kınamaktadır.⁶⁰ 2023 yılında ABD’li yetkililer Çin’in istikrarı bozucu eylemlerini eleştirerek bölgede kurallara dayalı bir düzenin sürdürülmesinin önemine dikkat çekmiştir. Diplomatik olarak ABD, Vietnam ve Malezya gibi diğer hak iddia eden devletlerle ittifaklarını güçlendirmeye çalışmış ve onları Çin’in geniş kapsamlı iddialarına karşı yasal yollara başvurmaya teşvik etmiştir. Buna 2016 yılında uluslararası bir mahkemenin Çin’in “dokuz çizgi hattı” üzerindeki hak iddialarını yasadışı sayan kararına verilen destek de dahildir, ancak Çin bu kararı tamamen reddetmiştir.⁶¹

Batılı devletler Güney Çin Denizi ihtilaflarına yönelik olarak uluslararası hukuk odaklı stratejileri öncelemektedir. ABD, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin korunmasının önemini vurgulayarak, etkilenen ülkeleri uluslararası hukuki yollara başvurmaya teşvik etmektedir. ABD, BMDHS’ni kendisi onaylamamasına rağmen, özellikle ulusların münhasır ekonomik bölgeleri üzerindeki haklarına ilişkin ilkelerini savunmaktadır. ASEAN’ın rolü de bu bağlamda kritik önem taşımaktadır. ASEAN, Çin’in eylemlerinin bölgesel istikrar üzerindeki etkilerine ilişkin endişelerini dile getirirken, üye devletler Çin ile olan bireysel ilişkilerini yansıtan tepkilerinde çeşitlilik göstermişlerdir. Bazı ülkeler Pekin’i kışkırtma konusunda temkinli davranırken, Filipinler ABD ve diğer Batılı ülkelerle daha güçlü bağlar kurmaya çalışarak daha çatışmacı bir tutum sergilemektedir. Kamala Harris’in Singapur seyahatinde sarf ettiği ifadeler burada örnek teşkil etmektedir. Singapur’a yaptığı son ziyaret ve ASEAN zirvelerine katılımı sırasında ABD Başkan Yardımcısı Kamala Harris, ABD’nin uluslararası hukuku koruma ve Güney Çin Denizi’nde istikrarı teşvik etme konusundaki kararlılığının altını çizmiştir. Harris’in açıklamaları, özellikle Çin’in Güneydoğu Asya ülkeleri ve uluslararası toplum arasında endişelere yol açan sorunlu iddiaları ve faaliyetleri nedeniyle bölgede artan gerilimin ortasında gelmiştir.

Harris açıklamalarında, Güney Çin Denizi’nde egemenliğin ve seyrüsefer özgürlüğünün kolektif bir şekilde savunulması çağrısında bulunarak başta Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi olmak üzere uluslararası hukuka saygı gösterilmesinin önemini ifade etmiştir.⁶² Doğrudan Çin’in adını vermese de yorumları açıkça Çin’in geniş toprak iddialarının meydana getirdiği problemleri işaret eden Harris, küresel ticaret için hayati önem taşıyan ve deniz trafiğinin yaklaşık üçte birinin gerçekleştiği bir bölgede anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi ve yasal ticaretin korunması ihtiyacından bahsetmiştir.⁶³

Harris’in tartışmalı sulara yakın bir bölge olan Palawan’a yaptığı ziyaret, özellikle Çin sahil güvenliği ve Filipin gemilerinin karıştığı son olaylar ışığında ABD’nin Filipinler’e verdiği desteği göstermektedir. Harris, ABD’nin Filipinler ile olan Karşılıklı Savunma Anlaşması’na

⁶⁰ F. Andrew Wolf, “The West Is Misreading China in the South China Sea,” *Geopolitical Monitor*, 11.07.2024, Erişim tarihi: 16.08.2024, <https://www.geopoliticalmonitor.com/the-west-is-misreading-china-in-the-south-china-sea/>.

⁶¹ Tom Phillips, Oliver Holmes, Owen Bowcott, “Beijing Rejects Tribunal’s Ruling in South China Sea Case,” *The Guardian*, 12 Temmuz 2016, Erişim tarihi: 21.08. 2024, <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/12/philippines-wins-south-china-sea-case-against-china>.

⁶² Jim Gomez, “VP Harris Urges Defense of Sovereignty in South China Sea” *The Associated Press*, 22.11.2022, Erişim tarihi: 16.08.2024, <https://apnews.com/article/china-asia-kamala-harris-navy-philippines-3f320a32e9916b4a8b56311319413a87>.

⁶³ PBS News, “In Southeast Asian summit, Kamala Harris at center of White House efforts to oppose China”, 07.09.2023, Erişim tarihi: 16.08. 2024 <https://www.pbs.org/newshour/politics/in-southeast-asian-summit-kamala-harris-at-the-center-of-white-house-efforts-to-oppose-china>

bağlılığını yinelemiş, silahlı saldırı durumunda destek sözü vermiş ve böylece devam eden bölgesel zorlukların ortasında ikili ortaklığı güçlendirmiştir.⁶⁴

Harris'in ASEAN zirvelerine katılımı ve Güney Çin Denizi meselesindeki güçlü duruşu, Biden yönetiminin Çin'in etkisine karşı bir denge unsuru olarak Güneydoğu Asya ülkeleriyle bağlarını güçlendirme yönündeki stratejik eksenini de yansıtmaktadır. ABD tarafında özellikle Çin'in adaları askerileştirmesi ve agresif denizcilik faaliyetlerine ilişkin endişeler artmaya devam ederken, kendisini bölgede güvenilir bir ortak olarak konumlandırmayı da amaçlamaktadır. Harris'in ziyaretinin önemi, anlık diplomatik temasların ötesine uzanmaktadır. Ayrıca ASEAN ülkeleriyle ekonomik ve güvenlik iş birliğini geliştirmeye yönelik daha geniş bir ABD stratejisini temsil etmektedir. Görüşmeleri sırasında Filipinler'de deniz hukuku uygulama kabiliyetlerini geliştirmeyi ve yerel geçim kaynaklarını doğrudan etkileyen yasadışı balıkçılıkla mücadeleyle amaçlayan girişimleri de vurgulamıştır.⁶⁵ Bu yaklaşım sadece acil güvenlik kaygılarını gidermekle kalmayıp aynı zamanda bölgede uzun vadeli ekonomik bağları ve istikrarı da teşvik etmektedir.

Harris'in ziyareti sırasında yaptığı açıklamalar ve attığı adımlar hem ASEAN ülkelerine hem de Çin'e ABD'nin kurallara dayalı bir uluslararası düzeni sürdürme taahhüdüne ilişkin açık bir mesaj vermektedir. ABD, Çin'in geniş kapsamlı iddialarını reddeden 2016 tarihli tahkim mahkemesi kararına uyulmasını savunarak, deniz anlaşmazlıklarını yöneten yasal çerçeveyi güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu duruş, ASEAN ülkelerini haklarını savunmaya ve ASEAN üyelerinin Çin ile olan ilişkilerindeki karmaşıklığı aşmaya teşvik etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. ABD, Güney Çin Denizi bölgesindeki ülkelerin Çin'e olan ekonomik bağımlılıklarını, diplomatik ve askeri zayıflıklarını ve güvenlik endişelerini dengelemek için bir strateji izlemektedir. Bu strateji, ABD'nin güvenlik garantileri ve uluslararası hukukun sağladığı araçlarla desteklenmektedir. Harris'in ASEAN liderleriyle yaptığı görüşmeler, bölgesel sorunların ele alınmasında çok taraflı iş birliğini zemininin güçlendirilmesine yöneliktir. Yukarıda da değinildiği gibi Çin'in bölgeye dair ana stratejisi bölge ülkeleri ile ikili diplomatik bir zemin kurarak baş başa kalmaktır. Bu sayede Çin kendisinden çok daha küçük devletler üzerinde daha yoğun baskı kurabilecektir. ABD, ASEAN'ın merkeziliğini savunmaya devam ederken, üye devletlerin bölgesel anlaşmazlıklar, iklim değişikliği ve ekonomik kalkınma gibi konuları ortaklaşa ele alabilecekleri işbirlikçi bir ortamı da teşvik etmektedir.

Sonuç

Güney Çin Denizi ihtilafı, ASEAN'ın bütünlüğü açısından önemli bir sorun teşkil etmekte ve potansiyel olarak dağılma ihtimaline de yol açmaktadır. Karmaşıklık, özellikle Vietnam, Filipinler, Malezya ve Brunei gibi hak iddia eden ülkeler ile Laos ve Kamboçya gibi hak iddia etmeyen ve genellikle Çin'e daha yakın duran ülkeler arasındaki farklı çıkarlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca ASEAN'ın konsensüsle karar alma ilkesi, Güney Çin Denizi konusunda ortak bir tutum belirleme kabiliyetini de zorlaştırmaktadır. ASEAN'ın 2012 Bakanlar Toplantısı gibi kritik anlarda ortak bir tepki verememesi, bu bölünmeleri ön plana çıkarmış ve örgütün bölgesel güvenlik meselelerini ele almadaki etkinliğine dair endişeleri arttırmıştır.

⁶⁴ Karen Lema, "Harris affirms 'unwavering' U.S. defence commitment to Philippines", 21.11.2022, *Reuters*, Erişim tarihi: 16.08. 2024 <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/us-vice-president-harris-affirm-defense-commitment-philippines-2022-11-20/>

⁶⁵ The White House, "Readout of Vice President Harris's Participation in the U.S.-ASEAN Summit", 6.09.2023, Erişim tarihi: 18.09.2024 <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/09/06/readout-of-vice-president-harris-participation-in-the-u-s-asean-summit/>

Bazı üye devletler ekonomik çıkarlar için Çin ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışırken, diğerleri kendilerini giderek daha yalnız ve savunmasız hissetmekte, bu da iç gerilimleri arttırmakta ve bölge dışı güçlerin –yukarıda belirtildiği gibi- bölgedeki meselelere bir şekilde müdahil olmasını sağlamıştır. Buna ek olarak başta ABD olmak üzere bölge dışı güçlerin etkisi, ASEAN'ın dinamiklerini daha da karmaşık hale getirmektedir. ASEAN içindeki ülkeler taraf seçme konusunda kendilerini baskı altında hissedebilecek bir döneme doğru ilerlemektedir ve bu da örgütün temel ilkesi olan tarafsızlık ve kolektif güvenliğin altını oyabilecek ciddi bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Bu bölünmeler derinleşmeye devam ederse ASEAN, Güney Çin Denizi'nde tırmanan jeopolitik gerilimler karşısında potansiyel olarak parçalanmasına yol açacak şekilde önemini ve birliğini kaybetme riskiyle karşı karşıya da kalacaktır.

Deniz Hukuku Sözleşmesi, devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için uzlaşmaya dayalı çözümlerden, çeşitli mahkeme tahkim biçimlerine kadar farklı yöntemler sunmaktadır. Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler Su Yolları Sözleşmesi de ihtilafların diplomatik ve adli kanallar yoluyla çözülmesini ve barışçıl çözümlerin tercih edilmesini savunmaktadır. Ancak bu mekanizmalar Güney Çin Denizi ihtilafında, özellikle de hakem heyetinin Temmuz 2016'daki kararının ardından etkili olmamıştır. İhtilafı taraflardan biri olan Çin, tahkim kararını tanımayı reddettiğinde, Çin'i uluslararası hukuka uymaya zorlayacak herhangi bir yaptırım gücü veya mekanizması da yoktu. İlgili tarafların birbirine taban tabana zıt görüşleri, karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm bulunmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Çin, ikili müzakere çağrısında bulunurken, ASEAN'daki diğer talep sahipleri çok taraflılık veya tahkimden yanadır. Durumun ciddiyeti ve büyük çatışma riski göz önüne alındığında, tüm potansiyel barışçıl çözümlerin araştırılması çok önemlidir. Tarihsel kanıtlar Güney Çin Denizi'ndeki çatışmacı faaliyetlerin sadece Güneydoğu Asya'nın barış ve istikrarını değil aynı zamanda daha geniş Asya-Pasifik bölgesini de tehdit ettiğini göstermektedir.

ASEAN'ın temel ilkelerinden biri, anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözmek ve uzlaşmayla anlaşmaya varmak olmuştur. Ancak zaman içinde ASEAN'ın Güney Çin Denizi ihtilafı konusundaki tutumu zayıf kalmış ve ortak bir politika oluşturmakta zorlanmıştır. Bu zorluk, kısmen ASEAN'ın on üyesinin tamamının Güney Çin Denizi'nde hak iddia eden taraflar olmamasından kaynaklanmaktadır. Çin'in ekonomik ve askeri gücü, bazı ASEAN üyelerini susturmasını/tepkisizleştirmesini ya da dolaylı olarak kendi pozisyonunu desteklemeleri için yönlendirmesini sağlamıştır. Çin, birleşik bir ASEAN duruşunun daha fazla ağırlık taşıyacağını farkındadır. ASEAN'ın Güney Çin Denizi konusunda uyumlu bir cephe oluşturamaması bölgesel örgüt için önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Güney Çin Denizi ihtilafına dahil olan hiçbir ASEAN ülkesi Çin'e tek başına meydan okuyamaz. Bu durum ASEAN'ın ABD'nin dengeleyici güç rolüne değer vermesinin önemli bir nedenidir. Filipinler'in anlaşmazlığı Daimî Tahkim Mahkemesi'ne götürme stratejisi, çatışmayı uluslararasılaştırma çabasını temsil etmektedir. Ancak Çin'in uluslararası desteğe rağmen tahkim kararını açıkça reddetmesi ve yaptırım mekanizmalarının eksikliği nedeniyle bu yaklaşımın sonuçsuz ve etkisiz kalması muhtemeldir.

Güney Çin Denizi ihtilafının basit ve kolay bir çözümü yoktur. Ancak hem ihtilafı taraflar hem de uluslararası toplum, süregelen gerginliklerin ele alınması gerektiğinin farkındadır. Ada inşasına yapılan önemli yatırımlar, değerli doğal kaynaklar ve deniz yollarından elde edilen yıllık gelirler nedeniyle, iddia sahiplerinden hiçbiri iddialarından kolayca vazgeçecek gibi görünmemektedir. Gerilimler devam ederken ve barışçıl bir çözüm uzak görünürken, hak iddia etmeyen ülkeler Güney Çin Denizi'nin uluslararası sular olarak kabul edilmesini, seyrüsefer ve uçuş özgürlüğünün sağlanmasını savunmaktadır.

Barışçıl bir çözüme ulaşabilmek için hak iddia eden tarafların çatışmacı yaklaşımlardan vazgeçmeleri ve bazı taleplerinden ödün vererek ortak bir zemin aramaları gereklidir. Bu süreç, uzlaşmaya dayalı veya zorunlu bir çözüm arayışını ya da geçici tedbirlerin uygulanmasını içerebilir. Potansiyel çözümlerden biri, tüm tarafların hak iddialarını BMDHS tarafından tanımlanan 200 deniz millik Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırları içinde tutmayı kabul etmeleridir. Bu bağlamda, BMDHS'nin 60. maddesi'ne göre kıyı devletleri, kendi tesislerinin etrafında genellikle 500 metreyi aşmayan güvenlik bölgeleri oluşturabilir. Taraflar bu yaklaşımı benimseyerek uluslararası suların seyrüsefer ve uçuşa açık kalmasını da garanti edebilir. Bir diğer seçenek, ihtilafli bölgelerde ortak mülkiyet oluşturmak ve kaynaklardan elde edilen tüm gelirlerin kıyı ülkeleri arasında adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamaktır. Alternatif olarak, taraflar ihtilafli bölgelerdeki hak iddialarını açıkça tanımlayıp bunları BMDHS veya diğer ilgili uluslararası hukuk çerçevesinde karar verebilecek tarafsız bir hakemlik organına sunabilirler. Bu yaklaşımlar, tarafların uzlaşa ve iş birliğine dayalı çözümler geliştirebilmesi için bir temel oluşturabilir.

Güney Çin Denizi'nde barışın sağlanabilmesi, hak iddia eden tarafların önceliklerini yeniden değerlendirmesine bağlıdır. Bölgesel istikrarı korumak adına, potansiyel kaynaklardan aşırı pay talep etmek yerine, yerel ve uluslararası kalkınma projelerine odaklanmaları gerekmektedir. Barışçıl bir çözüm, aynı zamanda tarafların uluslararası yasalara saygı göstermelerini ve bu yasalara bağlı kalmalarını zorunlu kılar. Tarafların katı taleplerinden ödün vermeleri, ikili ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmeye açık olmaları ve Güney Çin Denizi'nin kaynaklarını paylaşırken seyrüsefer ve uçuş özgürlüğünü güvence altına almaları önemlidir. Ancak bu tür bir uzlaşa, tarafların bu yönde gerçek bir irade göstermesini gerektirir. ASEAN ile Çin arasındaki ilişkiler, diyalog veya müzakereler yoluyla barışçıl bir çözüme ulaşılan kadar gerginliğini koruyacaktır. Ağustos 2017'de ASEAN ve Çin Dışişleri Bakanlarının üzerinde anlaştığı Davranış Kuralları veya yasal olarak bağlayıcı başka bir anlaşma, bu sürece rehberlik edebilir. Ancak mevcut şartlar göz önüne alındığında, kalıcı bir çözüm halen uzak görünmektedir.

Kaynakça

- Ao, Temjenmeren. "Indonesia's Naval Expansion: A New Dimension to the Existing Security Impasse in the Region." *Indian Council of World Affairs*. 2.11. 2017. Erişim tarihi: 16.11.2024.
https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=4945&lid=1898.
- ASEAN Secretariat. *ASEAN Document Series*. Jakarta: Jazz Graphic Design, 1994.
- ASEAN. "ASEAN Foreign Ministers Statement on the Current Developments in the South China Sea." 10 Mayıs 2014. Erişim tarihi: 16 Ağustos 2024. <https://asean.org/wp-content/uploads/images/documents/24thASEANSummit/ASEAN%20Foreign%20Ministers%20Statement%20on%20the%20current%20developments%20in%20the%20south%20china%20sea.pdf>.
- Bateman, Sam. "Regime Building in the South China Sea: Current Situation and Outlook." *Australian Journal of Maritime and Ocean Affairs* 3, no. 1 (2011): 25–33.
- Beddall, Kate. "Mahathir: China's Might Prevents Muslim Nations from Criticizing It." *Benar News*, 27.09.2019. Erişim tarihi: 16.08.2024.
<https://www.benarnews.org/english/news/malaysian/Malaysia-china-09272019165716.html>.

- Beech, Hannah. "What a Retracted Statement Says About China's Growing Power in the South China Sea." *Time*. 15.06.2016. Erişim tarihi: 27.08.2024. <https://time.com/4369660/asean-south-china-sea-statement/>.
- Buszynski, Leszek, Iskandar Sazlan. "Maritime Claims and Energy Cooperation in the South China Sea." *Contemporary Southeast Asia* 29, no. 1 (2007): 143–171.
- Chang, Teh-Kuang. "China's Claim of Sovereignty over Spratly and Paracel Islands: A Historical and Legal Perspective." *Case Western Reserve Journal of International Law* 23, no. 3 (1991): 420.
- Cochrane, Joe. "Indonesia Confirms Seizing Fishing Boat in South China Sea, Defying Beijing." *New York Times*. 20.06.2016. Erişim tarihi: 16.08.2024. http://www.nytimes.com/2016/06/21/world/asia/indonesia-south-china-sea-fishing.html?_r=0.
- De Gurung, A. S. B. "China, Vietnam, and the South China Sea: An Analysis of the 'Three Nos' and the Hedging Strategy." *Indian Journal of Asian Affairs* 31, no. 1/2 (2018): 1–20.
- Dutton, Peter. "Three Disputes and Three Objectives: China and the South China Sea." *Naval War College Review* 64, no. 4 (2011): 42–67.
- Fong, Yang Lai, R. P. Ponnann, A. De Rycker. "Different Countries, Different Perspectives: A Comparative Analysis of the South China Sea Disputes Coverage by Malaysian and Chinese Newspapers." *China Report* 56, no. 1 (2020): 39–59. <https://drupal.alliance.edu.in/drupal/sites/default/files/2021-08/Different%20Countries%2C%20Different%20Perspectives.pdf>.
- Fravel, M. Taylor. "China's Strategy in the South China Sea." *Contemporary Southeast Asia* 33, no. 3 (2011): 292–319.
- General Administration of Customs of the People's Republic of China. "China's Total Export & Import Values by Country/Region, December 2023." Erişim tarihi: 21.08.2024. <http://english.customs.gov.cn/Statics/e1351568-5e17-4534-affd-c369e3506613.html>.
- Gomez, Jim. "Philippine Officials Say Chinese Forces Seized 2 Navy Boats in Disputed Shoal, Injuring Sailors." *Los Angeles Times*. Erişim tarihi: 21.08.2024. <https://www.latimes.com/world-nation/story/2024-06-18/philippine-officials-say-chinese-forces-seized-2-navy-boats-in-disputed-shoal-injuring-sailors>.
- Gomez, Jim. "VP Harris Urges Defense of Sovereignty in South China Sea." *The Associated Press*. 22 Kasım 2022. Erişim tarihi: 16.08. 2024. <https://apnews.com/article/china-asia-kamala-harris-navy-philippines-3f320a32e9916b4a8b56311319413a87>.
- Guan, Ang Cheng. "The South China Sea Dispute Revisited." *Australian Journal of International Affairs* 54, no. 2 (2000): 201–215.
- Hai, An. "Vietnam Protests Chinese Attack on Fishing Vessels in South China Sea." *Voanews*. 03 Ekim 2024. Erişim tarihi: 21.08. 2024. <https://www.voanews.com/a/vietnam-protests-chinese-attack-on-fishing-vessels-in-south-china-sea/7808763.html>.
- Haiquan, Zhu. "The South China Sea Dispute: Beijing's View." *New York Times*. 31 Mayıs 2016. Erişim tarihi: 16.08.2024. <https://www.nytimes.com/2016/06/01/opinion/the-south-china-sea-dispute-beijings-view.html>.

- Hayton, Bill. "The Modern Creation of China's 'Historic Rights' Claim in the South China Sea." *Asian Affairs* 49, no. 3 (2018): 370–382.
- Ishikawa, K. "The ASEAN Economic Community and ASEAN Economic Integration." *Journal of Contemporary East Asia Studies* 10, no. 1 (2021): 24–41.
- Jiang, H., Su, F., Zhou, C., vd. "The Geographical Characteristics of Nansha Islands in the South China Sea." *Journal of Geographical Sciences* 28 (2018): 957–972.
- Kabakçı, Fuat. "Güney Çin Denizi'nde Gerilim Tirmanıyor." *Anadolu Ajansı*. 13.02.2017. Erişim tarihi: 21.12.2024. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/guney-cin-denizinde-gerilim-tirmaniyor/749115>.
- Kim, Jihyun. "Territorial Disputes in the South China Sea: Implications for Security in Asia and Beyond." *Strategic Studies Quarterly* 9, no. 2 (2015): 107–141.
- Kingdon, E. "A Case for Arbitration: The Philippines' Solution for the South China Sea Dispute." *Boston College International and Comparative Law Review* 38, no. 1 (2015): 129–157.
- Kipgen, N. "ASEAN and China in the South China Sea Disputes." *Asian Affairs* 49, no. 3 (2018): 433–448.
- Latiff, R. "Southeast Asian Countries Retract Statement Expressing Concerns on South China Sea." *Reuters*. 15.06.2016. Erişim tarihi: 16.08.2024. <https://www.reuters.com/article/world/southeast-asian-countries-retract-statement-expressing-concerns-on-south-china-s-idUSKCN0Z10KX/>.
- Lema, Karen. "Harris Affirms 'Unwavering' U.S. Defence Commitment to Philippines." *Reuters*. 21.11.2022. Erişim tarihi: 16.08.2024. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/us-vice-president-harris-affirm-defense-commitment-philippines-2022-11-20/>.
- Lema, Karen. "South China Sea: Why Are China and Philippines Tensions Heating Up?" *Reuters*. 10.05.2024. Erişim tarihi: 21.08.2024. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/south-china-sea-why-are-china-philippines-tensions-heating-up-2024-04-11/>.
- Lo, Chi-kin. *China's Policy Towards Territorial Disputes: The Case of the South China Sea Islands*. New York: Routledge, 1989.
- Otto, Ben. "Indonesia's Widodo Wades into South China Sea Dispute." *Wall Street Journal*. 23.06.2016. Erişim tarihi: 16.08.2024. <http://www.wsj.com/articles/indonesias-widodo-wades-into-south-china-sea-dispute-1466683527>.
- PBS News. "In Southeast Asian Summit, Kamala Harris at Center of White House Efforts to Oppose China." 7.09.2023. Erişim tarihi: 16.08.2024. <https://www.pbs.org/newshour/politics/in-southeast-asian-summit-kamala-harris-at-the-center-of-white-house-efforts-to-oppose-china>.
- Permanent Court of Arbitration. *Press Release*. 12 Temmuz 2016. Erişim tarihi: 21.12.2024. <https://pcacases.com/web/sendAttach/1801>.
- Phillips, Tom, Oliver Holmes, Owen Bowcott. "Beijing Rejects Tribunal's Ruling in South China Sea Case." *The Guardian*. 12.07.2016. Erişim tarihi: 21.08.2024. <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/12/philippines-wins-south-china-sea-case-against-china>.

- Pinghui, Zhuang. "G7 Leaders Vow to Send 'Clear Signal' Over South China Sea Row after Beijing Warns it Against Double Standards." *South China Morning Post*. 27.05.2016. Erişim tarihi: 16.08.2024. <https://www.scmp.com/news/china/policies-politics/article/1955108/g7-leaders-vow-send-clear-signal-over-south-china-sea>.
- Puspitawati, Dhiana. "Urgent Need for National Maritime Security Arrangement in Indonesia: Towards Global Maritime Fulcrum." *Indonesian Journal of International Law* 14, no. 3 (2017): 330–347.
- Seniwati, Seniwati, Muhammad Rofif Hudzon, ve Agussalim Burhanuddin. "Conflict in South China Sea Between China and Philippines." *Triwikrama: Jurnal Ilmu Sosial* 5, no. 8 (2024): 101–110.
- Snell, Govi. "Tensions High as Chinese Vessels Shadow Vietnam's Oil, Gas Operations," *Voa News*, 17.06.2023, Erişim tarihi: 21.12.2024, <https://www.voanews.com/a/tensions-high-as-chinese-vessels-shadow-vietnam-s-oil-and-gas-operations-/7141273.html>.
- Southgate, L., ve N. Khoo. "Enter the Vanguard State: Reinterpreting ASEAN's Response to the South China Sea Issue." *Journal of Asian Security and International Affairs* 3, no. 2 (2016): 221–244.
- Storey, Ian. "Anatomy of the Code of Conduct Framework for the South China Sea." 24.08.2017. *The National Bureau of Asian Research*. Erişim tarihi: 16.08.2024. <https://www.nbr.org/publication/anatomy-of-the-code-of-conduct-framework-for-the-south-china-sea/>.
- Temiz, Süleyman. *ASEAN*. Ankara: Berikan, 2024.
- Thao, Nyugen Hong. "Forty Years Since Adoption of UNCLOS: Vietnam's Contributions to Maritime Delineation." *Vietnam Law and Legal Forum*. 28.12.2022. Erişim tarihi: 21.12.2024. <https://vietnamlawmagazine.vn/forty-years-since-adoption-of-unclos-vietnams-contributions-to-maritime-delineation-69372.html>.
- Thayer, Carlyle A. "ASEAN, China and the Code of Conduct in the South China Sea." *SAIS Review of International Affairs* 33, no. 2 (2013): 75–84.
- Thayer, Carlyle A. "Chinese Assertiveness in the South China Sea and Southeast Asian Responses." *Journal of Current Southeast Asian Affairs* 30, no. 2 (2011): 77–104.
- The White House. "Readout of Vice President Harris's Participation in the U.S.-ASEAN Summit." 6.09.2023. Erişim tarihi: 18.06.2024. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/09/06/readout-of-vice-president-harriss-participation-in-the-u-s-asean-summit/>.
- Wolf, F. Andrew. "The West Is Misreading China in the South China Sea." *Geopolitical Monitor*. 11.07.2024. Erişim tarihi: 16.08.2024. <https://www.geopoliticalmonitor.com/the-west-is-misreading-china-in-the-south-china-sea/>.

BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR

Makale Gelişi:
06.10.2024

Makale Kabulü:
17.12.2024

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

TÜRK ŞİRKETLERİNİN AFGANİSTAN'DA KARŞILAŞTIKLARI PAZARLAMA VE SATIŞ ALANINDAKİ KÜLTÜREL SORUNLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Muhammed Asif Yoldaş
Hitit Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
muhammedasifyoldas@hitit.edu.tr
0000-0002-3010-7349

ÖZET

Günümüz modern pazarlama uygulamaları kapsamında işletmelerin gerek iç pazar ve gerekse girmek istedikleri dış pazarlara uygun pazarlama karması geliştirmedikleri müddetçe sürdürülebilir bir pazarlama faaliyetinden söz etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmanın temel amacı Afganistan'da hâlihazırda faaliyet göstermekte olan veya daha önce pazarda kısa süre de olsa bulunmuş olan işletme sahipleri ve yöneticilerinin pazarla ilgili yaşadıkları deneyimlerini tespit ederek, Afganistan pazarına girmeyi düşünen işletmelerin pazarlama stratejilerine ışık tutmaktır. Bu amaçla Afganistan'da çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren ve yarım fazlası inşaat firmalarından oluşan 15 işletmenin sahibi ve orta/üst kademe yöneticilerine doğrudan ve dolaylı yollardan ulaşılarak bu pazarda yaşadıkları pazarlama ve satış faaliyetleriyle ilgili kültürel sorunları hakkında sorular yöneltilecek ve yanıtlar alınmıştır. Alınan yanıtlar çalışmanın amacı doğrultusunda yorumlanarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Şirketleri, Pazarlama, Satış, Kültürel Sorunlar, Afganistan

Atıf Bilgisi: Muhammed Asif Yoldaş. "Türk Şirketlerinin Afganistan'da Karşılaştıkları Pazarlama ve Satış Alanındaki Kültürel Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, sayı 2 (2024): 169-187.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar % 100

Article Received:
06.10.2024

Article Accepted:
17.12.2024

Research Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

AN ASSESSMENT OF THE CULTURAL CHALLENGES TURKISH COMPANIES FACE IN MARKETING AND SALES IN AFGHANISTAN

ABSTRACT

Within the scope of contemporary marketing practices, it is not possible to speak of sustainable marketing activities unless businesses develop a marketing mix suitable for both the domestic markets they operate in and the foreign markets they aim to enter. From this perspective, the main purpose of this study is to shed light on the marketing strategies of businesses considering entering the Afghan market by identifying the experiences of business owners and managers who are currently operating in or have previously had a presence in the Afghan market, even for a short period. To achieve this goal, direct and indirect access was obtained to the owners and middle/upper-level managers of 15 businesses operating in various sectors in Afghanistan, more than half of which are construction companies. Questions were posed to them regarding the cultural challenges they faced in their marketing and sales activities in this market. The responses received were analyzed and interpreted in line with the study's objectives to conclude.

Key Words: Turkish Companies, Marketing, Sales, Cultural Issues, Afghanistan

To Cite: Muhammed Asif Yoldaş. "Türk Şirketlerinin Afganistan'da Karşılaştıkları Pazarlama ve Satış Alanındaki Kültürel Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 2, no. 2 (2024): 169-187.

Conflict of Interest Statement: Author declared no conflict of interest
Ethics Committee Approval: Author declared article does not require ethics committee approval
Financial Support Statement: Author declared that there was no financial support
Author(s) contribution Statement: 1th author 100%

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte dünyada dış ticaret hacmi giderek artmaktadır. Bu doğrultuda uluslararası rekabette üstün durumda olan ülkeler dünya ticaretinden daha fazla pay almaktadırlar. İşletmeler günümüzün pazarlama anlayışı çerçevesinde tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının temel belirleyicilerinden olan kültüre daha çok önem vermeye başlamışlardır¹. Pazarlama açısından kültür, tüketicilerin ürün tercihlerini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Bu bağlamda gerek iç pazardaki tüketiciler gerekse uluslararası pazarlardaki tüketiciler doğal olarak yetiştiği çevre ve diğer kültürel faktörlerden etkilenmektedir. Uluslararası pazarlama açısından ele alındığında kültür analizinin ve işletmelerin farklı kültürlerle göre pazarlama yöntemleri geliştirmelerinin işletme başarısında önemli bir etken olduğu söylenebilir.²

Bu bağlamda uluslararası pazarlara doğrudan veya dolaylı olarak faaliyet göstermek isteyen işletmelerin, o pazarın kültürel ve dini değerlere bağlı karakteristiğini doğru anlamaları ve ilgili pazardaki tüketicileri memnun etmek için pazarlama stratejilerinde ve özellikle ürün ve hizmet politikalarında kültürel adaptasyon yapmaları gerekmektedir³. Bu doğrultuda işletmelerin dış pazarlarda yürüttükleri pazarlama faaliyetlerini başarılı bir şekilde uygulayabilmelerinin temel kriteri gireceği pazarın kültürüne ve çevresine uygun strateji geliştirmektir. Dış pazarların sahip olduğu farklı yapıların ve özellikle kültürel etmenlerin görmezlikten gelinmesi yabancı firmalar için telafisi zor ciddi sorunlara yol açabilir. Bu açıdan bakıldığında dış pazarlarda bulunmak isteyen işletmelerin ciddi kültürel sorunlarla karşılaşmamaları için yüksek maliyetler harcayarak pazar araştırmaları yapmaları kaçınılmazdır. Ancak alıcı ve satıcı ülke veya yatırım yapan ve yatırım çeken ülkeler arasında kültür bileşenleri açısından bir yakınlık varsa (din, inançlar veya dil yakınlığı vb.) ilgili pazarda ürün ve hizmetlerinin daha kolay uyum sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, konuyla ilgili Afganistan'da faaliyet gösteren bazı Türk işletme yöneticilerinden görüşme yoluyla elde edilen bilgiler ışığında başta kültürel sorunlar olmak üzere bazı pazarlama sorunlarının tespit edilmesi ve bu doğrultuda bazı önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye ve Afganistan'ın din, dil ve coğrafya açısından birbirine yakın olduğu düşünülerek pazarlama stratejilerinin uyumlaştırılması konusunda bir avantaj oluşturacağı üzerinde de durulmuştur.

1. İşletmelerin Genel Olarak Uluslararası Pazarlarda Karşılaştıkları Sorunlar

Günümüzde sınırların ortadan kalktığı küreselleşen dünyanın dışında kalmak istemeyen, büyüyen pazarlardan veya dünya ticaretinden pay almak ve avantajlarından faydalanmak isteyen işletmeler uluslararası pazarlara yönelmek zorundadırlar. Böylece uluslararası pazarlama, işletmelerin iletişim ve üretim teknolojisindeki gelişmelerden yararlanarak pazar payını artırma amacıyla ulusal pazarların ötesinde iş görmeleri ile ortaya çıkmıştır. İç pazardan farklı olarak uluslararası pazarlamanın müşterileri, işletmenin yerleşik ülkesinin dışındaki bir ülkede veya ülkelerdedir. İşletmelerin ulusal sınırın ötesine geçmesi demek farklı para birimleri başta olmak üzere, farklı gümrük yasaları, bankacılık sistemleri, farklı dil, kültür, ekonomik ve politik sistemlerle karşılaşması anlamına gelir. Bu da işletmelerin bu konularda çeşitli sorunlarla karşılaşacağı anlamına gelmektedir.

¹ Mehmet Aktel, "Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6, Sayı 2 (2001): 193-195.

² Emre Topoğlu, İsmail Gökdeniz, "Kültür ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri," *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2019): 58-60.

³ Topoğlu, Gökdeniz, "Kültür ve İnanç Farklılıklarının...", 57-73.

Bütün bu temel sorunlara rağmen işletmelerin dış pazarlara girmesini teşvik eden bazı sebepler vardır. Bunlar genel olarak;

- İç pazardaki talebin azalması,
- Çeşitli nedenlerden, işletmede âtil kapasite var ise, üretim artırılarak ihracat yoluyla satış ve kârın artırılabilmesi,
- İç pazardaki rekabetten kurtularak, riski azaltmak,
- Ürünün hayat eğrisini uzatmak,
- Dış pazardaki bazı teşvik gibi avantajlardan yararlanmak,
- Bazı ülkeler döviz girdisi sağlamak amacıyla, dış satımcılara vergi iadesi, kredi kolaylığı, vergi indirimi, gümrüksüz üretim imkânı sağlanması,
- Yabancı pazarlarda, güçlü rakiplerin ürünleriyle rekabeti öğrenmek; bu sayede iç pazarlarda güçlü hale gelmek ve işletmenin politik etkinliğini artırmak olarak sıralanabilir.

Ayrıca yukarıda sayılan teşvik edici bağlamlara ilave olarak, işletmelerin satış ve kârını artırmak başta olmak üzere büyüme isteği, pazardaki yüksek rekabet, iç pazara olan bağımlılığı azaltmak, dünya pazarından pay almak, dış pazarlarda rakiplerin mallarıyla rekabeti öğrenerek, iç pazarlardaki rekabette üstün duruma gelmek, yurt dışındaki pazar fırsatlarına erişmek, yurt dışından ürün ve hizmetlere karşı gelen talepleri değerlendirmek, yurt dışı pazarlardaki vergi başta olmak üzere diğer yatırım teşviklerinden yararlanmak gibi amaçlarının olması da mümkündür.

İşletmelerin dış pazarlarda karşılaştıkları sorunlara başka bir açıdan bakıldığında gerek iç pazarda gerekse dış pazarlarda faaliyet gösterirken yönetsel, finansal ve özellikle pazarlama ve satış gibi alanlarda birçok sorunla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bunların içerisinde pazarlama ve satış sorunları hepsinden önce çözümlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda işletmelerin hedef pazar seçiminin yanı sıra hedef pazara uygun pazarlama stratejisi geliştirmeleri zorunludur. Ayrıca tüm bunlara bir de kültürel uyarlama sorunu eklenince yabancı pazarlarda işletmenin en önemli işlevlerinden birisi olan pazarlama alanında büyük problemler yaşanabilmektedir.

Çetinkaya-Bozkurt ve Tunç çalışmalarında dış pazarlarda faaliyet gösteren işletmelerin sorunlarını genel olarak işletmelerden kaynaklanan sorunlar ve işletme dışından kaynaklanan sorunlar olarak ikiye düzeyde incelemiştir. İşletme içi kaynaklanan problemlerin genellikle dış ticaret süreçleri için yetersiz olan mal ve hizmet özellikleriyle ilişkili olduğu söylenilebilir. Uluslararası ticaret faaliyetlerinde bulunan işletmelerin, örgüt yapıları, finansal kaynakları ve çalışanların niteliği gibi faktörlerin sebep olduğu sorunlar;

- Ürün kalitesiyle ilgili olanlar,
- Üretim maliyetlerinin yüksek olması,
- Kalifiye elemanın yetersiz olması,
- Nitelikli hammadde bulma zorluğu,
- Üretimin yetersiz teknolojiyle yapılması,
- Ambalajlama ve etiketlemede yetersizlik,
- Yetersiz araştırma ve geliştirme faaliyetleri,
- Dış ticaret kuruluşlarının yetersizliği veya yeterince yardımcı olamaması,
- İhracatı karşılayacak ürün kapasitesinin yetersiz olması,
- Yanlış veya yetersiz dış pazara yönelik fiyatlandırma,
- Malların lojistik ve dağıtımında yaşanan zorluklar,
- Zamanında teslim edilmeyen siparişler,

- Tutundurma faaliyetlerindeki yetersizlikler,
- Yeterli pazar araştırması yapamamak,
- Bankacılık sistemlerinin yetersiz olmasına bağlı ödemelerdeki sorunlar,
- Firmanın yurtdışındaki imajı, olarak sıralanabilir.⁴

İşletme dışından kaynaklanan sorunlar işletmelerin dış çevrelerinden kaynaklanmaktadır. Bu ise dış pazar yapıları ve ilgili ülke politikalarına bağlıdır. Dış pazarlardaki rekabet, ev sahipliği yapan ülke hükümetleri tarafından uygulanan tarife ve tarife dışı engeller gibi dış çevre güçleri, işletmenin ihracat performansını hatırı sayılır ölçüde etkileyecektir. Konuyla ilgili incelemeler, saldırgan rakiplerin mevcudiyetini, rekabet edecek bir fiyatlandırmanın olmamasını ve dış pazarlardaki rekabetin ehemmiyetini vurgulamaktadır.⁵ Bu durumda ihracat işletmelerinin örgüt dışından kaynaklanan ihracat sorunlarını Yetersiz devlet teşvik ve destekleri,

- Ekonomilerdeki istikrarsızlıklar,
- Dış ticarete yaşanan aşırı bürokrasi ve bariyerler,
- İthalatçı ülkelerin uyguladıkları çeşitli kotalar,
- Rekabetin şiddeti ve rakiplerin sayısının fazla olması,
- Yetersiz bankacılık hizmetleri,
- Yüksek navlun sigorta bedelleri,
- Dalgalı kurun hâkim olması,
- Ülke itibar ve imajının durumu,
- Kültürel farklılıklar,
- Müşteri tutum ve davranışlarının farklılığı,
- Farklı dil ve iletişim araçları,
- Tarife ve tarife dışı yüksek engellerin olması, şeklinde sıralamak mümkündür.⁶

Yukarıda sözü edildiği gibi işletmelerin uluslararası pazarlarda faaliyet gösterdikleri sektör ve bulunduğu ülkenin durumuna göre çeşitli sorunlarla karşılaştıkları ortadadır. Ancak uygulamalara bakıldığında en önemli sorunların genellikle müşterin istek ve ihtiyaçlarını tam olarak anlayamamaktan dolayısıyla tam olarak karşılayamamaktan kaynaklanmaktadır. Burada çalışmanın kavramsal çerçevesi doğrultusunda işletmelerin uluslararası pazarlarda karşılaştıkları pazarlama ve satış sorunlarına literatür kapsamında değinilmiştir.

1.1. İşletmelerin Uluslararası Pazarlarda Karşılaştıkları Pazarlama ve Satış Sorunları

Küreselleşme sonucunda dünya pazarının küçülmesiyle birlikte küçük ve orta ölçekli işletmelerin pazarlama sorunları, işletmeler açısından oldukça önemli bir mesele haline gelmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında işletmeler gelişmiş modern teknolojiler kullanarak kaliteli ürün ve hizmet üretebilirler. Ancak ürettikleri bu mal ve hizmetlerin doğru bir şekilde pazarlama ve satışını gerçekleştiremezlerse rakipleriyle rekabet etmeleri mümkün değildir. Örneğin Türk şirketleri özellikle Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecinde Gümrük Birliği ile birlikte Avrupa pazarlarına açılmaya başlayınca pazarlama sorunlarının farkına varmış ve pazarlama faaliyetlerinin önemini daha iyi kavramaya başlamışlar ve bu doğrultuda işletmeler de yeniden bir yapılanma gereği duymuşlardır.⁷

⁴ Özlem Çetinkaya Bozkurt, Hakan Tunç, "Kobilerde Dış Ticaret Sorunları: Antalya İli Örneği," *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 14, sayı 2 (2018): 382-385.

⁵ Safa Acar, "Yoğun Rekabet İçindeki İşletmeler İçin Rekabet Stratejileri: Konumlandırma Okulunun Avantajları," *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10, sayı 19 (2019): 18-34.

⁶ Çetinkaya Bozkurt, Tunç, "Kobilerde Dış Ticaret...", 385.

⁷ B. Deniz Şahin, Haşim Özudoğru, "KOBİ'lerde Üretim ve Pazarlama Sorunları Üzerine Bir Araştırma: OSTİM Örneği." *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 54, sayı 1 (2019): 320- 333.

Günümüzde birçok işletmede pazarlama stratejilerinin genellikle işletme sahiplerinin kişisel deneyimleri, bilgileri ve yetenekleri ile yönetilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bazen uzman profesyonel pazarlama yöneticilerinden yoksun olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu sorunlarına ölçek büyüklüklerinden kaynaklanan hususlar da eklenince pazarlama işlevinden kaynaklanan sorunları artabilmektedir.⁸

Her ne kadar ulusal pazarlarda kazanılan tecrübe doğrudan uluslararası pazarlamayı etkilemese de iç pazarlarda kazanılan tecrübe ve başarı, işletmenin uluslararası pazarlama faaliyetlerini kolaylaştıracaktır. Yetersiz pazarlama işlevine sahip olan işletmeler; ihracat pazarlamasına yönelik olarak doğru araştırma ve olasılıklara dayalı pazarlama planlarının yapılmasında, satış ve pazarlama bütçelerinin hazırlanmasında, isabetli fiyat politikasının meydana getirilmesinde en karlı ürünlerin, pazarların ve müşterilerin seçiminde ve tutundurma faaliyetlerinin etkin yürütülmesinde sorun yaşarlar.⁹ Bu sorunları işletmeden kaynaklanan sorunlar olarak değerlendirmek mümkündür.

Diğer bir açıdan bakıldığında, oldukça düşük maliyetleri, etkin yönetim ve örgütlenme yapıları ile büyük işletmeler dış pazarlara açılmada küçük ve orta ölçekli işletmelere göre ilk etapta rekabet avantajına sahiptir. Fakat küçük ve orta boy işletmelerin özellikle yabancı pazarlara girişte ihracat pazar paylarını ve yaşanan sorunları tespit etmeleri ve bunlara göre stratejiler belirlemeleri kaçınılmazdır.¹⁰

Burada çalışmanın amacı gereği Türk şirketlerinin Afganistan'da karşılaştıkları pazarlama ve satış alanındaki kültürel sorunlarına geçmeden önce konunun anlaşılması açısından kısaca Afganistan ve Türkiye'nin tarihi, kültürel ve ticari ilişkileri hakkında bilgi verilmesinde fayda vardır.

2. Afganistan ve Türkiye ilişkisine Genel Bir Bakış

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin tarihi derinlikleri vardır. Her iki ülke arasındaki bağları, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Batılı güçlerle mücadele neticesinde daha da güçlenmiş ve karşılıklı iş birliğine uzanmıştır. Afganistan özellikle Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye devletinin dış politika stratejisinde önceliğine sahip ülkelerden biri olagelmıştır.¹¹

Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkiler çok eskilere dayanmasına rağmen ekonomik ilişkiler fazla gelişmemiştir. Türkiye'nin dış ticareti, ülkelere ve bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte, Afganistan'ı da içine alacak şekilde¹² sadece Orta Doğu ülkeleri açısından incelendiğinde; söz konusu bölgedeki ülkelerin siyasi istikrarsızlıklarından dolayı ekonomiye yeterince ağırlık verememeleri, ödeme zorluklarının olması, ithalatlarının sınırlı olması ve Türk

⁸ Muhammed Asif Yoldaş, *Kültürel Boyutlarıyla Uluslararası Pazarlama* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2020), 44.

⁹ Tuncer Tokol, "Küçük İşletmelerin Pazarlama Sorunları," *Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi* 5, Sayı 1 (1984): 129-132; Anthony D. Suttle, T.S.R. Subramanian, S. Tamer Cavuşgil, Cellich, Claude, S.H. Khan, *Exports from Small and Medium Enterprises in Developing Countries: Issues and Perspectives* (Geneva: International Trade Centre UNCTAD/GATT, 1989), 57-72; Murat Çubukçu, "İşletmelerde Uygulanan Strateji Tipleri ve Uygulamadan Örnekler," *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 1, sayı 2 (2018): 142-156.

¹⁰ Hakkı Müslim Ay, Esra Talaşlı, "Türkiye'de KOBİ'lerin İhracattaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar," *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, sayı 3 (2007):173-184.

¹¹ Hüsnü Özlü, "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış," *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 3, Sayı 8 (2012): 31-46.

¹² Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 50 (2010): 1231-1274.

menşeli ihrac ürünleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaları nedenleriyle bu ülkelere dış ticaret istenilen seviyeye gelmemiştir.¹³

2.1. Tarihi ve Sosyo-Kültürel İlişkiler

Dünya haritasına göz atıldığında, Türkistan, Hindistan ve Orta Doğunun kesiştiği bir bölgede yer alan Afganistan'ın, bölgenin stratejik öneme sahip ülkelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında Afganistan, Türkistan'ın güneye yani sıcak denizlere, Hint alt kıtası ve Orta Doğuya tek çıkış kapısı ve kavşak konumunda bulunmaktadır. Aynı zamanda bu bölgede bulunan ülkelerin sosyal, ekonomik ve politik çıkarlarının odak noktasında yer almaktadır.¹⁴ Sınırları bakımından Türkistan, Çin, Türk Cumhuriyetleri, Tacikistan, Pakistan ve İran'ın ortasında yer alan ülkenin; Kafkasya, Türkistan, Güney Asya ve Orta Doğu arasında önemli bir stratejik konumda olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

Tarihi süreç açısından Türkiye ve Afganistan arasındaki ilişkilere göz atıldığında; milattan sonra 999- 1030 yılları arasında Mahmud Gaznevî döneminde başladığı görülmektedir. Daha sonra Selçuklu Hanedanı ile devam eden ilişkiler Osmanlı devleti döneminde de kesintiye uğramadan devam etmiştir. Afgan halkı Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Hilafete duydukları saygıdan dolayı Türkiye'ye karşı ayrı bir sempati ve ilgi duymuştur. Türkiye-Afganistan dostluğuna Birinci Dünya Harbini müteakiben 1918 yıllarında, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın özellikle Afgan ordusunun teşkilatlandırılmasında kayda değer katkıları olmuştur. 1921 tarihli Türkiye-Afganistan İttifak Muahednamesiyle Millî Mücadele sırasında Afganistan ile dostluğa dayalı diplomatik ilişkiler kurmuştur.¹⁶ Antlaşma ile iki ülke arasında dostluk ve iş birliğine dair kararlar alınmış ve doğu halklarının uyanışına ve bağımsızlığına vurgu yapılmıştır. Antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince, Afganistan halkı Türkiye'yi İslam Dünyası'nın lideri olarak tanıdığı kaydedilmiştir. Anılan antlaşmanın en önemli tarafı ise Ankara Hükümetinin resmen Afganistan tarafından tanınması idi. Afganistan devleti de Sovyetler Birliği'nin ardından Türkiye tarafından tanınmıştı.¹⁷ İkili ilişkilerin modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile ivme kazandığı görülmektedir. Afganistan ile ilişkileri önemli gören Gazi Mustafa Kemal Atatürk Afganistan Kralı Emanullah Han arasında dostluk ilişkilerini geliştirmiştir. Ayrıca Atatürk değerlendirmelerinde, Afganistan'ın; Türklerin dünyaya ve Asya kıtasına açılan kapısı olduğunu ve tarihten gelen bağlarının bulunduğunu dile getirmiştir ve bu sebeplerden dolayı bu ülkeye yakın ilgi gösterdiği bilinmektedir.¹⁸ Bu bağlamda Türkiye Afganistan'ın askeri modernizasyonuna, sağlık, eğitim kültür alanlarında gelişimine destek vermiştir.¹⁹ Her iki halkın da büyük çoğunluğunun Müslüman olması, iki toplum arasında duygusal bir bağın oluşmasını kolaylaştırıcıdır. Ayrıca, Afganlar Türkiye'ye İslam dünyasının en güçlü ülkesi olarak addetmektedirler. Batı Dünyası ile olan yakınlığı

¹³ Şahin Karataş, "Türkiye'nin Uluslararası Siyasi İlişkilerinin Ekonomik İlişkilere Etkisi Ekseninde; Suriye, Irak ve İran ile Dış Ticareti," *Gümrük ve Ticaret Dergisi* 5 (2015): 83-93.

¹⁴ Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002), 177; Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001), 36.

¹⁵ Fahri Temizyürek, Erol Barın, Mete Yusuf Ustabulut, "Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi." *Türk Bilig*, Sayı 32 (2016): 155-168; Muhammed Asif Yoldaş, "Afganistan'da İkinci Taliban Dönemi ve Türk Soyluların Durumuna Türkiye Perspektifinden Panoramik Bir Bakış." *Yeni Türkiye Dergisi* 27, sayı 120 (2021): 336

¹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri," Erişim tarihi: 10 Kasım 2024, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa.

¹⁷ Hüsnü Özlü, "Türk-Afgan Dostluk ve...", 36.

¹⁸ İzzet Çopur, "Tarihte Türk-Afgan İlişkileri," Erişim tarihi: 27 Nisan 2023, <http://www.izzettincopur.com>.

¹⁹ Fahri Yetim, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Afganistan'a Verdiği Askeri, Sağlık ve Eğitim Alanındaki Destekler." *Tarih ve Günce* 12 (2023): 289-302.

sebebiyle Türkiye'yi çekici bulmakta ve uluslararası platformlarda kendilerine olumlu katkıda bulunabilecek dost devlet olarak bakmaktadırlar.

Özellikle Barış Gücü kapsamında savaş dönemlerinde Afganistan'da görev yapan Uluslararası Güvenlik Güçleri arasında bulunan Türk askerlerine, ülkedeki tüm etnik gruplar kendileri ile aynı inanç, dinî değerler ve derin tarihî bağları taşıdıkları için onları görmekten duydukları memnuniyeti dile getirmektedirler. Türk askerinin Afganistan'daki 20 yıllık varlığı boyunca birkaç vaka istisna olmak üzere Türk askerine karşı saldırı olmamıştır.²⁰ Bu sebepten dolayı Afganistan'da kurulan son 20 yıllık koalisyon hükümetleri döneminde Taliban saldırılarından korunmak için diğer yabancı güçlerin Kabil veya diğer bölgelerde dolaşırken askeri araçlarına ay yıldızlı Türk bayrağı taktıkları ifade edilmektedir.²¹ Afganistan'da etnik dağılıma bakıldığında Peştunlar, Aymaklar, Hazaralar, Tacikler, Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar dikkat çeken gruplardır. Ayrıca Halaç, Tatar, Kırgız, Kazak, Kızılbaş, Karakalpak ve Avşarlar Türk toplulukları bulunmaktadır.²² Bu coğrafyada ayrıca Beluci, Paşaii, Nuristani vb. küçük toplulukların da yaşadığı bilinmektedir.²³ Bu yakınlığa dil ve kültür açısından bakıldığında, Afganistan coğrafyasında Darice (Afgan Farsçası-resmi dil) ve Peştuncanın yanı sıra en çok Türk dili konuşulduğu görülmektedir.²⁴

Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan arasındaki ilişkiler başladığı tarihten itibaren güçlenerek devam etmiş ve bugüne kadar herhangi bir diplomatik sorunun yaşandığına rastlanmamıştır. Bu ilişkiler ayrıca ticari ilişkilere de yansımıştır ve bu ülkede Türk ürünleri tereddütsüz tercih edilmektedir.

Konuya çalışmanın önemi açısından bakıldığında, günümüzde, yaklaşık 40 milyonluk nüfusu ile Afganistan, Asya'daki stratejik konumu sayesinde Türkistan- Türk Cumhuriyetleri, Pakistan, İran, Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni kapsayan toplam 2,5 milyardan fazla nüfusuyla çok büyük bir pazarın önemli noktasında yer almaktadır.

2.2. Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye Afganistan ile dış ticaret ilişkisinde net olarak ihracatçı konumundadır. Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı Ekim 2024 itibariyle 173 milyon ABD doları civarındadır.²⁵ Yine aynı dönem için Türkiye'nin Afganistan'dan ithalatı ise 26,5 milyon ABD doları olmuştur.²⁶ Türkiye'nin Afganistan'a olan ihracat kalemlerinin %14'ü elektrikli cihazlar, %10'u hayvansal ve bitkisel yağlar ve %9'u makinalardan oluşturmaktadır. İthalatında ise genellikle pamuk, pamuk ipliği, yağlı tohumlar ve ham deriler %52'yi oluşturmaktadır.²⁷ Afganistan'ın ithalatında Türkiye ilk on ülke içinde dokuzuncu sıradadır.²⁸

²⁰ "Afganistan için Tek Alternatif Türkiye," *Türkiye*, 11 Haziran 2021.

²¹ "Yabancı Askerler Türk Bayrağı Takarak Gezerdi," *Aydınlık*, 9 Temmuz 2021.

²² Savaş Şahin, "Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine," *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 5, Sayı 3 (2016).

²³ Hayri Aysultan, "Afganistan'da Dil Politikaları," *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1 (2010): 47-58.

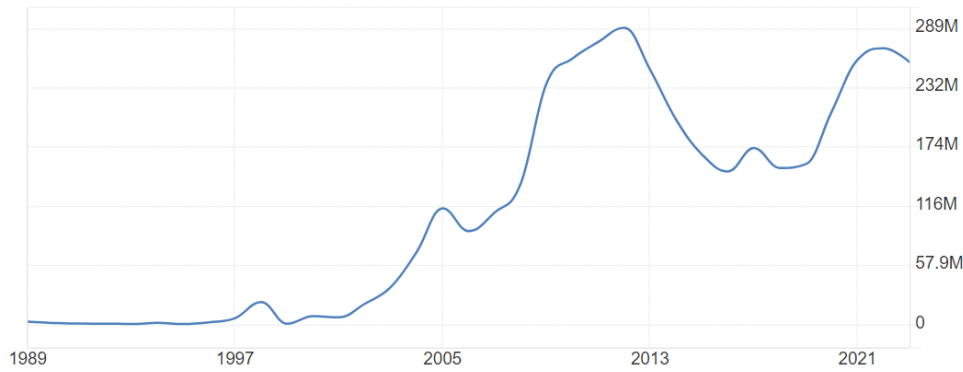
²⁴ CIA World Fact Book, "Afganistan Maddesi," Erişim tarihi: 20 Kasım 2024, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#people-and-society>.

²⁵ TÜİK, "Ükelere Göre İhracat Verisi," Erişim tarihi: 10 Kasım 2024.

²⁶ TÜİK, "Ükelere Göre İhracat Verisi," Erişim tarihi: 10 Kasım 2024.

²⁷ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Afganistan Bilgi Notu*, Erişim tarihi: 27 Nisan 2023, <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-bilgi-notu-haziran-22.pdf>.

²⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Afganistan Dış Ticareti ve Türkiye ile Ticareti*, Erişim tarihi: 10 Kasım 2024, <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-dis-ticareti-subat-2024.pdf>.

Grafik 1: 1989-2023 Yılları Arasında Türkiye'nin Afganistan'a İhracatı (milyon ABD Doları)

Kaynak: *Trading Economics* (<https://tradingeconomics.com/turkey/exports/afghanistan>)

Afganistan'ın yabancı yatırımcılar açısından kısaca bir FÜTZ (Fırsat, Üstünlük, Tehdit, Zayıf) analizi yapılacak olursa,²⁹ ülkede bol miktarda bulunan çeşitli yer altı madenlerine gerek içerideki gerekse yurt dışındaki özel şirketlerin ilgisi sektörü ön plana çıkarabilir. İsabetli yatırımlar yapıldığında ekonomiye önemli katkıları olacaktır. Fırsat olarak değerlendirilen metaller ve mineraller gibi önemli doğal kaynaklara sahip olması ülkenin üstünlüğünü oluşturmaktadır. Ayrıca bunlar kullanılırsa ülke yönetimi için kayda değer kaynaklar sağlayabilecektir. Ancak, bu alanda büyük yatırımlar için uzun yıllara ihtiyaç olabilir.

Ülkede ara sıra yaşanan kuraklıklar, gıda fiyatlarının tüketici enflasyonundaki artış ve ayrıca sermayenin azalmasına bağlı olarak ulusal paranın değer kaybetmesi zikredilen yüksek enflasyona karşı mücadele edememesi çok önemli bir tehdit olarak değerlendirilebilir. Bunlara ilave olarak ülkedeki politik istikrarsızlık nedeniyle dışarıdan gelen yardımların kesintiye uğraması ve işsizliğin artmasıyla insanların Afganistan'ı terk ederek mülteci durumuna düşmesi, bu ve benzeri faktörlere bağlı olarak ülkeye işçi dövizini girmemesi ülkeyi ekonomik sıkıntıya sokmaktadır.

Son olarak ülkenin yabancı yatırımcılar açısından zayıf yönüne bakıldığında ise; uzun yıllardan beri süren savaşlar sonrası altyapısı tahrip edilmiş ve yetersiz durumdadır. Güvenlik açığı nedeniyle yeniden yapılanma ve yeni projelerin uygulanması kesintiye uğramaktadır. Ayrıca okuma yazma oranının düşük olması katma değerli ve yüksek vasıflı işlerin oluşmasını engelleyerek ekonomik gelişmeleri önlemektedir.

3. Araştırmanın Amacı ve Kısıtları

Araştırmanın temel amacı, Afganistan pazarında deneyimi olan Türk işletme yöneticilerinin burada karşılaştıkları pazarlama karması elemanları ve satışla ilgili sorunlarını tespit etmektir. Söz konusu amaç doğrultusunda Türk işletmelerinin pazarlama stratejileri kapsamında Afganistan pazarında ürün geliştirme, fiyatlandırma, tutundurma ve dağıtım ile ilgili yaşadıkları kültürel sorunlar ve geliştirdikleri çözümler ele alınmıştır. Bilindiği üzere Afganistan, uzun yıllardan beri süren savaşlar sebebiyle istikrarsızlığa bağlı olarak güvenlik sorunlarının devam ettiği bir ülke konumundadır. Ağustos 2021 yılında Afganistan'da yönetimi ele geçiren Taliban rejimiyle birlikte güvensizlik ve istikrarsızlığın daha da arttığı dünya haber bültenlerinde yer almaktadır. Söz konusu istikrarsızlık ve güvenlik sorunları çalışma kapsamında ülke pazarıyla ilgili bilgilere ulaşmak için en önemli kısıttır.

²⁹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *Afganistan Bilgi...*

4. Araştırma Yöntemi

Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama araçları kullanılır. Böylece algılar ile olaylara tabii ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ulaşılmaya çalışılır.³⁰ Nitel Araştırmalarda genel kanı görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilmesi yönündedir. Ancak ihtiyaç duyulduğunda ve zorunluluk ortaya çıktığında daha az tercih edilen doğrudan yüz yüze olmayan yöntemlerle de görüşme gerçekleştirilebilir. Bu meyanda telefon, sosyal medya uygulamaları veya internet tabanlı görüşme programları kullanılabilir.³¹ Görüşme, nitel araştırma yönteminde toplumsal olaylar hakkında veri elde etmek için kullanılan en temel tekniklerden biridir.³² Araştırmada nitel veri toplama yöntemi çerçevesinde görüşme yöntemi kullanılmış ve yürütülmüştür. Bu çerçevede araştırmanın amacına ulaşmak için nitel yöntemin veri toplama araçlarından olan görüşme yöntemi ve görüşme yönteminin de yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ise adından da anlaşıldığı üzere görüşme sorusunun yarısı yapılandırılmış ve diğer yarısı yapılandırılmamış bir biçimde şekillendirilmektedir. Görüşmecinin görüşme esnasında vereceği tepkilere bağlı olarak açık uçlu görüşme soruları esnek bir biçimde hazırlanmış olmaktadır.³³ Ayrıca bu yöntem kendileriyle görüşülen katılımcıların hepsine sorular aynı sırayla sorulmakta ve görüşme esnasında görüşmecinin istediği genişlikte cevaplamasına izin verilen bir görüşme tekniğidir.³⁴

5. Çalışma Gurubu

Araştırmanın evreni, 2001 yılından³⁵ sonra Afganistan'da faaliyete başlamış; halen ülkede çalışmaya devam eden ve bir kısmı da ülkedeki son gelişmelerden dolayı (15 Ağustos 2021)³⁶ bölgeyi terk eden çeşitli sektörlerdeki işletme sahipleri ve yöneticilerinden oluşmaktadır. Bu çerçevede araştırmaya daha önce tespit edilen 30 işletme sahibi veya yöneticilerinden sadece 15'i katılmayı kabul etmiştir. Çalışmada yer alan katılımcıların 10'u 50 yaş üzeri ve beşi ise 50 yaş altında olup tamamı erkektir. Kadınlara ulaşılmamasında ülke ve toplum şartlarının etkisi yadsınamayacak bir kısıttır.

6. Veri Toplama Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme sürecinde işletme yöneticilerine ihtiyaç duyulduğunda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kapsamında ek sorularla yanıt alınmaya çalışılmıştır. Soruların her biri pazarlama karmasının (ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma) bileşenleri hakkında veriler elde etmek amacıyla hazırlanmıştır. Görüşme soruları araştırmanın amaç, anlam ve kapsam açısından değerlendirilmesi için konuyla ilgili uzman görüşü de alınmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda görüşme formuna yeniden şekil verilmiştir. Böylece görüşme formunda yer alan toplam altı soru uzman görüşleri doğrultusunda dörde indirilerek çalışmanın geçerliliği sağlanmıştır. Görüşmeler araştırmaya

³⁰ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013).

³¹ Meral Salman Yıkılmış, "Nitel Araştırmalarda E-Görüşme Tekniği," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, sayı 1 (2020): 183-184.

³² Meral Salman Yıkılmış, "Nitel Araştırmalarda E-Görüşme...", 185.

³³ Çağla Girgin Büyükbayraktar, "Kadınların Günlük Hayattaki İletişim Engelleri: Nitel Bir Çalışma," *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* 29, Sayı 29 (2018): 146.

³⁴ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013).

³⁵ 2001 yılında Kabil'i kaybeden Taliban Pakistan sınırına çekilirken, ABD desteğiyle yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte ülkeye Türk şirketleri dâhil çok sayıda yabancı şirketler yatırım yapmak için ülkeye gelmişlerdir. Bkz: Canan Katılmış, Mehmet Emin Güven, "Taliban'ın Toplumsal Gerçekliğinin Kurucu Zeminini: 'Biz' ve 'Öteki' Oluşumu," *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23, Sayı 1 (2022): 107-120.

³⁶ Zabihullah Dashti, "ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi ile Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi," *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5, Sayı 2 (2021): 195-212.

katılan işletme yöneticilerinin altısıyla Afganistan'ın Başkenti Kabil'de gerçekleştirilmiştir. Afganistan'dan dönüş yapan diğer dört katılımcıyla görüşme telefon aracılığıyla yapılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler ortalama 20–30 dakika arasında sürmüş olup ayrıca toplanan verilerin araştırma dışında herhangi bir amaçla kullanılmayacağı katılımcılara belirtilmiştir. Soruların tam bir güven içinde cevaplanabilmesi için isimlerini belirtmemeleri gerektiği hatırlatılarak sorulara içlerinden geldiği gibi cevap vermeleri sağlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın herhangi bir yerinde görüşmecilerin isimleri zikredilmemektedir. Katılımcıların tamamına sorular aynı sırayla sorulmuş, ancak verdikleri cevaplarda herhangi bir sıralama yapılmamıştır. Bu doğrultuda katılımcıların konu hakkındaki görüşmelerinin rahatlıkla ifade etmeleri için olanak sağlanmıştır. Görüşme formunda yer alan ve işletme sahipleri veya yöneticilerine yöneltilen sorular şu şekildedir:

7. Araştırma Soruları

- Sizce Türkiye'den getirilen ürünler, (Türk menşeli) Afganistan pazarındaki tüketici ihtiyaçlarını tam olarak karşılıyor mu?
- Afganistan'da tüketicilerin satın alma davranışları ürünün fiyatlandırmasını etkiliyor mu?
- Buradaki tüketiciler genellikle büyük perakendecilerden mi yoksa küçük perakendecilerden mi satın alıyorlar?
- Türkiye'de kullanılan yani mevcut olan reklam mesajlarını ülkede kullanılan diller ve kültürlerindeki farklılıklara göre uyarlama yapılması gerekiyor mu?

8. Verilerin Analizi ve Tartışma

Çalışma kapsamında elde edilen veriler sırasıyla öncelikle bilgisayar ortamında yazılmış, daha sonra nitel araştırma tekniklerden içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Katılımcıların yöneltilen her bir soruya verdiği yanıtlar benzerlikleri bakımından gruplandırılarak yorumlanmanın yanı sıra bazı sorulara verilen cevaplar aynen sunulmuştur. Ayrıca çalışmanın güvenilirliğini artırılması kapsamında konuyla ilgili uzman görüşüne başvurularak alınan yanıtlar çözümlenmiştir.

Afganistan pazarında deneyimi olan Türk işletme yöneticilerinin burada karşılaştıkları pazarlama ve satışla ilgili sorunlarını belirlemek amacıyla katılımcılarla yapılan görüşmelerin temel alındığı bu çalışmada öncelikle konuyla ilgili genel düşünceler alınmış ve daha sonra ilginç gelen düşüncelerin olduğu gibi sunma yöntemi tercih edilmiştir. Cevaplar incelendiğinde konuyla ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkiye'den getirilen Türk menşeli ürünler Afganistan pazarındaki tüketici ihtiyaçlarını tam olarak karşılıyor.

Bu ülkede faaliyet göstermekte olan veya daha önce en az bir defa burada bulunan işletme yöneticilerinin Türk menşeli ürünlerin bu pazarındaki tüketici ihtiyaçlarının tam olarak karşılandığı konusunda hemfikir oldukları anlaşılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığının 2024 Afganistan ülke raporuna göre 2023 yılında Türkiye'nin Afganistan'a başlıca ihraç ürünleri Elektrikli makina ve cihazlar, Makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, Gıda sanayii kalıntıları, hayvan yemleri, Organik kimyasallar Plastikler ve mamulleri, Kauçuk ve kauçuktan eşya, Eczacılık ürünleri, Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, Mücevherci eşyalarıdır.³⁷ Türkiye'nin Afganistan'dan 2023 yılında ithal ettiği başlıca ürünler ise Meyveler ve sert kabuklu meyveler, Yağlı tohum ve meyveler, saman ve kaba yem, Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler, Halılar ve yer

³⁷ T.C. Ticaret Bakanlığı, *Afganistan Ülke Profili*, Erişim tarihi: 11 Aralık 2024. https://ticaret.gov.tr/data/5f8d909913b8763b205149c5/Afganistan_%C3%9Cлке_Profilu_2024.pdf.

kaplamaları, Diğer hayvansal menşeli ürünler, Çimento, toprak, taş, tuz, kükürt, alçı, kireç, Kahve, çay ve baharat, Özülmeye elverişli bitkisel maddeler, Alüminyum ve alüminyumdan eşya, Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucattır.³⁸ Kabil şehrinde ekmek fabrikası olan K.Ü'nün konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

Afganistan'a gelmeden önce buradaki insanların biz Türklerden din ve kültür açısından daha farklı olduğunu düşünüyordum. Fakat geldikten sonra bu fikrim değişti. Yerel dili fazla bilmememe rağmen çok rahat iletişim kuruyorum ve ürünlerimizi rahatlıkla satabiliyoruz. Dolayısıyla Türk ürünlerini buradaki tüketicilerin inanç, örf ve kültürel istekleri sebebiyle çok fazla çeşitlendirme yapmaya gerek olmadığını düşünüyorum.

İki ülke arasındaki dini ve kültürel yakınlıktan dolayı Türk ürünlerinin bu pazarda talep gördüğü katılımcıların ortak görüşünden anlaşılmaktadır. Türkiye ve Afganistan başta Müslüman ülkeler olmalarından ve ayrıca burada yaşayan ve ülkenin önemli bir kısmını oluşturan Türk soylulardan dolayı toplumlar din ve kültür yönlerinden birbirine yakın oldukları açıktır.³⁹

Türkiye'den gelen gıda ürünlerinin ambalajında İslami kurallara göre üretildiğinin yazılmasına ihtiyaç yoktur.

Bilindiği üzere helal gıda, İslam dinine göre; yenilmesine içilmesine izin verilen gıdalar olduğu bilinmektedir. Geniş anlamda "helal gıda; her türlü gıda ürünlerinin, hammaddeden mamul hale dönüştüğü her türlü süreçte ve tüketim aşamasına ulaştığı nokta dahil olmak üzere İslami yeme içme kurallarına uygun gıdalardır."⁴⁰ Bu konuda görüşüne başvurulmuş katılımcılardan M.Y.'nin ifadeleri dikkat çekicidir.

Afgan halkı dinine çok düşkün insanlardır. Biz Türklerinde İslam dinini tam anlamıyla yaşadığımızı inanıyorlar. Özellikle gıda ürünlerini tercih ederken fiyatı yüksek olmasına rağmen Türk menşeli olanları tercih ediyorlar. Türkiye'den gelen gıda ürünlerinin İslami kurallara uygun olarak üretildiğine içtenlikle inanıyorlar.

Afganistan ve Türkiye'nin her ne kadar din ve inanç açısından birbirine yakın ülkeler de olsa dikkat edilmesi gereken hususlar vardır.

Afganistan ve Türkiye'nin her ne kadar din ve inanç açısından birbirine yakın ülkeler olsa da buraya getirilecek ürünlerin tüketicilerin tercih ve ihtiyaçlarına uygun ambalajlama, yapılması yani ambalajın üzerinde ülkede kullanılan dillere göre ürün hakkında bilgi verilmesi gerektiğine inanıyorum. Özellikle bu hususlara dikkat eden İran ve Pakistan ürünleriyle rekabet edebilmek için bu hususların önemli olduğunu düşünüyorum. (M.Ö.)

Türk mallarının imajı Afganistan'ın komşuları İran, Pakistan, Çin ve Özbekistan'dan gelen malların imajına göre daha olumludur.

Görüşme yapılan işletme sahipleri; Afganistan'ın ve Türkiye'nin her ne kadar din ve inanç açısından birbirine yakın ülkeler olsa da buraya getirilecek ürünlerin tüketicilerin tercih ve ihtiyaçlarına uygun ambalajlanması gerektiğini ve özellikle komşu ülkelerin ürünleriyle rekabet edebilmek için bunlara dikkat edilmesi gerektiğini genel görüşüne sahiptirler. Ayrıca görüşülen işletme sahiplerinin verdiği cevaplardan Türk menşeli ürünlerin imajının yüksek olduğu konusunda hemfikir oldukları anlaşılmıştır.

³⁸ T.C. Ticaret Bakanlığı, *Afganistan Ülke Profili...*

³⁹ Muhammed Asif Yoldaş, "Afganistan'da İkinci Taliban...", 336-351.

⁴⁰ Selman Türker, "Helal ve Güvenilir Gıda." *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi* 2, Sayı 1 (2020): 85-97.

Afganistan’da bulunan farklı etnik gruplardan tüketicilerin Türk ürünlerine karşı tutumları aynıdır.

Katılımcılara göre ülkede her ne kadar farklı etnik gruplardan tüketiciler mevcut olsa da tüketicilerin Türk ürünleri karşısındaki tutumlarını etnik aidiyet etkilememektedir. Bu konuda katılımcı işletme sahibi E.B. cevabı bu yargıyı açıklamaktadır.

Bence buraya getirilecek ürünlerde herhangi bir çeşitlendirmeye gidilmesine gerek yoktur. Ayrıca Türkiye’den gelen ürünlerin üzerine helal işareti veya İslami kurallara uygun üretilip üretilmediğiyle ilgili bir ibarenin yazılmasına da gerek olmadığını düşünüyorum. Burada okuma yazma oranının düşük olması nedeniyle buna benzer yazılı uyarılara çok fazla dikkat edilmediği söylenir. Buna önlem olarak tanıtımlarda görsel işitsel araçların kullanılması etkili olacaktır.

Afganistan’da tüketicilerin satın alma davranışları ürünün fiyatlandırmasını etkiliyor.

Dört pazarlama karması elemanlarından birisi olan fiyat, ekonomik hayatın en temel unsurlarından birisini oluşturmaktadır ve ayrıca bir ürünün pazarda başarı kazanmasında önemli bir rolü olan bu karma, günümüzde hem makro hem de mikro düzeyde, işletmeler ve tüketiciler açısından önemli bir ölçüye sahiptir.⁴¹ Burada tüketicilerin tercihleri ve satın alma davranışlarının ürünün fiyatlandırılmasını etkileyip etkilemediği veya fiyatlandırmayla ilgili burada nelere dikkat ettikleri konusundaki tecrübelerine yönelik sorular sorularak cevap alınmıştır.

Bu pazarda ürünün fiyatını düşürdüğünüzde tüketiciler ürünün kalitesinin de düştüğünü algılıyorlar.

İşletme sahiplerine burada ürünün fiyatında indirim yaptığınızda gerek endüstriyel tüketicilerin gerekse nihai tüketicilerin ürünün ve hizmet kalitesinin de düşmüş olabileceğini düşünüp düşünmedikleri hakkında bilgi toplanmıştır. Konu hakkında katılımcı C.Y. şöyle cevap vermiştir:

Burada tüketiciler herhangi bir neden yokken fiyatlar indirildiğinde ürünün kalitesinden şüphelendikleri veya başka soru işaretleriyle karşılaştıklarından ürünü tercih etmiyorlar. İndirim yapılmak istenirse özellikle dini bayramlar ile ilgili indirim yapılması daha etkili olacaktır.

Günümüzde birçok işletmenin fiyat indirimlerini daha çok bayramlar ve özel günlerde yaptıkları gibi burada da indirimlerin özellikle dini bayramlarda yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Türk ürünlerinin bu pazarda diğer batılı ürünler gibi kaliteli ve yüksek imaja sahip olduğunu düşündüklerinden yüksek fiyat ödemeye hazır oldukları görüşü de ön plana çıkmıştır.

Yüksek fiyat iyi bir kalitenin göstergesidir.

Görüşülen katılımcıların geneli Afganistan’da tüketiciler, Türkiye dâhil diğer batılı ülkelerden ithal edilen ürünlerin pahalı ve kaliteli olduğunu düşünüyorlar. Türkiye’den gelen beyaz eşya, tekstil ve gıda ürünlerinin çok kaliteli olduğunu ve bu ürün gurubunda Türkiye’nin diğer batılı ve özellikle komşu ülkelere göre imajının yüksek olduğunu belirtmişler. Ayrıca Afgan halkı, hizmet sektörleri içerisinde Türk inşaat firmalarının diğer ülke firmalarına göre alt yapı ve diğer

⁴¹ İsmet Pelin Dündar, “Yazılı Basın İşletmelerinde Fiyatlandırma.” *Pazarlama Dünyası* 14, sayı 4 (2000): 29-33.

benzer projeleri başarılı ve kaliteli bir şekilde tamamladıklarını düşünmektedirler. Son olarak burada fiyatı pahalı ürünlerin kaliteli olduğuna inanılmaktadır.

Buradaki tüketiciler genellikle büyük perakendecilerden mi yoksa küçük perakendecilerden mi satın alıyorlar?

Pazarlama karmasının önemli elemanlarından birisi dağıtımdır. Dağıtım malların üreticiden tüketiciye yönelik akışını ifade etmektedir.⁴² Ayrıca bu akış genellikle ülkeden ülkeye değişmekle birlikte işletmelerin yapısına göre harcanan zaman miktarı, kullanılacak dağıtıcılar ve kanal seçimi ve istihdamın nasıl bölümlendirileceği farklılık gösterir. Ürünlerin tüketicilere ulaştırılması ile alakalı bütün süreçleri kapsayan dağıtım; üretimle tüketim arasındaki dengenin oluşmasında önemli bir faktördür.⁴³

Afganistan’da faaliyet göstermekte olan veya daha önce en az bir defa ülkeye giden işletme sahiplerine pazarlama elamanlarından birisi olan dağıtım kanallarıyla da ilgili çeşitli sorular yöneltilmiştir ve katılımcıların görüşü alınmıştır. Görüşmelerde öne çıkan birkaç görüşe yer verilmiştir.

Buradaki tüketiciler genellikle küçük perakendecilerden alışveriş yapıyorlar.

Burada özellikle nihai tüketicilerin genellikle küçük perakendecilerden alışveriş yaptıklarını gördüm. Bunun sebebinin küçük perakendecilerle samimi yakın ilişki kurabilmekte olduklarıdır. Ayrıca alışverişlerde gayri resmi olarak samimi ilişkilere bağlı olarak borçlanarak taksitli alışveriş yapabildikleri için küçük perakendecileri tercih ettiklerini düşünüyorum.
(A.Ö.)

Burada dağıtım kanallarının maliyeti yüksektir.

Görüşenlerin çoğunluğu ülkede yıllarca süren savaşlardan dolayı alt yapı sorunun olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca kara yollarının yetersiz olduğunu ve demir yolunun olmadığından dolayı fiziksel dağıtımda gecikmeler meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Bu sebeplerden dolayı fiziksel dağıtım maliyetlerinin yüksek olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Özellikle gümrük işlemleri başta olmak üzere kamu bürokrasisinin yavaş işlediğini belirtilmiştir. Sonuç olarak bu sorunları aşmak ve yasal prosedürleri takip etmek için zaman zaman acente veya danışmanlık yapan araçlara yüksek miktarlarda para ödediklerini belirtmişlerdir.

Türkiye’de kullanılan reklam mesajlarının Afganistan’da kullanılan diller ve kültüre göre uyarlanma yapılması gerekiyor.

Yukarıdaki soru pazarlama bileşenlerinden “tutundurma” ile ilgili katılımcıların görüşlerini almak için sorulmuştur. Fiyat bakımından çekici ürünleri ulaştırmanın tüketicilerin bir ürünü satın alması için yeterli olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda ürünün değerinin ve rakip ya da muadil ürünlere göre üstünlüklerinin müşterilere açık, tutarlı ve ikna edici bir şekilde iletilmesi faaliyetleri tutundurma olarak nitelendirilmektedir.⁴⁴

Araştırmaya katılan işletme sahipleri veya yöneticilerinin genel görüşü Türkiye’de kullanılan reklam mesajlarının Afganistan’da kullanılan diller ve kültüre göre uyarlanma yapılması gerektiğini düşünmektedirler. Bu pazarda özellikle yabancı reklamların ülkede konuşulan

⁴² Pınar Yürük Kayapınar, “Uluslararası Pazarlamada Pazarlama Karması Stratejileri,” *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3 (2017): 114.

⁴³ İbrahim Bozacı, Ertuğrul Karakaya, Yunus Bahadır Güler, *Pazarlamada İlkeler (Örnekler ve Yönetimsel Yaklaşım)* (İstanbul: Beta Yayın Dağıtım, 2017), 221.

⁴⁴ Bozacı vd., *Pazarlamada İlkeler...*

dillere göre özellikle de Resmi dil olan Peştuca ve Darice'ye uyarlanmasının reklamların etkisi bakımından önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

Afganistan, gündelik hayatın katı toplumsal ve kültürel kurallarla yaşandığı bir ülke olmasından dolayı reklamlarda kadın resimlerinin kullanılması olumsuz etki yaratıyor.

Bilindiği üzere Afganistan tarihi boyunca katı toplumsal ve kültürel kuralların olduğu bir ataerkil yapıda bir ülkedir. Gerek hükümetlerin baskısından olsun gerekse yerel kültüründen kaynaklanan nedenlerden kadınların toplumdaki yeri sorunlu olagelmıştır. Ayrıca yaklaşık 20 yıl süren ABD askeri varlığının Afganistan'dan çekilmesinden sonra Taliban rejimi 15 Ağustos 2021'de Afganistan'ı kontrol altına almış ve hakimiyet kurmuştur. Rejim, kısa süre içinde kız çocukları dâhil olmak üzere kadınları eğitim ve iş hayatından çıkarmıştır.⁴⁵ Bu bağlamda görüşmelerde katılımcıların geneli Afganistan'da bir tutundurma aracı olarak reklam kullanılacaksa kadın veya kadınlarla ilgili resimlerin kullanılmasının olumsuz etki yaratacağını söylemektedirler. Aynı zamanda böyle bir durum mevcut rejim tarafından da hoş karşılanmayacak ve sorun yaratabilecektir. Bu açıdan bakıldığında Afganistan'da faaliyet gösterecek yabancı işletmelerin reklamlarında söz konusu toplumsal ve kültürel katı kurallara ve bu kurallar çerçevesinde oluşturulmuş kanunlara göre uyarlama yapılması zorunluluğunu gözden kaçırmamaları gerekir.

Ayrıca katılımcıların geneli, ürünle ilgili yabancı bir reklamın verdiği mesajların ve özellikle kullanılan sembollerin, Afgan toplumunun ahlaki, dini, değerlerine adapte edilerek yayınlanması gerektiğini düşünmektedirler. Çünkü Afganistan kapalı bir toplum olduğu için özellikle dini yönden geleneklerine bağlı insanlardır. Bu hususa dikkat edilerek reklamlar uygulandığında olumlu sonuçlar alınacaktır.

Burada reklamların uygulanmasında genellikle ses ve görüntü kullanılması gerekir.

Yukarıda ifade edildiği gibi neden reklamların uygulanmasında genellikle ses ve görüntü kullanılması gerektiği hususuna gelince daha önce de ifade edildiği gibi ülkenin okuma yazma oranının düşük olduğu ve bu nedenle reklamların yazılı olmasının yerinde daha çok ses ve görüntü kullanıldığında olumlu sonuçlar vereceğini savunmaktadırlar.

Sonuç olarak tutundurmanın alt karması olan kişisel satış faaliyetlerinde özellikle yerel kültürden birinin görev almasının daha başarılı sonuçlar getireceği ifade edilmiştir. Tutundurmanın diğer alt karması olan promosyona gelince burada ürünün yanında hediye veya herhangi bir ek ürün verildiğinde cüzi bir değeri bile olsa Türk tüketicilerde olduğu gibi olumlu sonuç alınacağı ve tutundurma faaliyetlerini olumlu etkileyeceği pazarda bulunan Türk işletme sahiplerinin genel görüşlerinden anlaşılmıştır.

Sonuç

Yurt dışında faaliyet gösteren işletmelerin özellikle pazarlama stratejilerini etkileyen çok sayıda etmen vardır. Bunların en önemlisi kültürel farklılıklardır. Çünkü ülkelerin sahip oldukları kültürel değerler, ulusal sınırların dışında faaliyet gösteren özellikle küçük ve orta boy işletmelerin faaliyetlerini önemli oranlarda etkilemektedir. Bu bağlamda kültür, dil, din, örf, adet, değerler, gelenekler ve alışkanlıklar gibi birçok etmeden oluşan bir olgudur. Söz konusu olgunun ülkeler arasındaki ayırt edici birtakım özelliklere sahip olması işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde kültürün geniş bir biçimde ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir.⁴⁶

⁴⁵ Gülşah Sarı, Rengim Sine Nazlı, "Haberde Kadının İnşası: Afgan Kadınları Örneği." *Sosyal Mucit Academic Review* 3, Sayı 1 (2022): 148-175.

⁴⁶ Muhammed Asif Yoldaş, *Kültürel Boyutlarıyla Uluslararası...*, 69

Günümüzde birçok ülkede KOBİ düzeyindeki işletmelerin yaptığı en büyük hatalardan birisi de ürünü üretilip satışa sunmak ve tüketicinin beklentilerini göz önüne almamaktır. Oysaki modern pazarlama döneminin başlaması ile birlikte tüketici beklentileri giderek önem kazanmıştır. İşletmeler hayatlarına devam edebilmek ve kar oranlarını artırabilmek için pazarın beklentisini tespit etmelidirler. Söz konusu sorunlara ilave olarak işletmelerin doğru ve amaç doğrultusunda güncel bir pazar araştırmasını yapmamış olmaları pazarlamanın en temel sorunlarından diğeridir.⁴⁷

Ayrıca pazar ve pazarlama araştırmalarında maliyet başta olmak üzere zaman ve yer sorunu her zaman vardır. Hatta büyük çaplı araştırmalar için daha çok zaman ve maliyete ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sorunlara ek olarak günümüzde kişisel satış, satış geliştirme, reklam ve diğer tutundurma araçları da giderek işletmelerin aleyhine nitelik değiştirmektedir. Konuya bu perspektiften bakıldığında KOBİ düzeyindeki Türk işletmelerinin Afganistan pazarında bu sorunları aşabilmek için kendileri sahaya giderek pazarın özelliklerini yakından inceledikleri ve pazarlama stratejilerini pazarın özelliklerine göre geliştirdikleri görülmüştür. Bu çalışmalar işletmelerin pazardaki gelişmeleri ve yenilikleri yakından izlemelerini çok kolaylaştırmış ve rakiplerine göre daha üstün duruma getirmiştir. Ayrıca işletmelerin pazarla yoğun iletişim ve karşılıklı etkileşimleri sonucunda zaman ve maliyet tasarrufu sağlanmış ve tutundurma faaliyetlerinin etkinliği artmıştır.

Ülkede uzun yıllardan beri süren istikrarsızlık, diğer alanlarda olduğu gibi pazar konusundaki araştırmaları da olumsuz etkilemiştir. Konuyla ilgili bilgileri işletmeler ve diğer bilgiye ihtiyacı olan kuruluşlar dolaylı kaynaklardan elde etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında çalışma kapsamında bölgede faaliyet göstermekte olan veya daha önce en az bir defa orada bulunmuş olan işletme sahipleri veya üst ve orta düzey yöneticilerinden elde edilen bilgiler Afganistan pazarı hakkında önemli bilgiler olup özellikle bu pazara girmek isteyen işletmeler açısından hayati öneme sahiptir.

Edinilen bulgulara göre iki ülke halkları her ne kadar din ve inanç açısından birbirine yakın olsa da burada satılacak ürünlerde tüketicilerin tercih ve ihtiyaçlarına uygun ambalajlama, fiyatlandırma ve tutundurma yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle pazarda daha çok ürünü bulunan Çin ve İran ürünlerine karşı rekabet edebilmek için söz konusu pazarlama uyarlamalarına dikkat edilmesi önem arz etmektedir. Fakat ülke imajı açısından adı geçen ülkelere göre Türkiye imajının yüksek olduğu da anlaşılmıştır.

Türkiye'den gelen ürünlerin üzerine helal işareti veya İslami kurallara uygun üretilip üretilmediğiyle ilgili bir ibarenin yazılmasına gerek olmadığını ürünün üzerinde sadece Türk malı yazılmış olmasının bu endişeyi tamamen ortadan kaldırdığı belirlenmiştir. Hatta yurt dışında özellikle Müslüman olmayan ülkelerde yaşayan Afganların bile gıda ürünlerinde özellikle Türk menşeli ürünleri tercih ettikleri çalışmaya katkısı olan işletme sahiplerinden öğrenilmiştir. Fiyatla ilgili bilinmesi gereken konulardan en önemlisi; indirim yapıldığında ürünün kalitesinden şüphelendiklerini, indirim yapılırken dini bayramlar gibi sebepler ileri sürerek uygulanmasının uygun olacağı ve batılı ülkelere gelen ürünlerin pahalı ve kaliteli olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Dağıtımla ilgili uygulamalara gelince, özellikle nihai tüketicilerin çoğunlukla küçük perakendecilerden alışveriş yaptıklarını, sebebinin de küçük perakendecilerle samimi yakın ilişki kurabildiklerinden ve kolaylıkla taksitli ve borçlanarak alışveriş yapabildiklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca kara yollarının yetersiz olması ve demir yolu olmaması sonucu fiziksel dağıtımda gecikmelerin yaşandığı ve bu sorunların fiyatlara yansıdığı sonucuna varılmıştır. Ülkede bürokrasinin yavaş işlediği, işlerini hızlandırmak için bazı işletme sahiplerinin bahşiş ve benzeri şekillerde rüşvet veya haraç

⁴⁷ B. Deniz Şahin, Haşim Özdoğru, "Kobilerin Üretim ve..."

vermeye zorlandıklarını ve ayrıca yasal prosedürleri takip etmek için acentelere veya danışmanlık yapan kuruluşlara yüksek miktarlarda para ödedikleri belirlenmiştir.

Bu pazarda yabancı reklamların ülkede konuşulan dillere göre özellikle de resmi dil olan Peştuca ve Darice’de uyarlanmasının reklamların etkisi bakımından önemli olduğu anlaşılmıştır. Eğer mümkünse bölgesel dil ve kültürlere göre de uyarlanma yapılmasının isabetli olacağı belirtilmiştir.

Afganistan’da toplumsal normlar bölge halkının tarihten gelen örf ve geleneklerine göre şekillenmiştir. Tarihsel olarak Afgan toplumu yüksek derecede ataerkildir. Söz konusu durum kadınların hayatın pek çok alanında engellerle karşılaşması sonucunu doğurmaktadır.⁴⁸ Bu meyanda görsel reklamlarda kadın imgesinin kullanılması hem toplumsal hem de devlet yönetimi katında tepki görebilecektir dolayısıyla ürünün pazarda tutundurulmasına olumsuz etki yaratabileceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, ülkedeki düşük okuryazarlık oranı nedeniyle, görsel öğeler ve yerel sembollerle desteklenen reklamların daha etkili olacağı anlaşılmaktadır. Bunlara ilave olarak tutundurmanın alt karması olan kişisel satış faaliyetlerinde özellikle yerel kültürden birinin görev almasının daha başarılı sonuçlar getireceği ve ürünün yanında cüzi bile olsa bir promosyon verilmesinin olumlu sonuçlar getireceği Türk işletme yöneticilerince belirtilmiştir.

Bu çalışmayla Afganistan’da hâlihazırda faaliyet göstermekte olan veya daha önce pazarda kısa süre de olsa bulunmuş olan işletme sahipleri ve yöneticilerinden elde edilen pazarla ilgili deneyim ve bilgilerin pazara girmeyi düşünen yabancı şirketler ve özellikle Türk işletmelerinin geliştirecekleri stratejilere ışık tutacağı düşünülmektedir. Son olarak, daha önce de ifade edildiği üzere, çalışma sınırlı sayıda doğrudan ve dolaylı bilgiye dayandığı için işletme yöneticilerinden elde edilen veriler ışığında hazırlanmıştır. Bu nedenle, tüm ülke pazarına genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Pazarla ilgili daha detaylı ve isabetli bilgi elde etmek için bizzat ülke pazarında bulunularak anket ve gözlem çalışmaları yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar, Safa. “Yoğun Rekabet İçindeki İşletmeler İçin Rekabet Stratejileri: Konumlandırma Okulunun Avantajları.” *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10, Sayı 19 (2019): 18-34.
- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.
- Aktel, Mehmet. “Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6, Sayı 2 (2001): 193-195.
- Ay, Hakkı Müslim, Talaşlı, Esra. “Türkiye’de KOBİ’lerin İhracattaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar.” *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, Sayı 3 (2007): 173-184.
- Aydınlık. “Yabancı Askerler Türk Bayrağı Takarak Gezerdi.” *Aydınlık*, 9 Temmuz 2021.
- Aysultan, Hayri. “Afganistan’da Dil Politikaları.” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1 (2010): 47-58.
- Bozacı, İbrahim, Ertuğrul Karakaya, Yunus Bahadır Güler. *Pazarlamada İlkeler (Örnekler ve Yönelimsel Yaklaşım)*. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım, 2017.

⁴⁸ Bakhtiyar Ortaq, Mehmet Akif Özer, “Afganistan’da Son Dönem Gelişmeler Doğrultusunda Siyasal ve Toplumsal Yapıda Yaşanan Değişim ve Dönüşüm”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, sayı 3 (2023): 502.

- CIA World Fact Book. "Afganistan Maddesi." Erişim tarihi: 20 Kasım 2024.
<https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#people-and-society>
- Çetinkaya, Özlem, Hakan Tunç Bozkurt. "Kobilerde Dış Ticaret Sorunları: Antalya İli Örneği." *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 14, Sayı 2 (2018): 382-385.
- Çopur, İzzet. "Tarihte Türk-Afgan İlişkileri." Erişim tarihi: 27 Nisan 2023.
<http://www.izzettincopur.com>
- Çubukçu, Murat. "İşletmelerde Uygulanan Strateji Tipleri ve Uygulamadan Örnekler." *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 1, Sayı 2 (2018): 142-156.
- Dashti, Zabihullah. "ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi ile Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi." *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5, Sayı 2 (2021): 195-212.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. "Afganistan Bilgi Notu." Erişim tarihi: 27 Nisan 2023.
<https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-bilgi-notu-haziran-22.pdf>
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. *Afganistan Dış Ticareti ve Türkiye ile Ticareti*. Erişim tarihi: 10 Kasım 2024. <https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-dis-ticareti-subat-2024.pdf>
- Dursun, Davut. "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 50 (2010): 1231-1274.
- Dündar, İsmet Pelin. "Yazılı Basın İşletmelerinde Fiyatlandırma." *Pazarlama Dünyası* 14, Sayı 4 (2000): 29-33.
- Girgin Büyükbayraktar, Çağla. "Kadınların Günlük Hayattaki İletişim Engelleri: Nitel Bir Çalışma." *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi* 29 (2018): 141-160.
- Karataş, Şahin. "Türkiye'nin Uluslararası Siyasi İlişkilerinin Ekonomik İlişkilere Etkisi Ekseninde; Suriye, Irak ve İran ile Dış Ticareti." *Gümrük ve Ticaret Dergisi* 5 (2015): 83-93.
- Katılmış, Canan, Mehmet Emin Güven. "Taliban'ın Toplumsal Gerçekliğinin Kurucu Zemini: 'Biz' ve 'Öteki' Oluşumu." *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23, Sayı 1 (2022): 107-120.
- Oğuz, Esedullah. *Hedef Ülke Afganistan*. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2001.
- Ortaq, Bakhtiyar, Mehmet Akif Özer, "Afganistan'da Son Dönem Gelişmeler Doğrultusunda Siyasal ve Toplumsal Yapıda Yaşanan Değişim ve Dönüşüm." *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, sayı 3 (2023): 497-519.
- Özlü, Hüsnü. "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış." *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 3, Sayı 8 (2012): 31-46.
- Sarı, Gülşah, Rengim Sine Nazlı. "Haberde Kadının İnşası: Afgan Kadınları Örneği." *Sosyal Mucit Academic Review* 3, Sayı 1 (2022): 148-175.
- Suttle, Anthony D., T.S.R. Subramanian, S. Tamer Cavuşgil, Claude Cellich, ve S.H. Khan. *Exports from Small and Medium Enterprises in Developing Countries: Issues and Perspectives*. Geneva: International Trade Centre UNCTAD/GATT, 1989.
- Şahin, B. Deniz, Haşim Özüdoğru. "KOBİ'lerde Üretim ve Pazarlama Sorunları Üzerine Bir Araştırma: OSTİM Örneği." *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 54, Sayı 1 (2019): 320-333.

- Şahin, Savaş. “Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 5, Sayı 3 (2016).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri.” Erişim tarihi: 10 Kasım 2024. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa
- T.C. Ticaret Bakanlığı. “Afganistan Ülke Profili.” Erişim tarihi: 11 Aralık 2024. https://ticaret.gov.tr/data/5f8d909913b8763b205149c5/Afganistan_%C3%9Cлке_Profil_i_2024.pdf
- Temizyürek, Fahri, Erol Barın, Mete Yusuf Ustabulut. “Afganistan’ın Dil Politikası ve Afganistan’da Türkçe Eğitimi Tarihi.” *Türk Bilig*, Sayı 32 (2016): 155-168.
- Tokol, Tuncer. “Küçük İşletmelerin Pazarlama Sorunları.” *Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi* 5, Sayı 1 (1984): 129-132.
- Topoğlu, Emre, ve İsmail Gökdeniz. “Kültür ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri.” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2019): 58-60.
- TÜİK. *Ülkelere Göre İhracat Verisi*. Erişim tarihi: 10 Kasım 2024. <https://www.tuik.gov.tr/>
- Türker, Selman. “Helal ve Güvenilir Gıda.” *Helal ve Etik Araştırmaları Dergisi* 2, Sayı 1 (2020): 85-97.
- Türkiye. “Afganistan için Tek Alternatif Türkiye.” Türkiye, 9 Temmuz 2021.
- Yetim, Fahri. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’nin Afganistan’a Verdiği Askeri, Sağlık ve Eğitim Alanındaki Destekler.” *Tarih ve Günce* 12 (2023): 289-302.
- Yıkılmış, Meral Salman. “Nitel Araştırmalarda E-Görüşme Tekniği.” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22, Sayı 1 (2020): 183-197.
- Yıldırım, Ali, Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Yoldaş, Muhammed Asıf. “Afganistan’da İkinci Taliban Dönemi ve Türk Soyluların Durumuna Türkiye Perspektifinden Panoramik Bir Bakış.” *Yeni Türkiye Dergisi* 27, Sayı 120 (2021).
- Yoldaş, Muhammed Asıf. *Kültürel Boyutlarıyla Uluslararası Pazarlama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2020.
- Yürük Kayapınar, Pınar. “Uluslararası Pazarlamada Pazarlama Karması Stratejileri.” *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3 (2017): 110-116.

BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR

Kitap İncelemesi
Gelişi:
06.12.2024
Kitap İncelemesi
Kabulü:
27.12.2024

Kitap İncelemesi
Book Review

1950-1960 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİNDE AMERİKAN FAKTÖRÜ

Mevsim Durmuş
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
mevsimdrms60@gmail.com
ID 0009-0004-5053-5078

İncelenen Kitap Künye Bilgileri: Melih Aktaş, Ankara: Şema Yayınevi, 2006, 331 sayfa.

Atıf Bilgisi: Mevsim Durmuş. "1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü", Kitap İncelemesi, *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, no.2 (2024): 189-194.

Reviewed Book Imprint Information: Melih Aktaş, Ankara: Şema Yayınevi, 2006, 331 pages.

To Cite: Mevsim Durmuş. "1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü", Kitap İncelemesi, *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 2, no.2 (2024): 189-194.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar %100

Conflict of Interest Statement:
Ethics Committee Approval:
Financial Support Statement:
Author(s) contribution
Statement:

Author declared no conflict of interest
Author declared article does not require ethics committee approval
Authors declared that there was no financial support
1th author 100%

Kitabın yazarı Melih Aktaş 1981 yılına kadar Dışişleri Bakanlığında görev yapmış ve daha sonra Gazi Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Günümüzde Demokrat Parti dış ilişkiler başkanlığı görevini sürdürmektedir.

Aktaş “1950-1960 Demokrat Parti Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerikan Faktörü” adlı kitabını yazarken akademik bir dil kullanmış, akademik objektiflikten ödün vermemiştir. Yazarın orijinal kaynaklı belgelerden yararlandığı kaynakçasından görülmektedir. Belgeler Demokrat Partinin sekreterliği, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü ve X., XI. Kastamonu milletvekilliği görevinde bulunmuş olan aynı zamanda Melih Aktaş’ın babası olan, merhum H. Basri Aktaş’ın özel arşivinden temin edilmiştir.

İlk baskısı 2006 yılında çıkan “1950- 1960 Demokrat Parti Türk-Sovyet ilişkilerinde Amerikan Faktörü” adlı çalışma, 2005’te Celal Bayar Vakfının Türkiye’de, özgün bilimsel araştırmaları desteklemek amaçlı düzenlemiş olduğu tez yarışmasında birinci olmuştur.

Yazara göre geçmiş değerlendirilirken zihinlere dolan “bu böyle yapılmamalıydı” düşüncesinin nedeni yönetimin uzak görüşlülüğü eksikliğinden kaynaklanmaktadır, ayrıca tarih araştırılırken yargulamak yerine, gelecek yıllara ışık tutmak için tarihi iyi yorumlamak ve geçmiş olayları günümüzde veri olarak kullanabilmek oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında 1950-1960 yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin görünümünü doğru tahlil etmek, dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak, gelecekte Türkiye’ye fayda sağlayacağını düşünerek oldukça objektif bir değerlendirme yapmıştır.

Kitap, beş bölümden ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar, Türk dış politikasının genel prensiplerinden bahsetmiş, Türkiye’nin Kuruluşundan beri dış politikasının istikrarlı olduğunu ve izlenen stratejinin etkiye tepki şeklinde geliştiğini vurgulamıştır. Ayrıca yazar 1950-1960 yıllarının neden ayrıcalıklı olduğunu, 1945-1960 geçiş yıllarında ABD’nin Türk dış politikasına açık şekilde müdahil olduğundan bahsetmiştir. Stalin’in ölümü üzerine SSCB dış politikasında meydana gelen değişiklik sonucunda Türkiye’nin denge politikası izlemeye çalışmasından bahsederek, bu olayların Türkiye’de yapılan serbest seçimler sonucu iktidara gelen demokrat parti dönemine rastlantısından söz etmektedir.

Kitabın birinci bölümü dört ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık “Konferanslar Döneminde Türkiye-SSCB-ABD İlişkileri” olarak ele alınmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerin, Türkiye’ye karşı sert bir tutum izlemesi nedenine değinerek Sovyetlerin çıkarına ters düşen Montrö Sözleşmesinin değiştirilmek istenmesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca SSCB’nin, Türkiye ile olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını bitirmek istemesi Türkiye’yi Birleşmiş Milletlere katılmaya sevk etmiştir. Bu dönemde ABD ve İngiltere, müttefiki olan Rusya’nın yanında yer almıştır, SSCB, ABD’den aldığı güven ile, Türkiye üzerindeki psikolojik baskısını iyice artırdığını belirtmiştir, bu durum 1945’e kadar devam etmiştir. Ankara Büyükelçisi Wilson, ABD Dışişlerine gönderdiği raporda Türk-Sovyet ilişkilerinde asıl amacın Türkiye’nin rejimini değiştirmek olduğunu belirtmesi üzerine ABD tavrını değiştirmiştir. Yazar, Türkiye’nin, ABD desteğine neden ihtiyaç duyduğunu genel hatlarıyla anlatmaya çalışmıştır.

Bölümün ikinci ana başlığında “Türkiye-SSCB-ABD İlişkilerinin Türkiye Siyasi Rejimine Etkisi” ele alınmıştır. Müttefik devletlerin halkı, Savaşların nedeni olarak totaliter rejimleri görmesi üzerine, Türkiye’de demokratikleşme hareketleri başlamıştır. Atatürk’ten sonra İsmet İnönü rejimi totaliter bir yönetime kaymıştır bu yüzden İnönü, SSCB’ye karşı Batının yanında yer almak istiyorsa, Demokratikleşme için harekete geçmesi gerektiğini bilmektedir. Yazar bu kısımda eylemlerin tutum farklılıklarını oldukça başarılı analiz etmiştir. Yazarın burada vurgulamak istediği aslında dış müdahalenin etkisi olmadan belki de yöneticilerin çok partili hayata geçmeyi hiçbir zaman düşünmeyecek olmalarıydı, iç politikanın nasıl dış politikaya uyarlandığını ve bir koz olarak kullanıldığında bize bu süreci anlatarak göstermeye çalışmıştır.

Bölümün üçüncü ana başlığında “Truman Doktrini / Marshall Planı ve ABD’nin Değişen Türkiye Politikası” ele alınmıştır. 1947 yılına kadar, ABD’nin Türkiye’ye tutumunu kayıtsızlık olarak tanımlamıştır. Ancak, Batı ile Sovyetler arasında görüş ayrılığı çıkması ile ABD’nin, Türkiye’nin konumundan yararlanmak istediğine vurgu yapmıştır. ABD’nin Marshall planı üzerinden etkin olmaya çalışması ve kendini güvenceye alması yönündeki politikasını inceleyerek, SSCB’nin bu plan üzerine gelen tepkisini yorumlamıştır. Bölümün son ana başlığı “Boğazlara İlişkin Sovyet notlarından” oluşmaktadır. Sovyetlerin, boğazlar üzerine verdiği notalar, Türkiye’nin cevapları ve izlediği politikalar ele alınmıştır.

Kitabın ikinci bölümü üç ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlıkta “Türkiye’de Serbest Seçimlerle Meydana Gelen İktidar Değişikliği” ele alınmıştır. 1 Mayıs 1950 seçimlerinin Demokrat Parti’nin zaferiyle sonlanması üzerine, ABD kamuoyunda nasıl bir değerlendirme yapıldığı incelenmiştir ve ABD ideolojisinin bir devlet tarafından daha kabul görmesi olarak ele alındığını belirtilmiştir. Ayrıca Demokrat partinin genel yapısına da kısaca değinilmiştir.

İkinci ana başlıkta “NATO (ABD), Türkiye ve SSCB” ilişkileri ele alınmıştır. Yazar ilk olarak NATO’nun kuruluş amacına ve kime karşı oluşturulduğuna değinmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin Sovyet tehdidine karşı kendini güvenceye alabilmek için NATO’ya girmek istediğini vurgulamıştır. Kore savaşının başlaması ve Türkiye’nin, Kore’ye asker gönderilmesi üzerine NATO’nun Türkiye’ye bakışının nasıl değişikliğe uğradığı üzerinde durmuştur, Türkiye’nin örgüte katılması üzerine, bu durum Sovyetlerin tepkisini almıştır. NATO’nun saldırgan bir pakt olduğunu vurgulayan Sovyetler Türkiye’ye birçok nota göndermiş fakat bu durumu soğuk savaşın riskine değer bulmamıştır. Bu tutumlar karşısında Yazar, Türkiye’nin NATO’ya girmesi üzerine ABD’nin fayda maliyet ilişkisine değinerek bu durumun, Sovyetlere karşı Güneydoğuda bir üsse ihtiyaç duyulmasından kaynaklı olduğunu vurgulamıştır.

Bölümün son ana başlığında “Orta Doğu Komutanlığı Projesi” ele alınmıştır. ABD, Sovyet yayılcılığına karşı Orta Doğu’yu uyarmaktadır, fakat Orta Doğu için tehlike Sovyetler değil İsrail olarak görülmektedir. Yazar, bu fikrin İngiltere’nin üslerini korumak ve ABD’nin komünist tehlikesine karşı ortaya çıktığını belirtir. Türkiye’nin projede yer almasının istenmesinin nedenini coğrafi konumu ve ordusu olarak nitelendiren yazar, Türkiye’nin de bu durumu NATO’ya girmek için kullanmak istediğini vurgular. Fakat bu durum orta doğu ülkelerince kabul görmemiştir ayrıca Sovyetler, bölgedeki devletlerin bağımsızlığını yok etmek amaçlandığını, sınırlarının yakınlarındaki bir saldırı planına kayıtsız kalmayacağını ve sorumlu olarak bu devletleri göreceğini vurgulaması üzerinde bu durumun Orta Doğudaki devletleri ve komutacı devletleri nasıl etkilediği üzerinde durmuştur.

Kitabın üçüncü bölümü iki ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık “Soğuk Savaşın Başla(tıl)ması Üzerine Tereddütler ve Stalin’in Ölümünden Sonra SSCB’nin Soğuk Savaşı Yeniden Yorumlaması” şeklinde ele alınmıştır. Stalin’in ölümü üzerine, Malenkov Avrupa dahil bütün ülkelerle müzakere edeceklerini duyurmuştur. Yazar SSCB’nin Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmesinin nedenlerini, izlediği politikalar ve söylemleri için arşiv belgelerini kullanmış ve Yalçın Küçük’ün yorumlarına ve düşüncelerine yer vererek bazı söylemlerine karşı bir görüş sunmuştur. Ayrıca SSCB’nin, Türkiye’nin uzak tutumunu kırmak için izlediği politikalardan bahsedilerek, ABD’nin bu süreç içindeki tavrına da değinmiştir.

İkinci ana başlıkta “Menderes İktidarı ile ABD Arasındaki Ekonomik Problemlerin Çıkışı ve bu Problemlerin 1960 Darbesine Etkisi” ele alınmıştır. Yazar ABD’nin 1954 yılında ekonomik yardımlarını azaltması ile tatsızlıkların başladığından söz etmekte ve ABD, iktidara gelen Menderes’in Devalüasyon yapmasını istemektedir. Yazar, Türkiye’nin Bandung’da takındığı ABD yanlısı tavrın temelinde ekonomik soruna son vermek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca,

ABD'nin bu tavrına karşın Türk Bakanının Sovyet davetine katılmasını alternatiflerin değerlendirileceği konusunda verilmiş bir mesaj olarak yorumlanmıştır. SSCB'nin ılımlı politikasına uymak isteyen Türkiye ilişkilerine çeki düzen vermek için harekete geçti fakat Menderes'in Moskova'ya gideceği, Kruşçev'i Türkiye'ye davet edeceğini açıklaması, ABD basınında yer alan “füze konusunda geri kaldık, Amerika tehlikede söylemleri” ve Menderes'in ekonomik yardımlardan hoşnutsuzluğu eleştirilmektedir. Bu davranışları ele alan yazar ABD'nin çizdiği ekonomik politikayı izlemek istemeyen ya da izleyemeyen yönetimlerin askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırıldığından bahseder.

Kitabın dördüncü bölümü üç ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık, “Orta Doğu Savunması İçin Sancılı Bir Doğum: Bağdat Paktı” olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılması ile ABD'nin dış politikası Orta Doğu'ya kaymış ve Rusya'nın Orta Doğu'da ki etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır. ABD, bu proje için kendisini geri çekerek Türkiye'ye liderlik rolü vermiştir. Yazar, Türkiye'nin ne Batılı ne de Doğulu bir devlet olması nedeniyle bu rolü üstlendiğini belirtir, ancak, Arap devletleri böyle bir oluşuma sıcak bakmamıştır. Ayrıca, Sovyetlerin Pak'ta tepkisi de belliydi. Arap devletlerine pakta katılması için baskı yapıldığı ve Türkiye'nin, “yeniden” Arap devletlerinin özgürlüğüne kast ettiğini ileri sürmüştür. Yazar, “yeniden” kelimesiyle Osmanlı devletine atıfta bulunulduğunu belirtmiştir.

Bölümün ikinci ana başlığı “Tarafsız Dünyada Taraflı Türkiye: Bandung Konferansı” olarak ele almıştır. Bu konferans, iki kutuplu sisteme dahil olmak istemeyen devletler tarafından düzenlenmiştir. Ancak Türkiye, tarafsızlığın mümkün olmadığını düşünerek Batı bloğunu savunmuştur. Türkiye'nin bu davranışı hoşnutsuzluk yaratmıştır

Bölümün son ana başlığı “Orta Doğu'da Krizli Yıllar” olarak ele alınmıştır. 1953 yılında ABD, kuşatma siyasetini sürdürmüş ancak SSCB ile savaşa girmeyi göze alamadığı gibi bölgesel çatışmaların çıkmasına da engel olamamıştır. Süveyş krizi tam bir sorun olarak ortaya çıkmış, kriz devam ederken Suriye'nin SSCB'den silah alması ABD için bir sorun haline gelmiştir. ABD'nin desteği ile Türkiye sınıra asker kaydırmıştır. Yazar, bu durumu SSCB ve ABD'nin Suriye ve Türkiye aracılığı ile karşı karşıya gelmesi olarak yorumlamış ve Türkiye ile Suriye'nin yumuşaması ile sürecin sona erdiğini belirtmiştir. Ayrıca, Orta Doğu'da Arap milliyetçiliğinin artması ile Batı aleyhtarlığının güçlendiğini vurgulamıştır. Bu süreçte yazar, Türkiye'nin rolünden ve ABD- SSCB'nin bu sürece tutumlarından bahsetmiştir.

Kitabın beşinci bölümü üç ana başlık altında kurgulanmıştır. Birinci ana başlık, “Balon Krizi” olarak ele alınmıştır. SSCB, Türkiye'den uçurulan balonların SSCB sınırını geçerek casusluk yaptığını iddia etmiş ve Türkiye'ye nota göndermiştir. Ancak, bu durumun arkasındaki asıl kişinin ABD olduğunu anlamıştır.

Bölümün ikinci ana başlığı “Askeri Üsler, Füze Yerleştirme Projeleri ve SSCB'nin Tepkileri” ele alınmıştır. 1957 yılında SSCB'nin Sputnik fırlatması, ABD'yi şaşkınlık ve korkuya uğratmıştır. Bu nedenle Türkiye topraklarına, ABD'nin Füze Yerleştirme teklifini kabul etmiştir. Bu teklife memnun olmayan SSCB, tepki göstermiştir. ABD'nin füzelerinin Türkiye'de bulunması, SSCB'yi oldukça rahatsız etmiştir. Buna karşılık SSCB'de, Türkiye'deki ABD askeri varlığına son vermek için Balkanları silahlandırmak istemiştir. Yazara göre iki ülkede farklı coğrafyaları kullanarak birbirlerini çevrelemektedirler. Türkiye, bu füzelerin ABD üslerini savunma amaçlı olduğunu söylese de Lübnan çıkarması sırasında İncirlik Üssü kullanıldığı vurgulanmıştır.

Son ana başlık “U- 2 Olayı” olarak ele alınmıştır. Yazar, bu bölümde U- 2 Olayına giden Uluslararası psikolojik ortama değinmiştir. SSCB'nin elde ettiği stratejik üstünlük, ABD için katlanılmaz bir durumdur. 1960 yılında ABD, U-2 adı verilen uçaklarını casusluk için Rusya'ya göndermiştir. Rusya'nın uçağı düşürmesi üzerine ABD casusluk yaptığını itiraf etmek zorunda

kalmıştır. Bu durum iki devlet arasında ki gerginliği artırmıştır, SSCB, ABD'nin Türkiye'deki üslerinin tehlikesini vurgulamış ve Türkiye'ye nota göndererek topraklarının düşman gayeleri için kullanılmasına izin verilmemesini istemiştir.

Ek Bölümde daha çok Sovyetlerin yukarıda değinilen durumlar hakkındaki notalarına ve Türkiye'nin cevaplarına yer verilmiştir. Ayrıca devletlerarası müzakereyi sağlayan belgelere, deklarasyonlara ve mektuplara da yer verilmiştir. Bu ekler kullanılarak aslında yazar söylemlerini desteklemekte ve kaynaklarını okurla paylaşmaktadır.

Melih Aktaş'ın "1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü" adlı kitabı, ABD-SSCB politikaları boyutunda Türkiye'nin Demokrat Parti döneminde dış politika stratejilerini ve bu stratejilerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini ele alıyor. Ancak yazarın iç politikaya, halkın ve muhalefetin tutumuna süreç içindeki değişimlere değinmemesi, kitabın boyutunu daraltıyor.

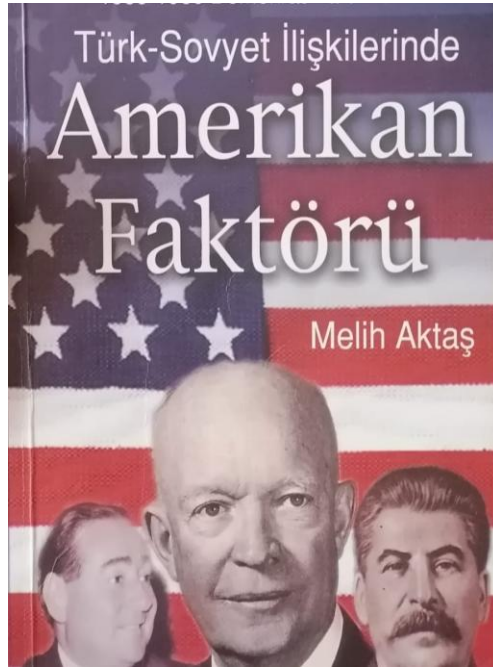
Dış politika kararlarının iç politikada nasıl gelişme gösterdiğini göz ardı ediyor, halkın ve muhalefetin tutumu, dış politika kararlarını doğrudan etkileyebilir. İç politika, dış politikayı etkilediği gibi tam tersi de olabilir bu gerekçe ile yazar Türkiye'nin bu süreçlerdeki ortamına ve uluslararası sistemdeki konumuna daha fazla yer vermesi beklentisi tam anlamıyla karşılık bulamamıştır. Ayrıca kitabın başlığında yer alan "Demokrat Parti Dönemi" iç politikadaki gelişmelere yeterince ışık tutmadığı için kitabın ilerleyen kısımlarında iç politikanın dış politikaya etkilerinin değerlendirilmesi güçleşecektir. Bu dönemdeki bilgiler Hasan Basri Aktaş'ın arşivinden temin edilmesine rağmen oldukça yetersiz kalmıştır. Partinin iktidar olmadan önceki gelişimi ve söylemleri, dış politikaya karşı tutumu, partinin izlediği politikaların haklılığı, partinin başka çözüm yollarının olup olmadığı, bu politikaların kendi içinde nasıl bir tutum yarattığı gibi konular daha kapsamlı ele alınabilirdi.

Ayrıca 1950 seçimlerinde iktidarın değişmesi sadece ABD kamuoyunda değil, SSCB ve Türk kamuoyunda nasıl bir tepki ile karşılaşıldığında değinmesi bize halkın durumu ve SSCB'nin bakışı hakkında daha fazla bilgi verebilirdi.

Yazar, dış politikanın uluslararası sistem üzerindeki etkilerine yeterince değinmemiştir ve sistemin diğer aktörlerini göz ardı etmiştir. Örneğin; Montrö Sözleşmesine değinirken ABD-SSCB-Türkiye'nin tutumlarına yer verilmiş, diğer taraf devletlerin bu süreçteki tutumlarına yer verilmemiştir. Dış politika, ittifaklar, anlaşmalar ve diplomatik ilişkilere dayalı oldukça önemli bir sistemdir, bu nedenle uluslararası sistemin diğer aktörlerine daha fazla yer verilseydi kitap sistemin dinamiklerini daha kapsamlı şekilde ele alabilirdi.

Yazar okuyucuya ABD'nin güvenliğinin Türkiye üzerinden sağlandığını göstermektedir ve ABD'nin Orta Doğu projelerinde önemli roller üstlenmiştir bu nedenle Orta Doğu'nun Türkiye'ye bakışı nasıl bir değişime uğradı Türkiye bu tutumuyla neler kazandı veya kaybı neler oldu bu durumlar daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilirdi. Bu süreçler daha kapsamlı ele alınsaydı 1950-1960 dönemi ABD-SSCB-Türkiye ilişkileri daha kapsamlı tahlil edilebilir ve dönemin şartları daha iyi anlaşılabilirdi.

Resim 1: Kitap Kapağı

Kaynak: <https://i.dr.com.tr/cache/500x400-0/originals/0000000210473-1.jpg>

Kitap İncelemesi
Gelişi:
07.12.2024
Kitap İncelemesi
Kabulü:
26.12.2024

Kitap İncelemesi
Book Review

GAZZE ŞEHADETE TANIKLIK

Sueda Çilingiroğlu Tüzer
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
suedacilingiroglu60@gmail.com
ID 0009-0003-8327-812X

İncelenen Kitap Künye Bilgileri: Norman Finkelstein. İstanbul: İz Yayıncılık 2024, Çev. Kadir Yılmaz, Eyüp Togan, Hakan Aydın, 1.Baskı, 624 sayfa.

Atıf Bilgisi: Sueda Çilingiroğlu Tüzer. "Gazze Şehadete Tanıklık", Kitap İncelemesi, *Uluslararası Siyaset Dergisi* 2, no.2 (2024): 195-198.

Reviewed Book Imprint Information: Norman Finkelstein. İstanbul: İz Yayıncılık 2024, Çev. Kadir Yılmaz, Eyüp Togan, Hakan Aydın, 1.Baskı, 624 pages.

To Cite: Sueda Çilingiroğlu Tüzer. "Gazze Şehadete Tanıklık", Kitap İncelemesi, *Uluslararası Siyaset Dergisi* / *US Journal* 2, no.2 (2024): 195-198.

Çıkar Çatışması Beyanı:
Etik Kurul Onayı:
Finansal Destek Beyanı:
Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir
Yazar etik kurul onayı gerekmediğini beyan etmiştir
Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir
1. yazar %100

Conflict of Interest Statement:
Ethics Committee Approval:
Financial Support Statement:
Author(s) contribution
Statement:

Author declared no conflict of interest
Author declared article does not require ethics committee approval
Authors declared that there was no financial support
1th author 100%

Tarihte Hz. Ömer döneminde barış ortamı sağlanan ve geçmişte pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Gazze, jeopolitik konumu ve vadedilmiş topraklar olduğuna inanılmasından dolayı Orta Doğu'nun kilit noktasıdır. İsrail devletinin kuruluş yılı olan 1948'de bölgede çatışmalar başlamış, Orta Doğu tüm dünya için adete bir tiyatro sahnesine dönmüştür.

Norman G. Finkelstein bu tiyatro sahnesinde izleyici olmanın ötesine geçebilen Yahudi asıllı Amerikalı akademisyen, siyaset bilimci ve cesur bir aktivisttir. Yazarın çalışmaları İsrail-Filistin problemi ile Yahudi soykırımını üzerinde yoğunlaşır. Yahudi lobisi ve İsrail yanlıları tarafından Anti-Siyonist olarak tanımlanan yazar, akademik hayatı boyunca çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır.

Yazarın 2018 yılında 'Gaza: An Inquest into Its Martyrdom' adıyla orijinal dilinde yayımlanan kitabı, 2024 yılında İz Yayıncılık tarafından dilimize Gazze Şehadete Tanıklık olarak kazandırılmıştır. Eserde kavram setlerinin ve tartışmanın temellendiği kuramsal çerçevenin zorluğuna rağmen mütercimler yapmış oldukları bu çeviride okuyucuya anlaşılır bir okuma süreci sağlamışlardır.

Finkelstein daha en başında seçmiş olduğu başlık ile meseleye bakış açısını bizlere sunar. Şehadete tanık nasıl olunur? Finkelstein'in başkaldırı niteliğindeki bu tanıklığı kendi söylemiyle Gazze'nin topyekûn şehit edilmesi siyasetine karşıdır. Kitap genel olarak eleştirel bir dille İsrail'in Gazze'deki sivil halka yönelik gerçekleştirdiği operasyonların savunma operasyonu olmadığını ve bu saldırıların gerekçelerini ve insan hakları ihlallerini vurgular. Araştırmasında yöntem olarak referanslarının reddedilememesinden yola çıkar. Yazarın sorularındaki asıl amacı, İsrail'in dünya kamuoyuna yapmış olduğu açıklamaları insan hakları raporları ile çürütmektir. Finkelstein kitapta yer vermiş olduğu eklerle; medyadaki haberlere, BM ve insan hakları örgütlerinin tutumlarına, raporlarına ve bazı dönemlerde önde gelen liderlerin açıklamalarına yer vererek bahsedilen bu argümanlardaki tutarsızlıkları gözler önüne serer. Bütün bunları yaparken yaşanan trajedinin anlaşılması için adeta okuyucuların vicdanlarına seslenir. Kitap; önsöz, dört ana bölüm, ana bölümlerde yer alan alt bölümler, sonuç ve işgal olgusunun yasal boyutunun ele alındığı bir ek kısımdan oluşmaktadır.

Kitabın önsözü kesinlikle en dikkat çeken bölümlerden biridir çünkü yazar daha ilk sayfalarda yazmış olduğu cümleleri ile bu eserin empati yapılarak okunmasının zorunluluğunu ortaya koyar. Bu empatiyi yazar okuyucusundan iki önemli neden için ister. Gazze'yi yalnızca jeopolitik sorun olarak görülmemesi ve bölgedeki insanların yaşadığı insani krizin boyutunun anlaşılmasıdır. Ayrıca okuruna kendisinin karar verebileceği bir alan açar: Yazarın tutumu bir taraf tutma mıdır? Bir taraf tutma ise bunun nedeni yazarın İslam sempatisi midir yoksa bölgede yaşanan haksız toplu cezalandırmalar mıdır? Bunların cevabı eserin bütününde yer alan analitik kanıtlar ve betimlemelerle okuyucuya bırakılır. Birinci bölümde; kitap Gazze'nin tarihini, politikalarını ve askeri olaylarını analiz ederek başlar. Böylece bu bölüm bölgenin neden bugünkü durumda olduğunu anlamak için temel bir zemin oluşturur. İlerleyen sayfalarda İsrail'in 2008-2009 yıllarında Gazze'ye yönelik gerçekleştirdiği büyük çaplı saldırı olan Dökme Kurşun Operasyonu ele alınır. Yaklaşık 1.400 Filistinlinin öldürüldüğü ve bunların %80'e yakınının sivil olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık, İsrail tarafında toplamda sadece 10 askerin öldüğü özellikle vurgulanır. İsrail'in, Hamas'ın Gazze'den roket saldırıları gerçekleştirdiği gerekçesiyle "meşru müdafaa" iddiasıyla başlattığı bu operasyonda Finkelstein, sözde meşru müdafaa gerekçesinin yüzeysel bir incelemeye bile dayanamayacağını savunur. İsrail'in daha önceki ateşkesi bozduğu ve bu saldırıları bilinçli olarak tetiklediği iddia edilir. Yazarın bu bölümde özellikle anlatmak istediği; İsrail'in hedefinin yalnızca askeri olmadığı, asıl niyetinin sivil altyapıya zarar vererek Gazze halkını ekonomik olarak tamamen dışa bağımlı hale getirmek olduğu yönündedir. Gazze halkı elektrik, su, ilaç ve temel gıda gibi hayati ihtiyaçlardan mahrum kalıyorsa bu şüphesiz ki İsrail kuşatmasındandır ve Finkelstein dünya kamuoyuna şu çarpıcı soruyu sorar: Filistinlilerin silahlı meşru müdafaaaya başvurmak için

İsrail'den çok daha güçlü bir gerekçesi yok muydu? (s.43) Finkelstein, bu saldırının asıl hedefinin “caydırıcılık kapasitesini yeniden kazanmak” olduğunu söyler. Bu operasyonun amacı, Hamas'tan ziyade Gazze halkına bir mesaj vermektir: Direnmenin bedeli ağır olacaktır. Operasyonunun sona ermesiyle bir rapor yayınlandığından ve bu raporda açıkça “İsrail'in savaş kanunlarını ihlal etmediğinden” bahsedilir (s.79). Fakat yazar bu raporun büyük bir kısmının İsrail ordusunun papağanı görevinde olduğunu sert bir üslupla belirtir. Yazara göre bu tamamen İsrail'in çatışmayı kendi lehine çevirebilmek için yürüttüğü medya manipülasyonlarından yalnızca biridir. Finkelstein'a göre sivil halkı orantısız güç kullanımı ile cezalandırma amacı taşıyan bu saldırılarda insan hakları örgütleri de İsrail'i kınamakta yetersiz kalmıştır.

İkinci bölüm Goldstone Raporu; Rapor İsrail tarafından “kasıtlı öldürme,” “işkence,” ve “insanlık dışı muamele” gibi savaş suçları işlendiğini, hatta yasaklanmış silahların (beyaz fosfor gibi) siviller üzerinde kullanıldığını çarpıcı bir dille ifade eder ve bu raporun uluslararası toplumun İsrail'e hesap sorması için önemli bir fırsat olduğunu söyler. Ancak Goldstone'un daha sonra raporu geri çekmesinin, bu fırsatın kaçırılmasına neden olduğunu ve bu yüzden uluslararası toplumun İsrail'e karşı etkili bir duruş sergilemediği eleştirisinin haklılığını yineler.

Üçüncü bölümde yazar Mavi Marmara'da 2010 yılında Gazze'ye insani yardım götürülen filonun saldırıya uğraması ile yaşanan trajediyi, Goldstone Raporunun geri çekilmesinin ilk kaybı olarak değerlendirmektedir. Olayın insani, hukuki ve siyasi boyutları kapsamlı bir şekilde incelenir. İsrail'in saldırıyı "kendini savunma" gerekçesiyle savunduğu fakat olay öncesinde yardım malzemelerinin silah olmadığına doğrulanmış olması nedeniyle Finkelstein İsrail'in bu savunmasını uluslararası hukuk kapsamında adım adım çürütür. Aynı zamanda olayı araştırmak için kurulan “bağımsız komisyon” un yayınladığı, İsrail'i bu katliamdan sorumlu tutmayan Turkel Raporunu da irdeler. Mavi Marmara olayı, Finkelstein'ın gözünde, İsrail'in Gazze ablukasını sürdürmek için uyguladığı hukuksuz politikaların bir örneğidir.

Dördüncü bölüm Koruyucu Hat Operasyonu'nda; 2014 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik düzenlediği operasyonun Gazze üzerindeki yıkıcı etkileri açısından modern tarihin en dramatik olaylarından biri olarak nitelendirilir. Operasyon, İsrail'in Gazze'ye yönelik en uzun ve en yıkıcı saldırılarından biri olarak ele alınmakta ve sadece fiziksel yıkımla sınırlı kalmadığını; aynı zamanda Gazze halkının psikolojik durumunun da derinden etkilendiğini Tablo 13 (s.481) çarpıcı bir şekilde aktarmaktadır. İnsanların, sürekli bombalama ve yıkım altında yaşamaya zorlanmaları ile onlarda yarattığı travmaların etkileri BM raporunda gözler önüne serilmesine rağmen Birleşmiş Milletler ve diğer insan hakları örgütlerince, İsrail'in saldırganlığının yeterince sorgulanmadığı ve etkili bir müdahalede bulunulmadığı eleştiri konusudur.

Kitabın sonuç bölümünde; yazar İsrail'in Gazze'ye yönelik uyguladığı politikaların sonuçlarından bahsetmekle birlikte, geleceğe yönelik olasılıklara da kendi yorumlarıyla ışık tutar. BM'nin 2012 yılındaki raporuna göre, Gazze'nin 2020 yılına kadar yaşanabilir bir yer olmaktan çıkabileceği tezine yer verilmiş olup, Finkelstein Gazze'nin 2020'den çok daha önce bu eşiği geçtiğini savunur. İsrail ablukasını Gazze halkını cezalandırmaya yönelik bir strateji ve zulüm olarak tanımlar. Finkelstein'a göre, uluslararası medya İsrail propagandasının bir maşasıdır ve bu durum acı içindeki toplumun yaralarını daha da kanatmaktadır.

Kitap bir ek bölümüne de yer vermiş olup bu bölüm, işgalin yasal statüsünü, süresini ve İsrail'in işgal politikasının uluslararası hukuk normlarına uyup uymadığına dair analizlerini içerir. Uluslararası hukuka göre işgal olgusu geçici bir durum olmalıdır, ancak İsrail'in Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze'deki işgali, “geri döndürülemez bir ilhak” anlamına gelebilecek uzun süreli ve kalıcı bir statüye evrilmiştir.

Finkelstein'ın Gazze Şehadete Tanıklık eseri, dünyanın gözü önünde işlenen bu insanlık suçuna titiz bir eleştiridir. Sayfalar boyunca aralıksız devam eden tutarlı açıklığı ile oldukça güçlü bir eserdir. Kitap literatür açısından alanının en özgün ve orijinali olarak nitelendirilebilecek bir

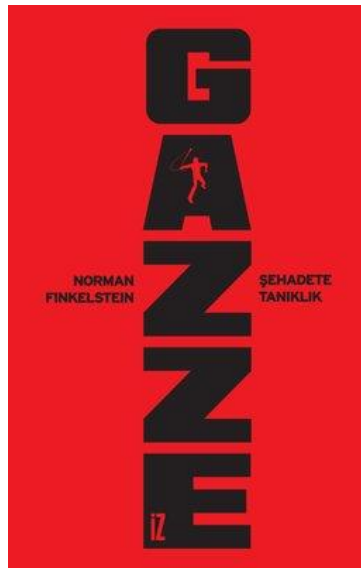
değer taşımakla birlikte, bu değer akademik olmasının ötesinde ideolojiktir. Özgün ve derinlikli analizler birincil kaynaklarla yapılmış, yazar kelimelerinin ve iddialarının çarpıtılmasının önüne geçebilmek için kitabında binlerce dipnota yer vermiştir. Kitapta metin harici zenginleştirici pek çok unsur da yer alır; bunlar saldırıların arka planını gösteren resimler ve tablolarıdır. Ayrıca yazarın üslubu meseleyi Siyonizm ve Müslümanlık ötesinde içselleştiren bir aktivistin, barış savunucusunun tınlarını taşımaktadır. Kitabın okuyucuyu zorlayan yanları da bulunur. Yazarın argümanlarını uluslararası hukuk kapsamında çok yönlü ele almasından dolayı (Af Örgütü'nün raporu gibi) okuyucunun konuyla ilgili daha önceden kavramsal bilgi düzeyine sahip olmasını gerektirir. Yani İsrail-Filistin problemine ilk kez bu eserle yaklaşan okuyucu satırlar arasında kaybolabilir-ki yazar bu kitabın okunmasının hiç kolay olmayacağını başında belirtir- ve bu nedenlerden dolayı Gazze Şehadete Tanıklık eseri öncesinde bilgi birikimi olmayanlar için zorlayıcıdır. Çünkü kitabın amacı tamamen akademik öğreti olmasının ötesinde var olan fikirlerinizi Finkelstein'in merceği altında tekrardan değerlendirebilmenizdir.

Kısacası, kitabın 'doğru bildiklerimizi' ya da 'kulaktan dolma bilgilerimizi' hedef alarak, okuyucusunun yargı mekanizmasını diri tuttuğunu düşünüyorum. Finkelstein eserini alelade okunup geçilmesine izin vermeyecek şekilde tasarlamıştır. Bazı bölümler sizi zorlasa da kitabın devamında neyi iddia ettiğine ve hangi argümanları çürüttüğüne dair merakınız kitabı bitirmenizde en önemli neden olacaktır. Yazarın bu konudaki başarısı yadsınamaz.

Sonuç olarak; yazarın kitabını yazdığı 2018 yılından 2024 yılına kadar geçen sürede Gazze ve orada yaşayan sivil halk için süreç her geçen gün daha da kötüye gitti. Finkelstein sürecin bu şekilde devam edeceğini kitabında öngörmüştü. Bu öngörüsü uluslararası hukukun işlevine dair inancını yitirdiğine dair satırları ile paraleldir. Yazar aynı zamanda İsrail'in diğer devlet ya da devlet dışı örgütlerce durdurulamadığı sürece yaşanan bu haksızlığın tarihte bir kara leke olarak yer alacağını iddia eder.

Albert Camus 'başkaldırıyorum, o halde varız!' demiştir. İnandığı bu insanlık dramı uğruna cesur bir başkaldırıyla varlığını ortaya koyan Norman G.Finkelstein tek başına üstlendiği bu başkaldırısında okuyucusuna meselede insani olarak var olma perspektifi açmıştır. Kitap, İsrail-Filistin problemine dair meraklıları ve konuyla ilgilenen farklı devlet, millet ve inanıştan insanların tümü için başvurulacak temel kaynaklardan biri olacaktır.

Resim 1: Kitap Kapağı

Kaynak: <https://i.dr.com.tr/cache/500x400-0/originals/0002146084001-1.jpg>